

TOŻSAMOŚĆ KRAJOBRAZU

O wartościach współczesnego krajobrazu

POD REDAKCJĄ:
Macieja Kłopotowskiego i Doroty Gawryluk

BIAŁYSTOK 2016

1

TOŻSAMOŚĆ KRAJOBRAZU

O WARTOŚCIACH WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU

pod redakcją
Macieja Kłopotowskiego i Doroty Gawryluk

Białystok 2016

Recenzenci:

prof. dr hab. inż. arch. ALEKSANDER BÖHM – Politechnika Krakowska
dr hab. inż. arch. IRENA NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Redakcja:

Maciej Kłopotowski / Dorota Gawryluk

Projekt okładki:

Maciej Kłopotowski / Wojciech Matys
fot. M. Kłopotowski: Poznań, Centrum Handlu, Sztuki i Biznesu Stary Browar

Korekta techniczna i skład:

Andrzej Poskrobko

© Zespół Dydaktyczny Architektury Krajobrazu,
Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska
Politechnika Białostocka
Białystok 2016

All rights reserved

ISBN 978-83-62069-86-6

Agencja Wydawnicza EkoPress
www.ekopress.pl, 601 311 838

Druk i oprawa:
Drukarnia PrintGroup

SPIS TREŚCI

Andrzej Drabiński, Marcin Sobota: Ustawa krajobrazowa	7
Agnieszka Ozimek: Zachowanie tożsamości krajobrazu – gdzie leży granica?	20
Paweł Ozimek: Analizy krajobrazu pozwalające na wskazanie zmiany jego tożsamości	34
Elżbieta Raszeja: Zastosowanie modelu biografia – struktura – wizerunek do badania tożsamości krajobrazu wsi	47
Anna Bazan-Krzywoszańska: Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego narzędziem ochrony tożsamości krajobrazu urbanistycznego	61
Maria Dankowska, Izabela Hałucha: Krajobraz i ochrona jego tożsamości w dokumentach planistycznych miasta Łodzi	73
Jadwiga Środulska-Wielgus, Krzysztof Wielgus: Zarys procesu przemian krajobrazu gorczańskiej wsi – na przykładzie Ochotnicy – w 600-lecie lokacji	91

WPROWADZENIE

Tożsamość krajobrazu to cykl pięciu monografii pod wspólną redakcją dr. inż. arch. Macieja Kłopotowskiego i dr inż. arch. Doroty Gawryluk z Politechniki Białostockiej. Zamieszczono w nim czterdzieści osiem odrębnych publikacji prezentujących wyniki badań sześćdziesięciu pracowników naukowych, którzy wywodzą się z osiemnastu krajowych i dwóch zagranicznych uczelni wyższych oraz specjalistycznych pracowni projektowych. W gronie autorów poszczególnych rozdziałów znaleźli się zarówno uznani profesorowie jak i rozpoczynający swą naukową karierę doktoranci.

Poszczególne tomy cyklu systematyzują tematykę badawczą naukowców:

TOM 1 – O WARTOŚCIACH WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono problematyce metodologii badań i wartościowania krajobrazu oraz jego ochrony w dokumentach planistycznych, ponadto podjęto w nim problematykę legislacji w zakresie architektury krajobrazu.

A. Drabiński i M. Sobota podjęli problematykę polskiego ustawodawstwa w zakresie architektury krajobrazu w kontekście Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Autorzy zaprezentowali stan prawny związany z opracowaniem „Ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu”. Prezentowane prace aktualne są na dzień 1 maja 2016 roku.

Problematykę badań i analiz w zakresie architektury krajobrazu podejmuje A. Ozimek. Postuluje ona, by nowe inwestycje analizować pod względem podobieństwa do substancji już istniejącej. Autorka prezentuje swą wypowiedź, jako głos w dyskusji na temat przydatności zaprezentowanej metody badawczej oraz stopnia dopuszczalnej ingerencji w krajobrazie, która nie naruszy jego tożsamości.

Podobną problematykę podnosi P. Ozimek. Proponuje on metody badawcze oparte na analizach wartości parametrycznych ilustrowanych na modelach cyfrowych. Autor prezentuje metody doboru optymalnej lokalizacji i kształtu projektowanego budynku, oceny jego zasięgu oddziaływania widokowego, oceny wpływu planowanej inwestycji na charakter krajobrazu, obliczenia chłonności widokowej krajobrazu, uzyskania map równowagi ochrony.

E. Raszeja zaprezentowała autorski model wieloaspektowych badań krajobrazu wsi. Polega on na wyznaczeniu schematu postępowania w procesie percepcji, iden-

tyfikacji i interpretacji krajobrazu kulturowego. Celem prezentowanych badań jest rozpoznanie charakteru krajobrazu oraz identyfikacja cech przewodnich, budujących specyfikę miejsca, jako elementów istotnych dla jego ochrony i kształtowania. Istotą prezentowanego modelu Biografia–Struktura–Wizerunek jest podejście holistyczne, systemowe i interdyscyplinarne.

Aspekt ochrony krajobrazu w dokumentach planistycznych zaprezentowała A. Bazan-Krzywoszańska. Omówiła ona sposób działania samorządów terytorialnych, a tym samym sposób wywiązywania się ich z obowiązków ustawowych dotyczących kreowania przestrzeni. Autorka zaprezentowała zakres działań i opracowań, które po uwzględnieniu ich w dokumentach planistycznych mają wpływać na ochronę tożsamości miasta czy wsi.

Tę samą problematykę podniosły M. Dankowska i I. Hałucha. Wskazały na wielostopniowy charakter dokumentów planistycznych i związany z nim system ochrony krajobrazu. Podkreśliły przy tym znaczenie dbałości o ład przestrzenny rozumiany jako element ochrony i kształtowania „obrazu miasta”, obrazu indywidualnego odzwierciedlającego historię i tożsamość lokalnej społeczności.

Istotę tych problemów zauważają również J. Środulska-Wielgus i K. Wielgus. Na przykładzie jednej z małopolskich gmin prezentują procesy przekształceń krajobrazu. Omawiają wpływ tradycji i legislacji na zmiany przestrzenne. Wartościują je i wskazują kierunki postępowania.

TOM 2 – O DZIEDZICTWIE PRZESZŁOŚCI W KRAJOBRAZIE – poświęcono problematyce tożsamości miejsca kształtowanej przez obiekty architektoniczne i krajobrazowe, zaprezentowane badania dotyczyły analiz w skalach: obiektu, miasta i metropolii.

TOM 3 – O TERENACH ZIELENI WE WSPÓŁCZESNYM MIEŚCIE – poświęcono problematyce terenów zieleni w miastach, podjęto w nim zagadnienia parków i ogrodów historycznych oraz współczesnych, w tym związanych ze środowiskiem mieszkaniowym, problematykę tę poszerzono o zagadnienia ochrony zieleni w mieście.

TOM 4 – O RÓŻNORODNOŚCI WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono szerokiej problematyce różnorodności współczesnego krajobrazu, odniesiono się w nim do związku człowieka z jego otoczeniem, poruszono zagadnienia identyfikacji i akceptacji działań człowieka w przestrzeni.

TOM 5 – O KRAJOBRAZIE ZACHOWANYM I PRZEKSZTAŁCANYM – poświęcono zagadnieniom oceny i waloryzacji krajobrazu, zaprezentowano problemy związane z jego przekształcaniem oraz ochroną, wskazano przykłady rozwiązań modelowych.

Reasumując należy stwierdzić, iż tak szerokie spektrum autorów oraz prezentowanych przez nich tematów badawczych odzwierciedla i dokumentuje stan zainteresowań naukowych środowiska Architektury Krajobrazu w połowie drugiego dziesięciolecia dwudziestego pierwszego wieku.

USTAWA KRAJOBRAZOWA

Streszczenie: W rozdziale omówiono projekt „Ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu”, przedstawiony – w 2013 roku – Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej przez Prezydenta RP, a także przebieg dwuletniego procesu legislacyjnego i ostateczny kształt ustawy. W podsumowaniu nawiązano do znaczenia tej ustawy w polskim systemie prawa ochrony środowiska, w tym także w kontekście Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Uwzględniono stan prawny na dzień 1 maja 2016 r.

Słowa kluczowe: ochrona krajobrazu, prezydencka inicjatywa ustawodawcza, przebieg procesu legislacyjnego, zakres i znaczenie ustawy krajobrazowej

Wstęp

W dniu 20 października 2000 r. państwa członkowskie Rady Europy sporządziły we Florencji Europejską Konwencję Krajobrazową¹ (EKK). Konwencja ta została ratyfikowana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego cztery lata później, w związku z czym w stosunku do naszego kraju weszła w życie z dniem 1 stycznia 2005 roku.

Dostrzegając postępującą degradację polskiego krajobrazu oraz brak rządowych działań legislacyjnych, dotyczących wdrożenia EKK, Prezydent RP Bronisław Komorowski wystąpił w 2013 r. z inicjatywą ustawodawczą, tzw. Ustawą krajobrazową, która w wyniku trwającego dwa lata procesu legislacyjnego została uchwalona i weszła w życie.

1. Przebieg procesu legislacyjnego

Prezydencki projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu był przedmiotem licznych debat, które odbyły się w maju i czerwcu 2013 r. W lipcu Kancelaria Prezydenta RP zaprosiła wszystkich zainteresowanych do udziału w konsultacjach społecznych, w ramach których 137 osób, organizacji i stowarzyszeń, w tym Stowarzyszenie Polskich Architektów Krajobrazu, wniosło swoje uwagi. Zostały one wykorzystane w ostatecznej wersji projektu, którą 28 czerwca 2013 r. Prezydent Bronisław Komorowski przesłał Marszałek Sejmu Ewie Kopacz.

Proces legislacyjny tej ustawy trwał prawie dwa lata:

- 1 lipca 2013 r. projekt wpłynął do Sejmu – druk nr 1525²;
- 9 lipca 2013 r. projekt skierowano do I czytania na posiedzeniu Sejmu oraz do zaopiniowania przez organizacje samorządowe;
- 22 lipca 2013 r. wpłynęła opinia Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego;
- 25 lipca 2013 r. odbyło się I czytanie projektu ustawy na 46. posiedzeniu Sejmu VII kadencji. Projekt został skierowany do: Komisji Infrastruktury, Komisji Kultury i Środków Przekazu oraz Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej, z zaleceniem zasięgnięcia opinii Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa;
- 29 lipca 2013 r. wpłynęła opinia Związku Województw Rzeczypospolitej Polskiej;
- 12 sierpnia 2013 r. wpłynęła opinia Prokuratora Generalnego;

¹ Dz. U. z 2006, poz. 98.

² www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1525

- 9 stycznia 2014 r. wpłynęła opinia Związku Rewizyjnego Spółdzielni Mieszkaniowych RP;
- 3 marca 2014 r. wpłynęło stanowisko Rządu RP;
- 4 marca 2015 r. przyjęte zostało sprawozdanie ww. Komisji;
- 18 marca 2015 r. odbyło się II czytanie projektu ustawy na 89. posiedzeniu Sejmu VII kadencji. Projekt ustawy ponownie skierowano do ww. Komisji w celu przedstawienia sprawozdania;
- 19 marca 2015 r. ww. Komisja ponownie przyjęła sprawozdanie;
- 20 marca 2015 r., po III czytaniu projektu ustawy na 89. posiedzeniu Sejmu VII kadencji, ustawa została uchwalona;
- 23 marca ustawę przekazano Prezydentowi i Marszałkowi Senatu;
- 16 kwietnia 2015 r. Senat wniósł poprawki;
- 23 kwietnia 2015 r. sprawozdanie Komisji z wnioskiem o przyjęcie poprawek Senatu;
- 24 kwietnia 2015 r. na 91. posiedzeniu Sejmu VII kadencji wszystkie poprawki zgłoszone przez Senat zostały przyjęte;
- 24 kwietnia 2015 r. ustawę przekazano Prezydentowi do podpisu;
- 19 maja 2015 r. Prezydent podpisał ustawę;
- 10 czerwca 2015 r. ustawa została opublikowana w Dzienniku Ustaw.

2. Zakres uchwalonej ustawy

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu³ (Ustawa krajobrazowa) zgodnie z przepisem art. 14 weszła w życie po upływie 3 miesięcy od dnia ogłoszenia, tj. w dniu 11 września 2015 r. Zawiera ona 14 artykułów i zgodnie z jej postanowieniami (artykuły od 1 do 10), wprowadzając dodatkowe rozwiązania, które w ocenie ustawodawcy mają za zadanie wzmocnić narzędzia ochrony krajobrazu, dokonuje zmian w 10 ustawach:

1. ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji⁴;
2. ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń⁵;
3. ustawa z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych⁶;
4. ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych⁷;

³ Dz. U. z 2015, poz. 774 ze zm.

⁴ Dz. U. z 2016, poz. 599 ze zm.

⁵ Dz. U. z 2015, poz. 1094 ze zm.

⁶ Dz. U. z 2015, poz. 460 ze zm.

⁷ Dz. U. z 2014, poz. 849 ze zm.

5. ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁸;
6. ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁹;
7. ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹⁰;
8. ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹¹;
9. ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody¹²;
10. ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko¹³.

Dokonując szczegółowej analizy wprowadzonych przez Ustawę krajobrazową zmian zaznaczyć należy, iż przede wszystkim polegają one na dodaniu dodatkowych uregulowań, jak również na zmianie brzmienia dotychczasowych przepisów, bądź też na uchyleniu przyjętych dotychczas rozwiązań.

W **ustawie z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji** dodany został przepis § 4 w art. 121, który wskazuje, iż w sytuacji, gdy egzekucja dotyczy spełnienia przez zobowiązanego obowiązku wynikającego z przepisów prawa budowlanego, grzywna w celu przymuszenia jest jednorazowa, chyba że dotyczy obowiązku utrzymania obiektu budowlanego w stanie nieoszczędzającym otoczenia (art. 1 Ustawy krajobrazowej).

Na mocy art. 2 Ustawy krajobrazowej wprowadzone zostały zmiany, które dodatkowo penalizują również podżeganie oraz pomocnictwo do przestępstwa stypizowanego w przepisie art. 63a **ustawy z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń**, polegającego na umieszczaniu w miejscu publicznym do tego nieprzeznaczonym ogłoszenia, plakatu, afiszu, apelu, ulotki, napisu lub rysunku albo wystawiania ich na widok publiczny w innym miejscu bez zgody zarządzającego tym miejscem (art. 63a § 1a Kodeksu wykroczeń). Nadto dodane zostało rozwiązanie pozwalające – w razie popełnienia powyższego wykroczenia – orzec przepadek przedmiotów służących lub przeznaczonych do popełnienia tego wykroczenia, choćby nie stanowiły one własności sprawcy, a także przewidziana została możliwość orzeczenia nawiązki w wysokości do 1500 złotych lub obowiązek przywrócenia do stanu poprzedniego (art. 63a § 2 Kodeksu wykroczeń). Zarazem dodany został art. 63b w Kodeksie wykroczeń, który typizuje przestępstwo umieszczania reklamy z naruszeniem warunków jej usytuowania, albowiem zgodnie z tym przepisem karze ograniczenia

⁸ Dz. U. z 2016, poz. 290.

⁹ Dz. U. z 2013, poz. 1232 ze zm.

¹⁰ Dz. U. z 2015, poz. 199, ze zm.

¹¹ Dz. U. z 2014, poz. 1446 ze zm.

¹² Dz. U. z 2015, poz. 1651 ze zm.

¹³ Dz. U. z 2016, poz. 353.

wolności lub karze grzywny podlega każdy kto umieszcza reklamę z naruszeniem warunków jej sytuowania lub o gabarytach większych niż dopuszczalne lub wykonane z wyrobów innych niż dopuszczalne. Co więcej, podobnie jak ma to miejsce w przypadku wykroczenia opisanego w art. 63a Kodeksu wykroczeń, również w tym przypadku karalne są formy zjawiskowe tego wykroczenia, a więc podżeganie i pomocnictwo oraz możliwe jest orzeczenie przepadku przedmiotów służących lub przeznaczonych do popełnienia tego wykroczenia, choćby nie stanowiły własności sprawcy, lub obowiązek przywrócenia do stanu poprzedniego.

Kolejne zmiany wprowadzone przez Ustawę krajobrazową dotyczą przepisów **ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych** (art. 3 Ustawy krajobrazowej) i obejmują one przede wszystkim nowe uregulowania określające zasady umieszczania reklam na obszarze dróg publicznych, tj. na drogach krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych. Przede wszystkim w art. 4 przedmiotowej ustawy dodany został punkt 23, który zawiera legalną definicję „reklamy”, zgodnie z którą jest nią: *umieszczone w polu widzenia użytkownika drogi tablica reklamowa lub urządzenie reklamowe w rozumieniu art. 2 pkt 16b¹⁴ i 16c¹⁵ ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, a także każdy inny nośnik informacji wizualnej, wraz z jej elementami konstrukcyjnymi i zamocowaniami, niebędący znakiem drogowym, o którym mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 7 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym¹⁶, usta-*

¹⁴ Art. 2 pkt. 16b ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: „tablica reklamowa” – należy przez to rozumieć przedmiot materialny przeznaczony lub służący ekspozycji reklamy wraz z jego elementami konstrukcyjnymi i zamocowaniami, o płaskiej powierzchni służącej ekspozycji reklamy, w szczególności baner reklamowy, reklamę naklejaną na okna budynków i reklamy umieszczane na rusztowaniu, ogrodzeniu lub wyposażeniu placu budowy, z wyłączeniem drobnych przedmiotów codziennego użytku wykorzystywanych zgodnie z ich przeznaczeniem”.

¹⁵ Art. 2 pkt. 16b ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: „urządzeniu reklamowym” – należy przez to rozumieć przedmiot materialny przeznaczony lub służący ekspozycji reklamy wraz z jego elementami konstrukcyjnymi i zamocowaniami, inny niż tablica reklamowa, z wyłączeniem drobnych przedmiotów codziennego użytku wykorzystywanych zgodnie z ich przeznaczeniem”.

¹⁶ Art. 7. 1. Znaki i sygnały drogowe wyrażają ostrzeżenia, zakazy, nakazy lub informacje.

2. Minister właściwy do spraw transportu i minister właściwy do spraw wewnętrznych, w porozumieniu z Ministrem Obrony Narodowej, uwzględniając w szczególności konieczność dostosowania sygnałów drogowych do postanowień umów międzynarodowych, określi, w drodze rozporządzenia, znaki i sygnały obowiązujące w ruchu drogowym, ich znaczenie i zakres obowiązywania. – Rozporządzenie Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie znaków i sygnałów drogowych z dnia 31 lipca 2002 r. (Dz. U. z 2002, nr 170, poz. 1393).

3. Minister właściwy do spraw transportu w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw wewnętrznych, uwzględniając konieczność zapewnienia czytelności i zrozumiałości znaków i sygnałów drogowych dla uczestników ruchu drogowego, określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowe warunki

wionym przez gminę znakiem informującym o obiektach zlokalizowanych przy drodze, w tym obiektach użyteczności publicznej, znakiem informującym o formie ochrony zabytków lub tablicą informacyjną o nazwie formy ochrony przyrody¹⁷. Nadto przesądzone zostało, że w granicach miast na prawach powiatu tablice reklamowe i urządzenia reklamowe mogą być umieszczane w pasie drogowym na podstawie odpłatnej umowy cywilnoprawnej w wypadkach uzasadnionych względami funkcjonalnymi, w szczególności wówczas gdy takie tablice lub urządzenia są umieszczone na wiatach przystankowych lub obiektach małej architektury, zaś wartość świadczeń pieniężnych lub niepieniężnych przysługujących zarządowi dróg z tego tytułu, nie może być niższa niż wysokość opłaty za zajęcie pasa drogowego, która miałaby zastosowanie w przypadku danej tablicy reklamowej lub urządzenia reklamowego umieszczanych na podstawie decyzji w związku z zajęciem pasa drogowego na cele niezwiązane z budową, przebudową, remontem, utrzymaniem i ochroną dróg (art. 22 ust. 2c i 2d). Ustawodawca przewidział, że w przypadku zajęcia pasa drogowego bez zawarcia odpłatnej umowy cywilnoprawnej, o której mowa powyżej lub niezgodnie z warunkami tej umowy, właściwy zarządca drogi orzeka, w drodze decyzji administracyjnej, o jego przywróceniu do stanu poprzedniego (art. 36). W art. 39 ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych – w nowym brzmieniu – zabrania się umieszczania w pasie drogowym reklam: imitujących znaki i sygnały drogowe oraz urządzenia bezpieczeństwa ruchu drogowego, a także umieszczania reklam poza obszarem zabudowanym, z wyłączeniem parkingów i miejsc obsługi podróżnych. Odstępstwo od tej reguły może nastąpić jedynie na mocy decyzji administracyjnej, po uzyskaniu zezwolenia właściwego zarządcy

ki techniczne dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego, a także warunki ich umieszczania na drogach. – Rozporządzenie Ministra Infrastruktury w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach z dnia 3 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2003, nr 220, poz. 2181).

¹⁷ Art. 115. 1. Na obrzeżach lub w pobliżu form ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1-3 oraz 7 i 8, umieszcza się tablice informujące o nazwie form ochrony przyrody oraz o zakazach obowiązujących na obszarach lub w stosunku do tych form, a na obrzeżach form ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 4-6 i pkt 9, umieszcza się tablice informujące o nazwie formy ochrony przyrody.

2. Na obrzeżach parku narodowego tablice, o których mowa w ust. 1, umieszcza dyrektor parku narodowego, a na obrzeżach lub w pobliżu form ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 2-9 – organ sprawujący nadzór nad daną formą ochrony przyrody.

3. Minister właściwy do spraw środowiska określi, w drodze rozporządzenia, wzory tablic, o których mowa w ust. 1, kierując się potrzebą ujednoczenia tablic, określając ich kształt i rozmiary, materiał, z jakiego zostaną wykonane, tło tablic, wielkość i kolor liter w napisach.

drogi, który może odmówić wydania zezwolenia wyłącznie, jeżeli ich umieszczenie spowodowałoby zagrożenie bezpieczeństwa ruchu drogowego, naruszenie wymagań wynikających z przepisów odrębnych lub miałyby doprowadzić do utraty uprawnień z tytułu gwarancji lub rękojmi w zakresie budowy, przebudowy lub remontu dróg, bądź też jeżeli ich umieszczenie mogłoby powodować niszczenie lub uszkodzenie drogi i jej urządzeń, lub zmniejszenie jej trwałości. Za zajęcie pasa drogowego: bez zezwolenia zarządcy drogi lub bez zawarcia stosownej umowy cywilnoprawnej; z przekroczeniem terminu zajęcia określonego w zezwoleniu zarządcy drogi lub w umowie; bądź też o powierzchni większej niż określona w zezwoleniu zarządcy drogi lub w umowie, zarządca drogi wymierza, w drodze decyzji administracyjnej, karę pieniężną w wysokości 10-krotności opłaty ustalonej zgodnie z ust. 4-6 art. 40 ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych. Nadto dodany został art. 42a, który przesądza, iż widoczna z jezdni przez kierującego pojazdem reklama emitująca światło, umieszczona w pasie drogowym lub w odległości od zewnętrznej krawędzi jezdni:

Rodzaj drogi	W terenie zabudowy	Poza terenem zabudowy
Autostrada	30 m	50 m
Droga ekspresowa	20 m	40 m
Droga ogólnodostępna:		
a) krajowa	10 m	25 m
b) wojewódzka, powiatowa	8 m	20 m
c) gminna	6 m	15 m

jak również przypadku reklam umożliwiających bieżącą zmianę informacji wizualnej muszą zostać spełnione następujące wymagania:

- 1) niedopuszczalne jest wyświetlanie ruchomych obrazów;
- 2) niedopuszczalne jest stosowanie efektów wizualnych i przerw pomiędzy kolejno wyświetlanymi informacjami;
- 3) minimalny czas prezentacji informacji wizualnej musi być dłuższy niż 10 sekund.

W przypadku reklam, które nie spełniają powyższych zakreślonych przez ustawodawcę kryteriów, a istniejących w dniu wejścia w życie Ustawy krajobrazowej, nałożony został obowiązek dostosowania ich do obowiązujących przepisów w terminie sześciu miesięcy od dnia wejścia w życie przedmiotowej ustawy.

Wśród przepisów, dodanych do **ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych** (art. 4 Ustawy krajobrazowej), na szczególną uwagę zasługuje rozwiązanie przyjęte w przepisie art. 1 pkt 5b), wprowadzające opłatę reklamową. Obowiązek ponoszenia takiej opłaty może wprowadzić rada gminy od umieszczo-

nych tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych. Pamiętać należy, iż opłaty reklamowej nie pobiera się jeżeli tablice reklamowe lub urządzenia reklamowe:

- 1) nie są widoczne z przestrzeni dostępnych publicznie;
- 2) stanowią sztyld, o ile jest on zgodny z zasadami i warunkami sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń;
- 3) są realizacją obowiązku nałożonego przepisami prawa;
- 4) służą wyłącznie do upowszechniania informacji:
 - a) trwale upamiętniającej osoby, instytucje lub wydarzenia,
 - b) o charakterze religijnym, związanym z działalnością kościołów lub innych związków wyznaniowych, jeżeli tablica reklamowa lub urządzenie reklamowe sytuowane są w granicach terenów użytkowanych jako miejsca kultu i działalności religijnej oraz cmentarzy.

Opłata reklamowa składa się z części stałej i części zmiennej. Część stała ma zryczałtowaną wysokość niezależną od pola powierzchni tablicy reklamowej lub urządzenia reklamowego służącego ekspozycji reklamy (art. 17a). Część zmienna zależy od wielkości pola powierzchni tablicy lub urządzenia reklamowego służących ekspozycji reklamy. Stawka części stałej opłaty reklamowej nie może przekroczyć 2,50 zł dziennie, zaś stawka części zmiennej opłaty reklamowej nie może przekroczyć 0,20 zł od 1 m² pola powierzchni tablicy reklamowej lub urządzenia reklamowego służących ekspozycji reklamy dziennie (art. 17b).

Regulacje wprowadzone przez Ustawę krajobrazową w **ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane** (art. 5 Ustawy krajobrazowej) przede wszystkim obejmują zmianę legalnej definicji „budowli”, gdzie w art. 3 pkt 3 określono, iż w zakres pojęciowy w tym przypadku wchodzi zarówno tablice reklamowe i urządzenia reklamowe (w poprzednim stanie prawnym była mowa jedynie o urządzeniach reklamowych).

W **ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**, Ustawa krajobrazowa za pośrednictwem art. 6, wprowadza rozwiązanie, na podstawie którego finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej obejmuje także opracowywanie audytów krajobrazowych (art. 40a w ust. 1 pkt 25a).

Art. 7 Ustawy krajobrazowej wprowadza liczne zmiany w **ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**. Na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim zmiany wprowadzone w art. 2, polegające na dodaniu pkt. 16a)–16f) zawierających legalne definicje pojęć, nakazujące przyjąć, iż ilekroć jest mowa w ustawie o:

„16a) „reklamie” – należy przez to rozumieć upowszechnianie w jakiegokolwiek wizualnej formie informacji promującej osoby, przedsiębiorstwa, towary, usługi, przedsięwzięcia lub ruchy społeczne;

16b) „tablicy reklamowej” – należy przez to rozumieć przedmiot materialny przeznaczony lub służący ekspozycji reklamy wraz z jego elementami konstrukcyjnymi i zamocowa-

niami, o płaskiej powierzchni służącej ekspozycji reklamy, w szczególności baner reklamowy, reklamę naklejaną na okna budynków i reklamy umieszczane na rusztowaniu, ogrodzeniu lub wyposażeniu placu budowy, z wyłączeniem drobnych przedmiotów codziennego użytku wykorzystywanych zgodnie z ich przeznaczeniem;

16c) „urządzeniu reklamowym” – należy przez to rozumieć przedmiot materialny przeznaczony lub służący ekspozycji reklamy wraz z jego elementami konstrukcyjnymi i zamocowaniami, inny niż tablica reklamowa, z wyłączeniem drobnych przedmiotów codziennego użytku wykorzystywanych zgodnie z ich przeznaczeniem;

16d) „szyldzie” – należy przez to rozumieć tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe informującą o działalności prowadzonej na nieruchomości, na której ta tablica reklamowa lub urządzenie reklamowe się znajdują;

16e) „krajobrazie” – należy przez to rozumieć postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka;

16f) „krajobrazie priorytetowym” – należy przez to rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania”.

Nadto w art. 10 ust. 1 dodany został pkt 3, przesądzający, iż w studium uwzględnia się dodatkowo uwarunkowania wynikające z stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego oraz pkt 4a nakazujący uwzględnić rekomendacje i wnioski zawarte w audycie krajobrazowym lub określone przez audyt krajobrazowy granice krajobrazów priorytetowych, natomiast w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy określa się kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów, w tym wynikające z audytu krajobrazowego, a także obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego i uzdrowisk (art. 10 ust. 2 pkt 1 i 3). Nadto dodane zostało, iż w uzasadnieniu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego przedstawia się zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, zasady kształtowania krajobrazu, zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej, granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, na podstawie odrębnych przepisów, terenów górniczych, a także obszarów szczególnego zagrożenia powodzią, obszarów osuwania się mas ziemnych, krajobrazów priorytetowych określonych w audycie krajobrazowym oraz w planach zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 15 ust. 1 pkt

3, 3a), 4, 7). W znowelizowanej na mocy ustawy krajobrazowej ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym dodane zostały art. 37a-37e, gdzie wskazano zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane, a także sankcje z tytułu naruszenia tych przepisów. Decyzje w tym zakresie podejmuje rada gminy w formie uchwały, która jest aktem prawa miejscowego. Nadto na organy samorządu województwa nałożony został obowiązek sporządzania audytu krajobrazowego nie rzadziej niż raz na 20 lat, który to dokument określa w szczególności: krajobrazy występujące na obszarze danego województwa, lokalizację krajobrazów priorytetowych; wskazuje lokalizację i granice: a) parków kulturowych, b) parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, c) obiektów znajdujących się na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszarów Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach (art. 38-38a-38b). Sejmiki poszczególnych województw winny uchwalić audyty krajobrazowe w terminie 3 lat od dnia wejścia w życie Ustawy krajobrazowej, zaś w przypadku bezskutecznego upływu wskazanego terminu, wojewoda winien wezwać sejmik województwa do uchwalenia audytu krajobrazowego w wyznaczonym terminie. Po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu, audyt krajobrazowy opracowuje i przyjmuje w drodze zarządzenia zastępczego wojewoda, a koszty jego sporządzenia przez wojewodę ponosi właściwy samorząd województwa (art. 13 Ustawy krajobrazowej).

Kolejną ustawą, która podlega nowelizacji na mocy postanowień Ustawy krajobrazowej (art. 8) pozostaje **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**, gdzie w art. 3 pkt 14 wprowadzona została legalna definicja „krajobrazu kulturowego”, pod pojęciem którego należy rozumieć postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Nadto ustawodawca wprowadza przepis (art. 118), który penalizuje zachowanie polegające na umieszczaniu na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenia technicznego, tablicy reklamowej lub urządzenia reklamowego w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, lub napisu. W takim przypadku sprawca podlega karze ograniczenia wolności lub grzywny, co więcej karze podlega także podżeganie i pomocnictwo.

Art. 9 Ustawy krajobrazowej dokonuje szeregu zmian w **ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**, dotyczących m.in. parków krajobrazowych

i obszarów chronionego krajobrazu, a także wprowadza legalne definicje licznych pojęć związanych z kształtowaniem krajobrazu. W szczególności należy wskazać na następujące definicje: „*krajobraz* – krajobraz w rozumieniu art. 2 pkt 16e ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – art. 5 pkt 2e); „*krajobraz kulturowy*” – krajobraz kulturowy w rozumieniu art. 3 pkt 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – art. 5 pkt 2f); „*oś widokowa*” – wyobrażalna prosta kierująca wzrok na charakterystyczne elementy zagospodarowania terenu lub terenów – art. 5 pkt 13a); „*przedpole ekspozycji*” – rozległe poziome płaszczyzny, w szczególności zbiorniki wodne, zbocza lub płaskie dna dolin, umożliwiające ekspozycję panoram – art. 5 pkt 15b); „*punkt widokowy*” – miejsce lub punkt topograficznie wyniesiony w terenie, z którego układ wizualny obszaru widzenia dla obserwatora jest szeroki i daleki – art. 5 pkt 15c); „*walory krajobrazowe*” – wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka – art. 5 pkt 23); „*krajobraz priorytetowy*” – krajobraz priorytetowy w rozumieniu art. 2 pkt 16f ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – art. 5 pkt 23a).

Zmiany dokonane w **ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko** (art. 10 Ustawy krajobrazowej) obejmują przede wszystkim dodatkowe zastrzeżenie, aby w ramach oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko określało się, dokonywało analizy oraz oceniało także krajobraz, w tym krajobraz kulturowy (art. 62 ust. 1 pkt ca), zaś sporządzany raport o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko powinien zawierać dodatkowo opis krajobrazu, w którym dane przedsięwzięcie ma być zlokalizowane (art. 66 ust. pkt 3a).

Na mocy art. 11 Ustawy krajobrazowej podmioty, które umieściły tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe niezgodnie z przepisami, mają sześciomiesięczny okres dostosowawczy.

Zgodnie z art. 12 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a także plany ochrony parków krajobrazowych, obowiązujące w dniu wejścia w życie Ustawy krajobrazowej zachowują moc.

Podsumowanie

Oceniając znaczenie Ustawy krajobrazowej należy pamiętać, że w uzasadnieniu projektu tej ustawy znalazło się następujące stwierdzenie: „*W chwili obecnej dostrzegając z jednej strony postępującą degradację polskiego krajobrazu, a z drugiej – brak rządowych działań legislacyjnych, Prezydent RP podjął decyzję o opracowaniu niniejszego projektu ustawy wzmacniającej narzędzia ochrony krajobrazu. Podkreślić przy tym należy, że ustawa ta nie aspiruje do roli kompleksowego wprowadzenia rozwiązań przewidzianych Europejską Konwencją Krajobrazową. Podstawowym założeniem, które legło u podstaw opracowania projektu było zminimalizowanie zakresu dokonywanych zmian legislacyjnych przy jednoczesnym uzyskaniu znaczącego efektu z punktu widzenia ochrony krajobrazu*”.

Niewątpliwie inicjatywa ustawodawcza podjęta przez Prezydenta RP była ważnym impulsem dla wdrożenia przepisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej do polskiego prawa ochrony środowiska. Odegrała ona również pozytywną rolę w kształtowaniu postaw społecznych na rzecz ochrony krajobrazu. Sprzyjały temu zarówno organizowane przez Kancelarię Prezydenta debaty społeczne w ramach Forum Debaty Publicznej, w tym:

- Krajobraz Polski dobrem publicznym – potrzeba zmian w zarządzaniu krajobrazem (maj 2013);
 - Krajobraz a energetyka wiatrowa – poszukiwanie ładu (sierpień 2014);
 - Gdzie chcemy żyć – Krajobraz Polski (październik 2014);
- a także szereg tematycznych spotkań, wystaw, wywiadów i informacji medialnych.

Chociaż w toku procesu legislacyjnego projekt ustawy został istotnie zmieniony, np. nie wprowadzono pojęcia dominanta krajobrazowa, to jednak wydaje się, że Ustawa krajobrazowa jest pierwszym, właściwym krokiem wprowadzającym do polskiego porządku prawnego szereg nowych rozwiązań, które mogą powstrzymać degradację krajobrazu, w tym:

- obowiązujące definicje (krajobraz, krajobraz priorytetowy, urządzenie reklamowe, tablica reklamowa, szyld);
- możliwość określenia przez radę gminy zasad i warunków umieszczania tablic i urządzeń reklamowych;
- zobowiązanie samorządu województwa do dokonywania, nie rzadziej niż raz na 20 lat, powszechnej identyfikacji krajobrazów i oceny ich wartości, w ramach audytów krajobrazowych, w ramach których określone zostaną również rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazu.

Istotnym mankamentem Ustawy krajobrazowej jest natomiast brak rozporządzeń wykonawczych, w tym rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie audytów krajobrazowych.

Literatura

Dz. U. z 2006, poz. 98.
Dz. U. z 2013, poz. 1232 ze zm.
Dz. U. z 2014, poz. 1446 ze zm.
Dz. U. z 2014, poz. 849 ze zm.
Dz. U. z 2015, poz. 774 ze zm.
Dz. U. z 2015, poz. 1094 ze zm.
Dz. U. z 2015, poz. 1651 ze zm.
Dz. U. z 2015, poz. 199, ze zm.
Dz. U. z 2015, poz. 460 ze zm.
Dz. U. z 2016, poz. 290.
Dz. U. z 2016, poz. 353.
Dz. U. z 2016, poz. 599 ze zm.

Źródła internetowe

www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1525

ZACHOWANIE TOŻSAMOŚCI KRAJOBRAZU – GDZIE LEŻY GRANICA?

Streszczenie: W rozdziale podjęto dyskusję na temat podstawowych pojęć funkcjonujących w dziedzinie analiz krajobrazu, wykazując ich wieloznaczność i brak precyzji. Uzasadnione wydaje się w takim razie podjęcie badań, które służyć będą dokładniejszej inwentaryzacji wizualnych zasobów środowiska i formułowaniu ściślejszych zaleceń dotyczących jego przekształcania. Poszczególne składowe widoku mogą być dokładnie zmierzone i określone za pomocą numerycznych wskaźników charakteryzujących je pod względem barwy, rozmiaru czy kształtu. Pozwala to ocenić nowe inwestycje pod względem ich podobieństwa do istniejącej substancji. Podjęte prace badawcze w tym zakresie wymagają jednak przetestowania w konkretnych sytuacjach.

Artykuł stanowi głos w dyskusji na temat przydatności zaproponowanej metody badawczej oraz stopnia dopuszczalnej ingerencji w krajobrazie, która nie naruszy jego tożsamości.

Słowa kluczowe: analiza i waloryzacja krajobrazu, cyfrowe analizy widoków, badanie wielkości, kształtu i barwy obiektów, komputerowe wspomaganie decyzji

Wprowadzenie

We współczesnym świecie, gdzie wiodącymi trendami są globalizacja i unifikacja, coraz częściej podkreślana jest konieczność zachowania tożsamości narodowej czy regionalnej, która z jednej strony wynika z geograficzno-przyrodniczych, a drugiej – z kulturowych uwarunkowań miejsca. Te dwa aspekty znajdują swój wizualny wyraz w krajobrazie.

Podjęwając działania, które można określić jako konserwatorskie, należy w pierwszym rzędzie rozważyć, co i dlaczego powinno podlegać ochronie, a następnie w jaki sposób taką ochronę zrealizować. W fazie wstępnej trzeba zatem przeprowadzić wnikliwą inwentaryzację zasobów krajobrazowych, a następnie sformułować ramy, które zdefiniują zakres dozwolonej interwencji w istniejące środowisko.

1. Pojęcie tożsamości krajobrazu

Punkt wyjścia dla rozważań dotyczących **tożsamości krajobrazu** powinna niewątpliwie stanowić definicja tego pojęcia. Obydwu terminom wchodzącym w jego skład brak precyzji i jednoznaczności. Sięgając do Encyklopedii PWN znajdziemy następującą definicję **tożsamości**:

„Termin o wielu znaczeniach, bardziej lub mniej zbieżnych, dlatego że w każdym wypadku chodzi o to, iż jednostki i grupy nieuchronnie ulegające podczas swego trwania licznym zmianom, zachowują jednak pewne cechy stałe, decydujące o tym, kim lub czym są, i – tym samym – wyróżniające je spośród innych jednostek i grup”¹.

Podobne wrażenie braku jednoznaczności i precyzji możemy odnieść, jeżeli podejmiemy dociekania dotyczące określenia **krajobrazu**. Dla wielu różnych profesji, jak przykładowo geografowie, socjologzy, ekolodzy czy architekci, różne będzie jego rozumienie, a przynajmniej zupełnie inny sposób postrzegania zagadnień badawczych związanych z krajobrazem. Architekci krajobrazu największą wagę będą przykładac do aspektów formalnych, które często stanowią odzwierciedlenie treści kulturowych bądź historycznych. Wyrazicielem takiego sposobu myślenia o otaczającym nas środowisku jest Janusz Bogdanowski, który stwierdza, że:

„Krajobraz jest fizjonomią środowiska, jest więc też formą, postacią przestrzeni i to zarówno przestrzeni nierzeczywistej, filozoficznej – jako wyraz jej treści, jak też rzeczywistej, powstałej w wyniku przemian geologicznych, przyrodniczych i kulturo-

¹ Encyklopedia PWN (wersja internetowa) – <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tozsamosc;3988537.html> (dostęp: 15.05.2015).

wych, które od wieków kształtowały postać otoczenia i stały się potencjalnymi krajobrazami zabytkowymi”².

Odwwołanie do posłannictwa architekta krajobrazu jako twórcy, ale i strażnika tożsamości otoczenia odnajdujemy u Aleksandra Böhma, który zauważa, że:

„Architektura krajobrazu jest przede wszystkim sztuką i jej najważniejszą funkcją jako takiej jest tworzenie i ochrona piękna w otoczeniu siedzib ludzkich oraz szerzej w naturalnej scenerii kraju. (...) Zachowanie naszej tożsamości zależy więc od porządku myśli, od ścisłego stosowania pojęć, od zachowania stałych układów odniesienia oraz niezmiennej hierarchii wartości w relacjach: człowiek – krajobraz, a raczej wewnątrz człowieka – wewnątrz krajobrazu”³.

Idea tożsamości krajobrazu pokrewna jest wyobrażeniu **tożsamości miejsca**, określanemu przez Magdalenę Żmudzińską-Nowak następująco:

„Tożsamość miejsca jest rdzeniem integrującym wszelkie charakterystyki i wartości miejsca – przestrzenne i humanistyczne, które nawarstwiają się w procesie trwania, doświadczania miejsca i budowania wspólnej pamięci. Tożsamość stanowi o autentyczności i niepowtarzalności miejsca”⁴.

Pojawia się tu pewien rodzaj rozwarstwienia wartości krajobrazowych, podział na składowe **naturalne** (przestrzenne) i **kulturowe** (humanistyczne). Podobnie jak w definicji encyklopedycznej, podkreślana jest stałość najistotniejszych dystyngtywnych cech przestrzeni. Myśl tę kontynuuje Zbigniew Myczkowski formułując następującą definicję:

„Tożsamość miejsca = kultura i tradycja miejsca + kanon miejsca”⁵.

Jako kanon miejsca rozumieć należy całokształt czynników, które tworzą krajobraz określonego miejsca, a ich „postać” postrzegana jest przez człowieka. Sam proces percepcji zmysłowej jest zagadnieniem niezwykle złożonym, a jego badanie wykracza poza ramy tej publikacji. Warto jednak mieć na uwadze, że poruszane poniżej zagadnienia związane z widocznością stanowią jedynie wąski wycinek szerszego pola badawczego. Steven Ervin i Carl Steinitz przedstawiają **percepcję krajobrazu** w postaci łańcucha „odczuć” zawierającego kolejno: cel, oczekiwania, uprzedzenie/odgórny osąd, kontekst (krajobrazu środowisko), ruch (sposób, prędkość, warunki), **widoczność**, percepcję (analiza/obserwacja), widzenie (rozumienie),

² J. Bogdanowski, *Krajobraz zabytkowy jako wyraz tożsamości*, TeKa KUiA PAN Kraków, t. X, 1976.

³ A. Böhm, *Architektura krajobrazu*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1994.

⁴ M. Żmudzińska-Nowak, *Miejsce – tożsamość i zmiana*, w: Żmudzińska-Nowak M. (pr. zb.), *Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich* Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

⁵ Z. Myczkowski, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.

ocenę (znaczenie i oddziaływanie/wpływ), działanie (lub jego brak), zapamiętywanie, przywoływanie (powtarzanie)⁶.

Na postrzeganie krajobrazu składa się dodatkowo szereg wrażeń odbieranych za pośrednictwem innych zmysłów, jak chociażby słuch i węch.

Podsumowując, **tożsamość krajobrazu** będzie związana z **niezmiennością, trwałością charakterystycznych elementów, zarówno pochodzenia kulturowego, jak i naturalnego, które tworzą unikatowy charakter danego miejsca, odbierany przez człowieka.**

Na podstawie przytoczonych powyżej rozważań można jednak wnioskować, że ta „robocza” definicja operuje szeregiem pojęć wieloznacznych, nie w pełni dotychczas zbadanych i doprecyzowanych. Zasadne wydaje się zatem prowadzenie badań, które będą miały na celu poszukiwanie miarodajnych wskaźników wspomagających naukowców w badaniach zasobów krajobrazowych, ich ewaluacji oraz tworzeniu wytycznych dla przyszłych prac projektowych. W wyniku tego typu analiz z pewnością wyłonione zostaną obszary, które powinny podlegać ochronie⁷ i inne, które mogą, a nawet powinny zostać twórczo przekształcone. W pierwszym przypadku konieczne będzie zachowanie stanu istniejącego lub, w przypadku konieczności ingerencji, wprowadzanie form, które tego stanu nie będą naruszać, w drugim – zmiana struktury, często polegająca na kreowaniu elementów nadających jej większą czytelność, dominant, subdominant czy akcentów⁸. Z jednej strony możemy zatem mówić o formach podobnych, z drugiej – o wyróżniających się, innych niż istniejące dotychczas.

2. Propozycja metody badawczej

Architektura krajobrazu dość powszechnie posługuje się **analizą panoram**, gdyż ten rodzaj projekcji najlepiej odpowiada sposobowi obserwacji otoczenia przez użytkowników⁹. Dotychczas jednak zastosowanie metod komputerowych

⁶ Por.: S. Ervin, C. Steinitz, *Landscape visibility computation: necessary, but not sufficient*, Environment and Planning B: Planning and Design 2003, volume 30.

⁷ Obecnie ponad 30% terenów naszego kraju objęte jest różnego typu ochroną. Por.: *Ochrona środowiska Environment 2015*, Główny Urząd Statystyczny, Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa 2015, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2015,1,16.html> (dostęp: 20.12.2016)

⁸ Por.: J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wydawnictwo PAN, Kraków 1976.

⁹ Por.: C. Steinitz, *Toward a Sustainable Landscape with High Visual Preference and High Ecological Integrity: the Loop Road in Acadia National Park, U.S.A.*, Landscape and Urban Planning, 54(2001), Elsevier.

w tym zakresie ograniczone było do prostych działań redakcyjnych i ilustracyjnych. Rozwijające się algorytmy przetwarzania obrazu, stosowane już powszechnie w obrazowaniu medycznym, mikroskopowym czy badaniu jakości materiałów umożliwiają także analizę fotografii krajobrazowej, trzeba jednak mieć na uwadze, że jest ona znacznie trudniejsza ze względu na brak możliwości kalibracji tego typu obrazów. Są one pozyskiwane w warunkach plenerowych, co jest nieuchronnie związane z różnorodnością warunków oświetleniowych, a co za tym idzie – zmiennością kolorystyki obiektów. Dodatkowe trudności wynikają ze zniekształceń perspektywicznych czy sezonowości wegetacji¹⁰.

Il. 1. Schemat postępowania zalecany przy wyznaczaniu miejsc, z których analizujemy widoki (A. Ozimek)

¹⁰ A. Ozimek, P. Ozimek, *Algorytmy przetwarzania obrazu w wyróżnianiu twórcywa kulturowego i przyrodniczego na fotografiach krajobrazowych*, Nauka, Przyroda, Technologie, t. 3, z. 1, Poznań 2009.

Wybór miejsc, z których należy i warto analizować widoki może nastąpić przykładowo na podstawie mapy turystycznej. W wielu przypadkach, szczególnie na obszarach atrakcyjnych pod względem geograficznym, wybrano doświadczalnie i oznaczono na mapie punkty widokowe. Dostępne narzędzia cyfrowe pozwalają nam jednak definiować nowe i weryfikować istniejące miejsca, rozumiane także jako ciągi czy całe obszary charakteryzujące się możliwością obserwacji interesujących obiektów. Metoda ta pozbawiona jest uciążliwości badań terenowych, lecz wymaga empirycznej weryfikacji ze względu na częsty brak szczegółowych danych o pokryciu terenu.

Wstępny etap tych analiz powinno stanowić sporządzenie **trójwymiarowego modelu terenu** wraz z jego pokryciem. Następnie na podstawie dokładnej inwentaryzacji zasobów krajobrazowych należy określić obiekty, które charakteryzują daną przestrzeń, odróżniając ją od innych obszarów i wpływając na jej niepowtarzalny charakter. Wykorzystując algorytm śledzenia promienia (ang.: „raytracing”¹¹) dla każdego z nich można wykonać **wykres widoczności**, który odpowiada zakresowi jego ekspozycji biernej.

Kolejnym krokiem powinno być zsumowanie otrzymanych obrazów w zbiorczą **mapę widoczności** (ang.: „cumulative visibility”¹²), na której podstawie dokonuje się **wyboru miejsc**, skąd widoczna jest największa liczba atrakcyjnych obiektów. Mapa ta powinna być jednak zestawiona z informacją na temat dostępności konkretnych obszarów i elementów pokrycia terenu, które blokują widok uniemożliwiając obserwację otoczenia, jak przykładowo tereny zalesione. Schemat postępowania przedstawiono na il. 1, a wyczerpująco opisano w publikacji pt.: „Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych analiz terenu wraz z oceną ekonomiczną”¹³.

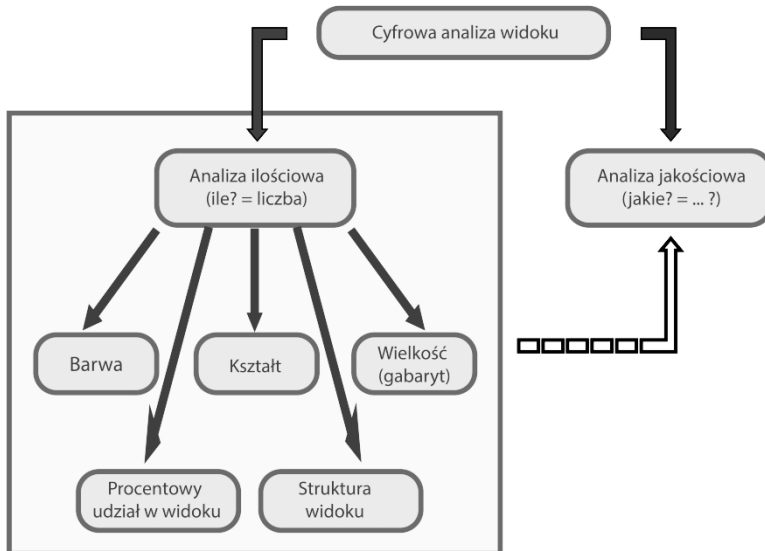
Fotografia przedstawiająca panoramę i reprezentująca w znacznym stopniu wizualny odbiór danego krajobrazu może być analizowana pod różnymi względami. O ile badania pierwszego typu, odpowiadające na pytanie „ile?” są znacznie prostsze, o tyle drugie z nich, odnoszące się do jakości postrzeganego widoku, wymagają osądu eksperta, który – korzystając z rozległej bazy wiedzy – uwzględni nie tylko

¹¹ Por.: Appel A., *Some Techniques for Shading Machine Renderings of Solids*, SJCC Proceedings, Thompson Books, Washington 1968.

¹² Por.: D.R. Caldwell, M.J. Mineter, S. Dowers and B.M. Gittings, *Analysis and Visualization Of Visibility Surfaces (Poster)*, w: *Proceedings of the 7th International Conference on GeoComputation, University of Southampton*, Southampton 2003.

¹³ Por.: P. Ozimek, A. Böhm, A. Ozimek, W. Wańkowicz, *Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych analiz terenu wraz z oceną ekonomiczną*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013

warstwę wizualną, lecz także tło historyczne i kulturowe, oraz powiązane z nimi wartości znaczeniowe (Il. 2).

Il. 2. Schemat cyfrowej analizy widoku (A. Ozimek)

Celem **analizy ilościowej** jest wypracowanie **obiektywnych numerycznych wskaźników**, które będą pomocne zarówno na etapie ewaluacji stanu istniejącego, jak i przy podejmowaniu decyzji projektowych. Obiekty widoczne na zdjęciu mogą być oceniane pod względem **koloru, kształtu, wielkości** (gabarytów), **procentowego udziału w widoku** czy **wzajemnych relacji przestrzennych obiektów** budujących strukturę obrazu.

Zapis obrazu w trybie koloru RGB¹⁴ umożliwia obliczenie **średniej wartości barwy** dla każdego z obiektów widocznych na fotografii, co pozwala wskazać elementy znacznie odbiegające kolorystycznie od otoczenia¹⁵.

Kształt, rozumiany zgodnie z definicją Rudolfa Arnheima, jako: „*zewnątrzny wygląd materialnego przedmiotu rozpatrywany ze względu na ograniczające go linie*

¹⁴ Ten model barw tworzy każdy odcień na zasadzie mieszania podstawowych kolorów: czerwonego, zielonego i niebieskiego (Por.: W. Malina, M. Smiatacz, *Metody cyfrowego przetwarzania obrazów*, EXIT, Warszawa 2002).

¹⁵ Szerzej zagadnienie to omówiono w publikacji: P. Ozimek, A. Böhm, A. Ozimek, W. Wańkowicz, *Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych analiz terenu wraz z oceną ekonomiczną*, op. cit.

lub powierzchnie, kontury; zarys, sylwetka jakiegoś przedmiotu”¹⁶, także może być opisany liczbowo. Z pomocą przychodzą tu **współczynniki kształtu**, dzięki którym możemy obliczyć wydłużenie obiektu, jego cyrkularność, zwartość, rozczłonkowanie czy nieregularność formy¹⁷. Dla tego typu obliczeń obraz powinien być pozbawiony nadmiarowej informacji, jaką jest barwa lub faktura. Wystarczy, by mierzone obiekty były wypełnione kolorem białym, a tło – czarnym.

Ocena **wielkości** obiektu, a także jego **gabarytów** (wymiaru pionowego i poziomego) jest bardzo prosta obliczeniowo. Należy jednak pamiętać, że w przypadku fotografii krajobrazowej można ze sobą porównywać jedynie elementy zlokalizowane w podobnej odległości od obserwatora. Zjawisko perspektywy powoduje bowiem pozorną zmianę ich rozmiarów zależną od tego dystansu¹⁸.

Podobnie prostym do wyliczenia wskaźnikiem jest **procentowy udział** interesujących nas obiektów w widoku. Tu także wykorzystuje się obraz dwupoziomowy, co pozwala zliczyć białe piksele (należące do obiektów) lub przeprowadzić kalkulację średniej jasności obrazu.

Ocena **struktury i relacji przestrzennych** zachodzących pomiędzy składowymi danego widoku jest znacznie bardziej złożona. Efektywnym wskaźnikiem rozczłonkowania, granulacji form oraz ich różnorodności jest **wymiar pudełkowy** (ang.: *box counting dimension*)¹⁹, jest on jednakże użyteczny jedynie w przypadku oceny zmiany zachodzącej w krajobrazie na podstawie porównania dwóch obrazów wykonanych przed i po wprowadzeniu nowego elementu widoku.

Wyniki analizy ilościowej, jako wartości liczbowe, charakteryzują się obiektywnością, dzięki czemu mogą wspomagać eksperta w ocenach jakościowych.

¹⁶ R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1978.

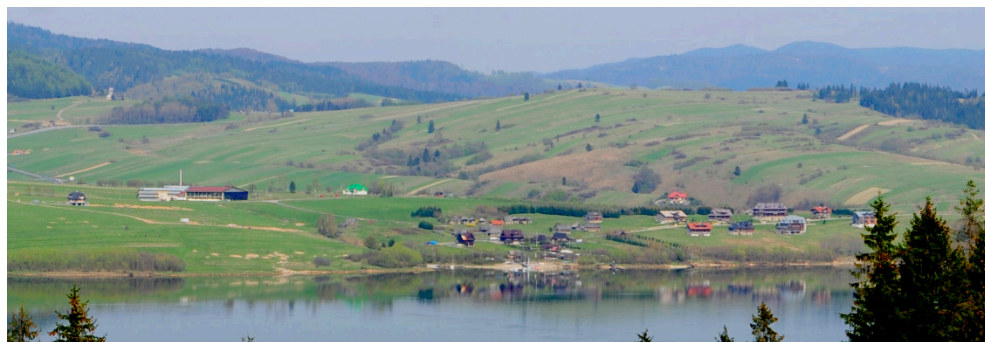
¹⁷ Por.: R. Tadeusiewicz, P. Korohoda, *Komputerowa analiza i przetwarzanie obrazów*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji 1997.

¹⁸ Por.: A. Ozimek, P. Łabędź, K. Michoń, *Discrimination of Distance-dependent Zones in Landscape Views*, Buhmann/Ervin/Pietsch (eds.), Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2012, Anhalt University of Applied Sciences, Wichmann Verlag, Heidelberg 2012.

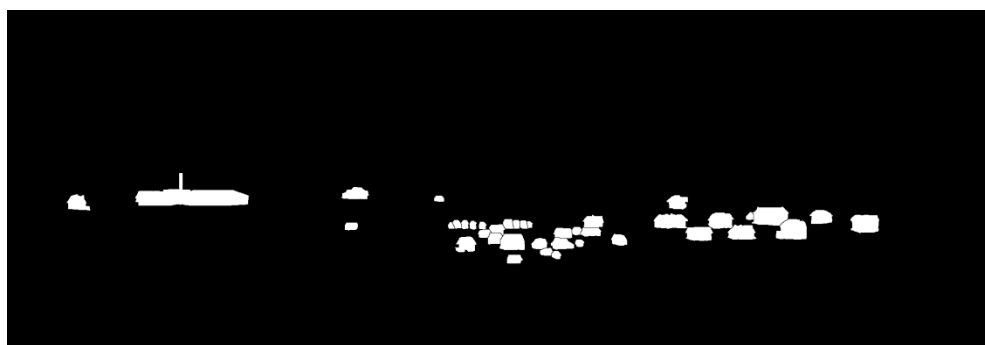
¹⁹ Dokładny sposób obliczania wymiaru pudełkowego przedstawiono w publikacji: P. Łabędź, A. Ozimek, *Fractal Dimension in the Landscape Change Estimation*, „Advanced in Intelligent and Soft Computing 95”; Burduk et al. (eds.): *Computer Recognition Systems 4*, Springer Verlag, Berlin Heidelberg 2012.

3. Przykładowe wyniki

Jako przykład ilustrujący metodę wybrano zabudowę półwyspu Stylchyn nad Zalewem Czorszyńskim. Jest to zespół budynków pochodzących z miejscowości, które zniknęły z mapy w wyniku realizacji zbiornika retencyjnego. Wybrane zostały jako przykłady charakterystycznej zabudowy regionu, a następnie przeniesione w bezpieczne miejsce i udostępnione jako atrakcja turystyczna. Pomimo, że urbanistyka kompleksu jest zupełnie nienaturalna, zawiera on obiekty w różnej skali, począwszy od skromnych piwniczek po pensjonaty o znacznych gabarytach. Układ budynków w widoku jest bardzo korzystny dla prowadzenia analiz, ponieważ znajdują się w podobnej odległości od obserwatora, znajdującego się w znacznym oddaleniu, na przeciwnym brzegu zalewu. To sprawia, że można pominąć pozorne zmiany ich rozmiaru wynikające z projekcji perspektywicznej. Zminimalizowane jest też zjawisko nakładania (wzajemnego przesłaniania brył) ponieważ mają one charakter budynków wolno stojących. Obszar ten sąsiaduje z terenami budowlanymi, które z racji bliskości zbiornika wodnego podlegają silnej presji inwestorskiej. Na potrzeby ilustracji metody wykonano fotomontaż z „nowym” budynkiem o charakterze przemysłowym (Il. 3).

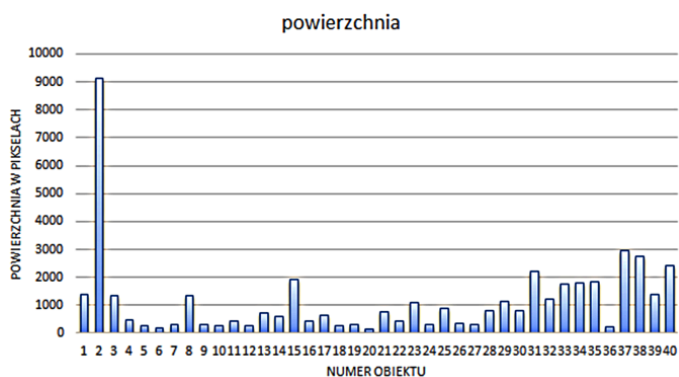
Il. 3. Fotomontaż – widok na skansen na półwyspie Stylchyn z symulacją nowego budynku (fot. A. Ozimek)

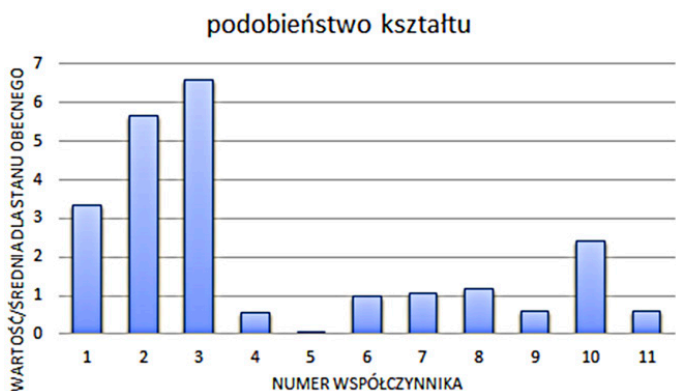
Il. 4. Obraz dwupoziomowy, w którym zabudowa została wypełniona kolorem białym (fot. A. Ozimek)

Obliczenia powierzchni poszczególnych obiektów i ich kształtów przeprowadzono na obrazie czarno-białym, ukazanym na Il. 4.

Zamieszczone poniżej wykresy ukazują, że forma budynku przemysłowego odbiega znacznie zarówno rozmiarem, jak i kształtem od zabudowy istniejącej (Il. 5 i 6). Na Il. 5 na osi pionowej podane zostały powierzchnie plamek odpowiadających kolejnym budynkom numerowanym od lewej strony fotografii. Na Il. 6 dla różnych współczynników kształtu budynku o industrialnym charakterze (oznaczonych na osi poziomej liczbami 1–11) zbadano, na ile różnią się one od średniej dla wszystkich obecnie istniejących budynków. Im wartość na osi pionowej bliższa 1, tym współczynnik jest bardziej zbliżony do średniej.

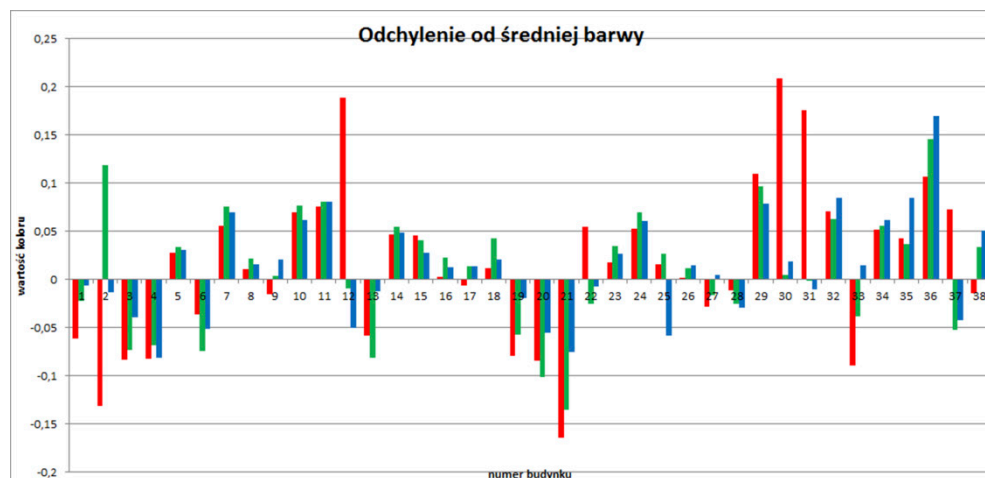
Il. 5. Powierzchnie obiektów (A. Ozimek)

Il. 6. Podobieństwo kształtu nowego budynku do istniejących (A. Ozimek)

Wykorzystując przykład zespołu budynków skansenu (Il. 3) przeprowadzono także analizę kolorystyczną dachów istniejących budynków. Na Il. 7 przedstawiono różnice pomiędzy kolorem dachów kolejnych budynków a ich barwą średnią. Wyraźnie wyróżnia się zielonkawy odcień pokrycia drugiego obiektu. W przypadku kilku dachów dominuje składowa czerwona.

W zakresie analizy struktury zabudowy posłużono się wymiarem pudełkowym, który dla obecnego stanu osiągnął wartość 1,4160, a po wprowadzeniu budynku fabrycznego wzrósł do 1,4353. Wydaje się, że różnica wynosząca 0, 0193 jest nieznaczna, jednakże należy zauważyć, że wskaźnik ten dla obrazu może wahać się jedynie w przedziale pomiędzy 1 a 2. Na podstawie szeregu uprzednich badań prowadzonych przez autorkę wraz z zespołem²⁰ można wnioskować, że wartość ta wynosząca ok. 0,02 odpowiada zauważalnej zmianie charakteru widoku.

Il. 7. Różnica między kolorem dachu obiektu a średnią barwą dla całego zespołu budynków (A. Ozimek)

Liczbowe wartości otrzymane w przypadku wprowadzenia w zastane otoczenie budynków, które intuicyjnie odbierane są jako dysonans formalny lub kolorystyczny, dostarczają argumentów, potwierdzających słuszność naszego sprzeciwu wobec introdukcji „obcych” elementów.

²⁰ Por.: P. Łabędź, A. Ozimek, P. Ozimek, *Box-counting Dimension in Landscape Photographs Analyses*, Buhmann/Pietsch/Kretzler (Eds.): *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2010*, Anhalt University of Applied Sciences. Wichmann Verlag Heidelberg, 2010.

Podsumowanie

Zaproponowana metoda badawcza może znaleźć zastosowanie w ocenie parametrów geometrycznych oraz kolorystycznych zarówno substancji kulturowej (np.: budynków), jak i tworzywa naturalnego (połaci lasów, łąk, powierzchni i kształtu akwenów wodnych). Prócz określenia stopnia podobieństwa nowego obiektu do innych, już istniejących, wspomaga definiowanie parametrów formy kontrastującej (jak przykładowo dominanta tworzona w celu uczynienia kompozycji).

Wskaźniki numeryczne są przydatne w wielu zadaniach, takich jak:

- Inwentaryzacja i ewaluacja krajobrazu (precyzyjna ocena stanu obecnego);
- Definiowanie tożsamości krajobrazu (wskazywanie elementów wyróżniających się: motywów widoku, dominant, akcentów);
- Wybór najkorzystniejszego wariantu przekształceń;
- Ocena wielkości zmiany zaistniałej w wyniku realizacji nowej inwestycji;
- Monitoring zmian zachodzących w czasie.

Obecnie ich pozyskiwanie staje się coraz łatwiejsze ze względu na pojawianie się nowych, darmowych programów komputerowych, które zapewniają szeroki zakres funkcji obliczających parametry geometryczne obiektów²¹.

Analizy panoram i widoków mające na celu poszukiwanie wskaźników wspomagających eksperta w wydaniu zobiektywizowanej opinii były wykorzystane w pracach badawczych zleczonych przez inwestorów lub konserwatora zabytków. Otrzymane wyniki pokrywały się z ocenami intuicyjnymi.

Prace te nie obejmowały jednak pełnego spektrum zagadnień badawczych, z jakimi spotykają się architekci krajobrazu. Aby sprawdzić przydatność prezentowanej metody, należałoby podjąć próby wykorzystania jej w przypadku różnych typów zabudowy oraz rozmaitych układów urbanistycznych, szczególnie dla zabudowy zwartej, gdzie w wyniku przesłaniania obiekty położone bliżej wpływają na zmianę konturu elementów zlokalizowanych na dalszych planach, a co za tym idzie – na deformację ich kształtu.

Całokształt tych działań powinien prowadzić do odpowiedzi na pytania: Gdzie leży granica? Czy można określić uniwersalne wartości dla wskaźników (barwa, kształt, wielkość), które będą wspomagać decyzje w zakresie planowania krajobrazu? ...wartości, których przekroczenie będzie jednoznacznie prowadzić do zmiany charakteru krajobrazu, do utraty jego tożsamości.

²¹ Kalkulacje powierzchni figur, ich obwodu, wydłużenia, cyrkularności, zwartości lub nieregularności można przeprowadzić przykładowo w programie ImageJ. Otrzymane rezultaty w postaci tabeli są zapisywane w formacie .xls obsługiwany przez aplikację Excel, gdzie można generować odpowiednie wykresy i zestawienia.

Literatura

- Appel A., *Some Techniques for Shading Machine Renderings of Solids*, SJCC Proceedings, Thompson Books, Washington 1968.
- Arnheim R., *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1978.
- Bogdanowski J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wydawnictwo PAN, Kraków 1976.
- Bogdanowski J., *Krajobraz zabytkowy jako wyraz tożsamości*, Teka KUiA PAN Kraków, t. X, 1976.
- Böhm A., *Architektura krajobrazu*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1994.
- Caldwell D.R., Mineter M.J., Dowers S. and Gittings B.M., *Analysis and Visualization Of Visibility Surfaces (Poster)*, w: *Proceedings of the 7th International Conference on GeoComputation, University of Southampton*, Southampton 2003.
- Ervin S., Steinitz C., *Landscape visibility computation: necessary, but not sufficient*, Environment and Planning B: Planning and Design 2003, volume 30.
- Encyklopedia PWN* (wersja internetowa) – <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tozsamosc;3988537.html> (dostęp: 15.05.2015).
- Łabędź P., Ozimek A., *Fractal Dimension in the Landscape Change Estimation*, Advanced in Intelligent and Soft Computing 95; Burduk et al. (eds.): Computer Recognition Systems 4, Springer Verlag, Berlin Heidelberg 2012.
- Łabędź P., Ozimek A., Ozimek P., *Box-counting Dimension in Landscape Photographs Analyses*, Buhmann/Pietsch/Kretzler (Eds.): *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2010*, Anhalt University of Applied Sciences. Wichmann Verlag Heidelberg, 2010.
- Malina W., Smiatacz M., *Metody cyfrowego przetwarzania obrazów*, EXIT, Warszawa 2002.
- Myczkowski Z., *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.
- Ochrona środowiska Environment 2015*, Główny Urząd Statystyczny, Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa 2015, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2015,1,16.html> (dostęp: 20.12.2016).
- Ozimek P., Böhm A., Ozimek A., Wańkowicz W., *Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych analiz terenu wraz z oceną ekonomiczną*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013.
- Ozimek A., Łabędź P., Michoń K., *Discrimination of Distance-dependent Zones in Landscape Views*, w: Buhmann/Ervin/Pietsch (eds.), *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2012*, Anhalt University of Applied Sciences, Wichmann Verlag, Heidelberg 2012.
- Ozimek A., Ozimek P., *Algorytmy przetwarzania obrazu w wyróżnianiu tworzywa kulturowego i przyrodniczego na fotografiach krajobrazowych*, Nauka, Przyroda, Technologie, t. 3, z. 1, Poznań 2009.
- Steinitz C., *Toward a Sustainable Landscape with High Visual Preference and High Ecological Integrity: the Loop Road in Acadia National Park, U.S.A.*, Landscape and Urban Planning, 54(2001), Elsevier.

Tadeusiewicz R., Korohoda P., *Komputerowa analiza i przetwarzanie obrazów*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji 1997.

Żmudzińska-Nowak M., *Miejsce – tożsamość i zmiana*, w: Żmudzińska-Nowak M. (pr. zb.), *Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

ANALIZY KRAJOBRAZU POZWALAJĄCE NA WSKAZANIE ZMIANY JEGO TOŻSAMOŚCI

Streszczenie: W rozdziale przedstawiono przegląd metod przeprowadzania analiz krajobrazowych opartych na modelach cyfrowych zjawisk przestrzennych. Zamieszczono tu omówienia metod doboru optymalnej lokalizacji i kształtu projektowanego budynku, oceny zasięgu oddziaływania widokowego, oceny wpływu planowanej inwestycji na charakter krajobrazu, obliczania chłonności widokowej krajobrazu, uzyskiwania map równowagi ochrony. Poszczególne metody zaprezentowano ze szczególnym zwróceniem uwagi na wartości parametryczne, które uzyskuje się w wyniku przeprowadzenia analiz. Parametry te w różny sposób charakteryzują krajobraz. Tekst ma na celu wywołanie dyskusji, która przyczyniłaby się do uzyskania odpowiedzi, przy jakich wartościach parametrów dochodzi do zmiany charakteru krajobrazu, gdzie leży granica pomiędzy krajobrazami o różnej tożsamości. Realizacja tego celu ma także drugi aspekt naukowy, polegający na wzmocnieniu Forum jako miejsca publikacji treści naukowych podlegających ewaluacji, wymagających weryfikacji.

Słowa kluczowe: cyfrowe modele analizy krajobrazu, progi zmiany charakteru krajobrazu, ochrona charakteru krajobrazu.

Wstęp

Ciągłe przekształcenia krajobrazu, które odbywają się głównie w ramach gospodarki przestrzennej wymagają narzędzi pozwalających na obiektywną ocenę ilościową i jakościową wprowadzanych zmian. Szczególnie istotne jest to w przypadku oceny oddziaływania planowanych inwestycji na różne elementy koegzystujące w przestrzeni. Sprawiają one przekształcenia, które wywołują kontrowersje i w przeróżny sposób są oceniane w środowiskach związanych z odmiennymi grupami interesów. Niejednokrotnie mamy tu do czynienia z nadinterpretowaniem danych i niedoszacowaniem lub przeszacowaniem wpływu zmian na elementy współtworzące przestrzeń. Dzieje się tak z powodu braku spójnych metod waloryzacji. Brakuje wskaźników umożliwiających porównywanie różnych stanów, które akceptowalne byłyby przez środowiska interdyscyplinarne. Nauka w wielu dyscyplinach znajduje rozwiązania, które można zaadaptować do potrzeb analiz krajobrazowych¹.

Wiele analiz opiera się na intuicji ekspertów niepozbawionych emocjonalnego stosunku do ich przedmiotu i obciążone są dużą dozą subiektywizmu. Podobne zjawiska przestrzenne mogą być diametralnie różnie ocenione. Wynika to najczęściej z uwarunkowań kulturowych, motywacji czy kondycji psychicznej i fizycznej. Ten sam ekspert może w różny sposób ocenić to samo zjawisko. W małym stopniu jest skłonny do skrajnych ocen w stosunku do działań prowadzonych przez instytucje, z którymi jest związany relacjami partnerskimi. Z drugiej strony radykalne oceny łatwiej przychodzą w stosunku do działań podejmowanych przez osoby kierujące się odmiennym systemem wartości.

Istotne jest zatem poszukiwanie metod badawczych zapewniających obiektywizm przy podejmowaniu ocen i decyzji. Zauważono, że pomiar cech krajobrazu mógłby posłużyć jako narzędzie dla inwentaryzacji i ewaluacji jego zasobów². Spodziewano się, że dzięki stosowaniu ilościowych ocen uda się zredukować wspomniany wyżej subiektywizm i uzyskać powtarzalne wyniki, niezależne od indywidualnego osądu obserwatora³. Kluczowym problemem jest jakość i kompletność informacji, w następnej kolejności efektywne metody jej przetwarzania i wreszcie właściwe operacje wnioskowania. Te zagadnienia w odniesieniu do środowiska

¹ D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, PWN, 2013.

² K.I. Unwin, *The relationship of observer and landscape in landscape evaluation*, Transactions of the Institute of British Geographers, 1975, No. 66, s. 130-133.

³ D.G. Robinson et al. (eds.), *Landscape evaluation – the landscape evaluation research project 1970-1975*, University of Manchester, 1976; G.J. Buhyoff and M.F. Riesenman, *Experimental manipulation of dimensionality in landscape preference judgements: a quantitative validation*, Leisure Sciences, 1979, 2, s. 221-238.

przyrodniczego poruszane były już w wielu opracowaniach naukowych⁴. Wydaje się być tu zasadne, by ocena subiektywna czy obiektywna podejmowana była świadomie, a więc oparta była na jak najbardziej kompletnej wiedzy o zjawisku. Wiedza ta powinna wyrażać się w rzetelnych danych, wartościach i wskaźnikach. Ponadto winna obejmować różne warunki historyczne, w jakich dane zjawisko zaistniało, jak i pozwalać na przewidywanie różnych sytuacji, które mogą się wykształcić w wyniku podejmowanych decyzji o przekształceniach otoczenia.

Dane przestrzenne są kompletowane na bieżąco, uzupełniane o kolejne warstwy tematyczne i systematyzowane. Dane pozyskiwane dzięki skaningowi laserowemu pokrywają już 90% terytorium kraju z gęstością około 20 punktów na m². Stanowią one materiał do budowy modeli terenu i pokrycia, w środowisku których możliwe są różnego rodzaju analizy⁵. Rozwijają się stopniowo aplikacje przetwarzające te dane i umożliwiające obiektywne wnioskowanie. Dzięki nim są parametryzowane, kwantyfikowane, i liczone różne zjawiska przestrzenne. Wiele złożonych zagadnień krajobrazowych modelowanych cyfrowo podejmowanych było przez autora z zespołem⁶. Liczby, które otrzymywane są dzięki tym działaniom mogą charakteryzować zjawiska przestrzenne, ale czy są właściwie interpretowane? Jakie należy przyjąć wartości charakterystyczne dla poszczególnych stanów? Na jakich poziomach ustalić progi rozgraniczające charaktery krajobrazu, wskazujące na zmianę tożsamości?

1. Średnia jasność mapy widoczności jako miara zmiany tożsamości

Średnia jasność obrazu cyfrowego jest sumą wartości wszystkich pikseli podzieloną przez ich liczbę. W przypadku analiz krajobrazowych piksele jaśniejsze, czyli z wyższymi wartościami przyporządkowuje się obiektom będącym przedmiotem analizy. Dzięki temu wartość średniej jasności może wskazywać na ich udział

⁴ m.in. A. Cieszewska, R. Giedych, P. Wałdykowski, *Metody analizy środowiska przyrodniczego na potrzeby gospodarki przestrzennej*, XXXI Tom Problemów Ekologii Krajobrazu, 2011.

⁵ U. Cslo-Lesicka, N. Borowiec, U. Marmol, K. Ppyka, *Analiza przydatności lotniczego skaningu laserowego do opracowania modelu budynków 3D zgodnego ze specyfikacją inspire – Analysis of usefulness of airborne laser scanning for preparation of 3D buildings model consistent with inspire specification*, *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, vol. 26, s. 39-52.

⁶ P. Ozimek, A. Böhm, A. Ozimek, W. Wańkowicz, *Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych modeli terenu wraz z oceną ekonomiczną*, Politechnika Krakowska im T. Kościuszki, Kraków 2013.

w krajobrazie. Oblicza się ją na pojedynczych ujęciach i na mapach z zagregowaną informacją o widoczności z drogi, powierzchni czy grupy punktów⁷.

Wskaźnik najczęściej wykorzystywany jest do porównywania stanów krajobrazu poddawanego przekształceniom. W takim przypadku szczegółowe parametry poszczególnych etapów obliczania, takie jak wielkość obrazu, mapy widoczności, proporcje udziału w nim obiektów istotnych i nieistotnych, byleby parametry te były jednakowe dla wszystkich porównywanych stanów.

1.1. Wybór najlepszego stanu

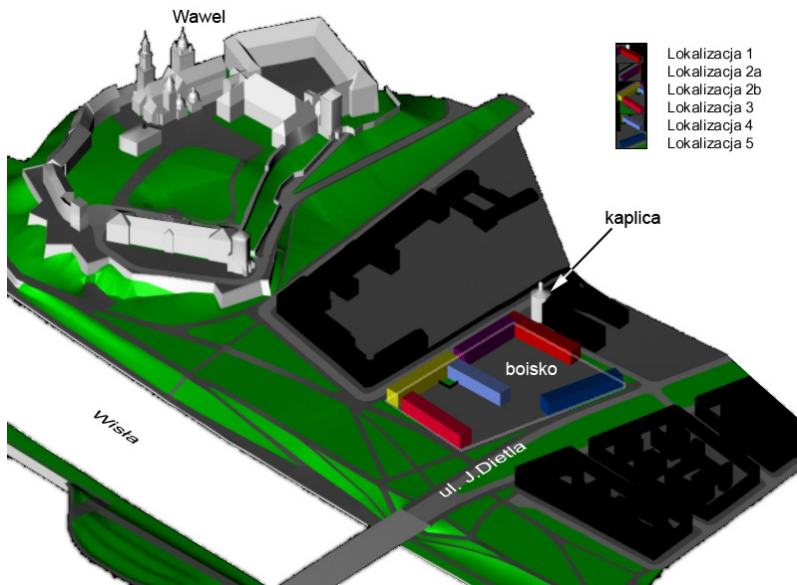
Boisko Klubu Sportowego „Nadwiślan” (w dwudziestolecium międzywojennym Klubu Sportowego „Maccabi”) położone w środku zabytkowej struktury miejskiej Krakowa w sąsiedztwie ważnych obiektów krajobrazowych podlega ciągłej presji inwestycyjnej. Stąd dla tego terenu wykonywane są często studia krajobrazowe dotyczące propozycji jego zabudowy. Jedna z nich dotyczyła wyboru miejsca położenia budynku, będącego przedmiotem planowanej inwestycji, w ramach działki należącej do klubu, by w jak najmniejszym stopniu zasłaniał widoki. W tym przypadku metoda polegająca na porównywaniu wartości średnich jasności map widoczności generowanych dla wszystkich możliwych lokalizacji pozwala wskazać najlepsze miejsce.

Metoda zaprezentowana jest na przykładzie analizy zmian widoczności Wawelu i kaplicy Towarzystwa dobroczynności z ulicy Józefa Dietla. Obiektom tym w cyfrowym modelu trójwymiarowym, będącym środowiskiem analizy przyporządkowano biały kolor, który na Ilustracji 1 przyjmuje jasne odcienie szarości. Pozostałym elementom sceny przyporządkowano właściwości całkowitego pochłaniania światła. Dzięki temu każdy piksel renderingu wygenerowanego w takiej scenie, który miał kolor różny od czarnego, mógł być interpretowany jako obraz obiektu widocznego i wartościowego.

Dla zaznaczenia widocznych elementów zastosowano modele światła punktowego, wykorzystujące algorytm śledzenia promienia, które ustawiono w wyznaczonych punktach widokowych. Nadano im parametry promieni rozchodzących się we wszystkich kierunkach, ze stałą jasnością, barwy białej. Dla przeanalizowania widoku z ul. Dietla należało zasymulować ruchomy punkt widokowy. Przyjęto dwie ścieżki jego poruszania się przebiegające po obydwu jezdniach ulicy. Zastosowano animację punktu świetlnego, wyznaczając równomierny rozkład klatek po 100 dla

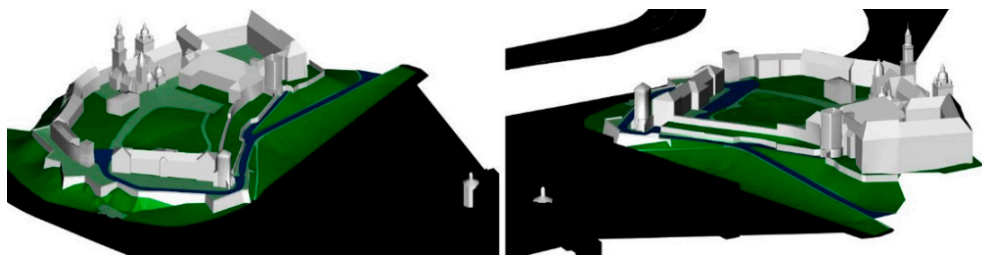
⁷ P. Ozimek, *Zastosowanie algorytmów światła lokalnego w wyznaczaniu wykresów widoczności, rozprawa doktorska*, 2002; A. Ozimek, P. Ozimek, *Visibility method for landscape analyses in historical city center environment*, „8th International Conference on Information Technologies in Landscape Architecture” BERNBURG/DESSAU 2007.

każdej relacji ruchu. Wysokość ponad jezdnią przyjęto najbardziej niekorzystną, taką jak pasażera samochodu osobowego – 140 cm. Ilość ujęć będących wynikiem działania procesu animacji dla każdej lokalizacji wynosiła 200.

Il. 1. Wizualizacja poglądowa cyfrowej sceny z bryłami projektowanego budynku w poszczególnych lokalizacjach. Obiekty wartościowe, które nie powinny być zasłaniane są białe. Niektóre parametry sceny zostały pominięte z powodów prezentacyjnych

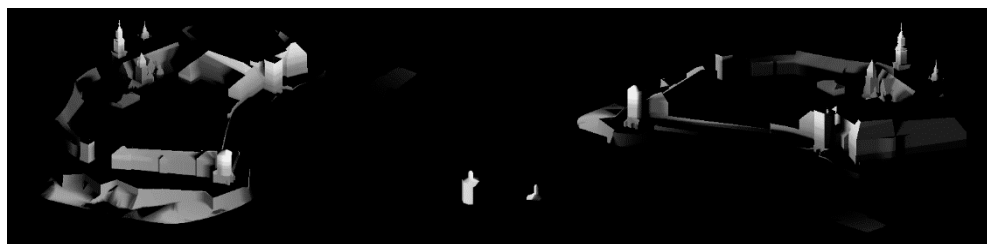
W tej liczbie zostały wygenerowane renderingu w projekcji rzutu reprezentatywnego (Il.2). Widok reprezentatywny został stworzony na podstawie dwóch rzutów dobranych tak, by znalazły się na nich reprezentacje wszystkich płaszczyzn, dla których było prawdopodobne, że są widoczne z któregośkolwiek punktu widokowego. Nie ma znaczenia to, że niektóre z nich znajdują się na widoku podwójnie. Wszystkie rozważane lokalizacje projektowanego budynku położone są na południu i zachodzie od wartościowych obiektów, dlatego można było ograniczyć się tylko do rzutów z południowego wschodu i południowego zachodu. Kąt względem płaszczyzny poziomej dla rzutu z południowego zachodu przyjęto 30° a z południowego wschodu 25° . Te parametry rzutowania służyły dla prezentacji elementów widocznych. Dzięki nim można było dokonać analizy i waloryzacji wyników.

Il. 2. Poglądowe renderingi wykonane na parametrach rzutu reprezentatywnego

Renderingi generowano dla każdej propozycji lokalizacji budynku i zapisywano w oddzielnych plikach. Następnie zostały one poddane progowaniu wyróżniającemu na biało wszystkie piksele mające wartość większą od 0. Tym samym powstały wykresy widoczności z dysjunktywną informacją o widoczności obiektów wartościowych dla analizy. Zakres widoczności Wawelu i kaplicy na każdym z wykresów został zaznaczony na biało a wszystko pozostałe na czarno. Na poszczególnych wykresach można było porównywać różnice widoczności przy różnych ustawieniach projektowanego budynku.

Wykresy stanowiły materiał do wygenerowania map widoczności zawierających zagregowaną informację o widoczności z całej drogi animacji punktu widokowego. Mapy powstały przez dodanie macierzowe wykresów i podzielenie wynikowej macierzy przez liczbę wykresów. Powstały obrazy, których odcienie szarości wprost proporcjonalnie wskazują na częstość widzenia danego punktu z drogi animacji. Nie prezentują one informacji o zakresie czy polu widoczności w terenie w rzucie ortogonalnym, w jakim najczęściej widzimy mapy, tylko mapują dane o widoczności z ul. Dietla poszczególnych powierzchni Wawelu i kaplicy na tych powierzchniach. Ukazują przestrzenny rozkład wartości wielostopniowych, stąd autor przyjął te obrazy nazywać mapami.

Il. 3. Mapa widoku reprezentatywnego wzgórza Wawelskiego dla punktu ruchomego. Miejsca jaśniejsze reprezentują płaszczyzny dłużej widoczne w czasie ruchu oboma relacjami ul. Dietla. Mapa przedstawia stan przed inwestycją

Zmierzenie średniej jasności tych obrazów pozwoliło wyłonić najkorzystniejszą lokalizację. Mapa widoczności stanu przedprojektowego ma średnią jasność 4.6986% (Il. 3). Przy najlepszym ustawieniu budynku wartość ta wynosi 4.5950%, a przy najmniej korzystnym 3,9797%. Różnica pomiędzy stanem pierwotnym a najlepszą propozycją wynosi 0,1036 a najmniej korzystnym 0,7189. Mamy tu do czynienia z obrazami, w których duży udział stanowi czarne tło. Dlatego nie dziwi mała jasność średnia i niewielkie różnice pomiędzy projektowanymi stanami.

2. Wymiar fraktalny widoku jako wskaźnik zmiany tożsamości krajobrazu

Wymiar fraktalny uznany jest za miarę różnorodności. Istnieje wiele definicji i sposobów jego obliczania. Do obrazów wykorzystywanych w analizach krajobrazowych stosuje się wymiar pudełkowy⁸. W celu jego kalkulacji obraz z wyróżnionymi na biało obiektami, które stanowią przedmiot zainteresowania, pokrywany jest regularną siatką o odpowiedniej wielkości oczek, a następnie zliczane są te oczka, które zawierają fragmenty badanych elementów. Otrzymuje się w ten sposób liczbę zapełnionych oczek, która jest związana z ich wielkością. Następnie zmniejszana jest wielkość oczek i powtarzana cała operacja. Algorytm kontynuowany jest do momentu, gdy zostanie ograniczony zdolnością rozdzielczą obrazu. W przypadku analiz krajobrazowych początkowa wielkość oczka ma wymiar maksymalny jaki się zmieści w obrazie.

Kolejnym krokiem jest przedstawienie zmierzonych danych na wykresie. Na osi poziomej odkładane są logarytmy odwrotności wielkości oczek, zaś na osi pionowej logarytmy liczby oczek zapełnionych. Do otrzymanych danych można dopasować prostą regresji, co sugeruje zależność liniową. Wymiar pudełkowy definiowany jest jako współczynnik nachylenia prostej regresji na wykresie zależności logarytmów ilości zapełnionych pudełek (oczek siatki) od logarytmów ich wielkości. Przyjmuje wartości pomiędzy 1 a 2. Niższe wartości przyjmuje dla obrazów nasyconych jednakowymi elementami. Natomiast wyraźnie wyższe, gdy obiekty białe mają różnorodne kształty i rozmiary. Może być zatem traktowany jako miara różnorodności.

W tym przypadku funkcja licząca wymiar wymaga danych dysjunktywnych, dlatego obrazy winny być czarno-białe. Podobnie jak w poprzednim wskaźniku, nieobojętne jest jaki zakres obrazu zostanie poddany analizie. Kadrowanie powinno być dopasowane do treści, tak by nie były w nim zawarte żadne zbędne elementy, czy niepotrzebne obszary tła. Wartość wymiaru fraktalnego obliczana jest również w celu porównania stanów w przekształceniach krajobrazu i podobnie jak w po-

⁸ P. Łabędź, A. Ozimek *Fractal Dimension in the Landscape Change Estimation*. Computer Recognition Systems 4, Advances in Intelligent and Soft Computing. Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2011.

przednim przypadku może wskazać najlepszy wariant. Jednak różnica pomiędzy wymiarami różnych stanów może być wskaźnikiem znaczenia przekształcenia. Możliwe jest ustalenie skali z wartościami progowymi pomiędzy zmianami charakteru krajobrazu, które mogą być skutkiem przekształcenia.

2.1. Ocena zmiany charakteru krajobrazu pod względem morfologicznym

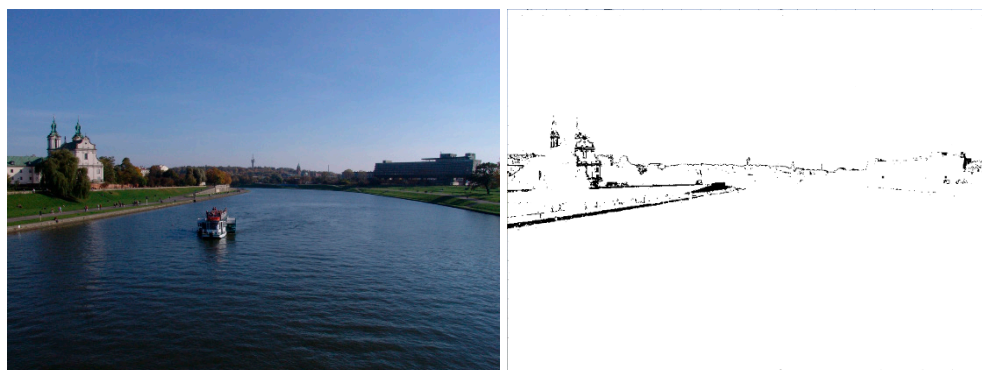
Problem zmiany charakteru widoku zaprezentowany został na przykładzie projektu kładki na Wiśle⁹ w rejonie Skałki i dawnego hotelu Forum w Krakowie. Przy analizie wpływu kładki na krajobraz obliczano wymiar fraktalny poszczególnych ujęć z punktów widokowych, które wskazane zostały w wyniku decyzji eksperckiej. Cyfrową metodę uzyskiwania oceny zmian charakteru krajobrazu pod względem morfologicznym przedstawiono na wybranym ujęciu. Wykorzystano fotografię miejsca inwestycji i rendering modelu trójwymiarowego kładki dokładnie skali-browanego z fotografią.

Wymiar fraktalny pracuje na danych jednobitowych, dlatego oba obrazy zostały poddane segmentacji mającej na celu wyróżnienie cech morfologicznych i charakterystycznego zakresu kolorów. Po zbinaryzowaniu tych obrazów istotne elementy dla analizy otrzymały kolor czarny, a tło – biały.

W przypadku analizy pod kątem morfologicznym należało wyodrębnić w renderingach krawędzie, które znajdują się na granicach obszarów zawierających piksele o zbliżonych barwach. Wyróżnienie ich pozwoliło uwypuklić formy obiektów występujące w krajobrazie. W tym celu obrazy przepuszczono przez dwukierunkowy filtr Laplace'a, działający w oparciu o analizę pochodnej funkcji jasności obrazu. W miejscach, gdzie występuje znaczna zmiana intensywności, co wskazuje zwykle na położenie krawędzi obiektów, pojawiają się jasne piksele. Po oczyszczeniu z nieistotnych artefaktów, które tworzą się przy użyciu filtra obrazy zbinaryzowano z tym samym progiem jasności. Dzięki temu otrzymano obrazy przypominające wyglądem proste rysunki, zawierające jedynie główne linie, w minimalistyczny sposób reprezentujące elementy krajobrazu (Il. 4, Il. 5).

Po wykonaniu programu obliczającego wymiar fraktalny, otrzymano wartości kolejno 1,193 dla stanu istniejącego oraz 1,223 – z uwzględnieniem realizacji projektu kładki. Różnica 0,03 została uznana za nieznaczną.

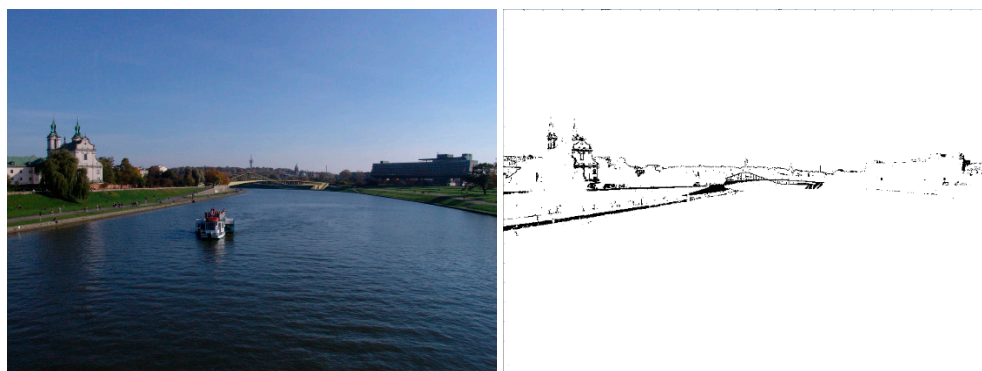
⁹ Projekt kładki autorstwa Biura Projektów Lewicki, Łatak.

A

B

Il. 4. Widok z mostu Grunwaldzkiego. Stan pierwotny. Widok (A) i segmentacja morfologiczna (B)

A

B

Il. 5. Symulacja widoku z mostu Grunwaldzkiego. Stan po inwestycji.
Widok (A) i segmentacja morfologiczna (B)

Na obu przetworzonych filtrowaniem obrazach przeważają miękkie linie, głównie horyzontalne, a projektowana kładka stanowi kontynuację linii nabrzeża (Il. 4-5). Gdyby linie lewego nabrzeża i linie kładki aproksymować krzywymi wielomianowymi, to na ich styku można zauważyć ciągłość parametryczną wysokiego stopnia. Jest to przesłanka do zaakceptowania proponowanego rozwiązania jako przystającego do krajobrazu pod względem morfologicznym.

2.2. Ocena zmiany charakteru krajobrazu pod względem kolorystycznym

Podobną operację przeprowadzono dla określenia stopnia ingerencji projektowanej formy w krajobraz pod względem kolorystycznym. Dla zbadania tej ingerencji w metodzie określa się, jaki udział w widoku sprzed inwestycji mają barwy podobne do proponowanych dla projektowanego obiektu, a następnie sprawdza się,

na ile wprowadzenie nowego układu tych barw zmieni charakter już istniejącego. Na renderingu stanu projektowanego wyróżniono zakresy barw występujących na kładce. Dzięki zastosowaniu zaawansowanych technik realistycznego renderingu model o kolorystyce zdefiniowanej w projekcie uzyskiwał barwy, które były zmodyfikowane przez warunki oświetlenia sceny i tłumienia zależnego od odległości. Można zakładać, że były symulacją percepcji tych barw, jaka powinna mieć miejsce przy danych warunkach środowiskowych oświetlenia. Zakresy te dobrane zostały z tolerancją 20 poziomów dla każdego kanału. To znaczy, że na obrazie wybierane były piksele, które miały wartości różniące się nie więcej niż o 20 poziomów od pikseli z kładki. Wartości te stanowiły wzorzec do wyróżnienia pikseli na obu obrazach. Wybranych w ten sposób pikselom nadano barwę czarną, a pozostałym białą. Dało to w efekcie binarne obrazy, dla których policzono wymiar pudełkowy. Jego wartości wyniosły 1,291 dla stanu bez kładki oraz 1,303 dla symulacji projektowej. Różnicę 0,012 uznano za bardzo małą zmianę w układzie kolorów w widoku.

Il. 6. Segmentacja kolorystyczna widoku z mostu Grunwaldzkiego.
Stan sprzed budowy kładki (A) i symulacja widoku ze zrealizowaną kładką (B)

Kładka została zaprojektowana przez autorów z poszanowaniem kontekstu otoczenia, także w warstwie kolorystycznej. Dlatego barwy użyte do jej malowania występują w analizowanym widoku dość powszechnie. Można je zauważyć na nabrzeżach i budynkach. Piksele o tych wartościach układają się w linie o miękkich formach, a kładka je kontynuuje. Dlatego nie dziwi nieznaczna różnica wymiaru fraktalnego.

Wyniki obu analiz zinterpretowane zostały pozytywnie dla planowanej inwestycji, a ich uzasadnienie pokrywa się z oceną intuicyjną. Jednak nie ma całkowitej pewności, czy wartości 0,03 i 0,012 są dość małe, żeby wyciągać podobne wnioski.

Podsumowanie

Najwygodniejsze i najbezpieczniejsze przy podejmowaniu decyzji jest stosowanie wskaźników definicyjnych, które mogą jednoznacznie przekonać o wystąpieniu zmiany stanu. Jak skwantyfikować średnią jasność czy wymiar fraktalny by ich wartości stanowiły wskaźniki definicyjne? Jest to problem, który charakteryzuje się dużą złożonością.

Wskaźnik średniej jasności porównywać można dla obrazów wykonanych przy dokładnie tych samych parametrach rzutowania i właściwościach obiektów w scenie analizy. Parametry takie jak zakres tła, właściwości refleksyjne obiektów, sposób progowania przy uzyskiwaniu wykresów widoczności zmieniają średnią jasność obrazów i mogą wpłynąć w istotny sposób na porównywalność wyników. Czy wartości na poziomie 0,1036 wskazują na akceptowalne zmiany w krajobrazie a 0,7189 już nie? Gdzie leży granica, na której zmienia się krajobraz?

Metoda oceny na podstawie średniej jasności nie daje jednoznacznej odpowiedzi, na ile planowane przekształcenie zmieni tożsamość krajobrazu. Gdyby na to pozwoliła możliwe byłoby wskazanie nie tylko najlepszego stanu, ale także wszystkich tych wariantów, czy propozycji, które mieszczą się w wymaganiu o braku zmiany tożsamości. Dzięki temu można by wskazać lokalizację wygodniejszą pod względem innych wytycznych projektowych. Nie istnieje parametryzacja pozwalająca na taką ocenę, ponieważ średnia jasność obrazu nie jest wskaźnikiem definicyjnym. Byłaby nim, gdyby można było ustalić wartości progowe pomiędzy różnymi stanami w zakresie tożsamości, charakteru czy innych cech krajobrazu. Wymagałoby to przeprowadzenia wielu analiz wykonywanych tą metodą i dopracowania się dobrych praktyk na podstawie różnych przypadków. W wyniku czego dostępne stałyby się materiały do prowadzenia badań statystycznych dotyczących najczęściej występujących wartości wskaźnika, przy których odczuwalna jest zmiana cechy.

Wartości wymiaru fraktalnego dla przestrzeni dwuwymiarowej zawierają się pomiędzy liczbami 1 i 2. Różnice pomiędzy poszczególnymi stanami mają wartości ułamkowe. W praktyce stosowania wymiaru pudełkowego w analizach krajobrazowych przyjmuje się, że zmiana na poziomie 0,05 ma istotne znaczenie. Wskazuje na pojawienie się na obrazie obiektu odbiegającego pod względem kształtu, wielkości czy proporcji od wcześniej istniejących. Jednak wartość tego progu zależy w dużej mierze od zakresu obrazu i granic kontekstu, które wyznacza się na podstawie intuicji.

Czy można ocenić zmianę charakteru krajobrazu na podstawie wymiaru fraktalnego, którego różnica w pomiarach wynosi 0,5? Czy możliwe jest wyznaczenie

progów pomiędzy różnymi stanami tożsamości krajobrazu? Ustalenie zasad takiego progowania pozwoliłoby wskazać, czy przykładowo, wypełnienie zabudową obszarów wyznaczonych w planie zagospodarowania gminy zmieni charakter krajobrazu z wiejskiego w podmiejski, albo przemysłowy, czy też zdegradowany.

Prace przy wyznaczaniu progów, które wskazywałyby na zmianę charakteru czy tożsamości krajobrazu, winny być zorientowane nie tyle na wskazanie konkretnych wartości, ale zasad ustalania tych wartości dla różnych rodzajów analiz i typów krajobrazów. Ustalenie standardowych wartości byłoby w sytuacji praktyki podejmowania decyzji urzędniczych w naszym kraju ogromnym błędem. Jednak stworzenie miększej od standardu konwencji wyznaczającej sposób ustalania wartości progowych wydaje się być lepszym kierunkiem poszukiwań naukowych. W tym działaniu winny się znaleźć zasady precyzyjnej parametryzacji materiału, czyli właściwe dla różnych zastosowań kadrowanie obrazu, nadawaniu cech obiektom modelu, czy dobór właściwych cyfrowych reprezentacji elementów przestrzeni. Konieczne jest w tym zakresie wykonanie szeregu eksperymentów na zweryfikowanych bazach danych, które mogą powstać w wyniku dokonywania ocen na podstawie tych metod. Wartości progowe przyjęte, początkowo intuicyjne mogą stanowić statystyczne przesłanki do ustalenia konwencji.

Literatura

- Buhyoff G.J., Riesenman M.F., Experimental manipulation of dimensionality in landscape preference judgements: a quantitative validation, *Leisure Sciences*, 1979, 2, 221-238.
- Cieszewska A., Giedych R., Wałdykowski P., *Metody analizy środowiska przyrodniczego na potrzeby gospodarki przestrzennej*, XXXI Tom Problemów Ekologii Krajobrazu, 2011.
- Cisło-Lesicka U., Borowiec N., Marmol U., Pyka K., *Analiza przydatności lotniczego skaningu laserowego do opracowania modelu budynków 3D zgodnego ze specyfikacją inspire – Analysis of usefulness of airborne laser scanning for preparation of 3D buildings model consistent with inspire specification*, *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, vol. 26, 39-52.
- Łabędź P., Ozimek A., *Fractal Dimension in the Landscape Change Estimation. Computer Recognition Systems*, 4, *Advances in Intelligent and Soft Computing*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2011.
- Łabędź P., Ozimek A., Ozimek P., *Box-counting Dimension in Landscape Photographs Analyses*. Buhmann/Pietsch/Kretzler (Eds.): *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2010*, Anhalt University of Applied Sciences. Wichmann Verlag Heidelberg, 2010.
- Ozimek A., Łabędź P., *Quantitative and Qualitative Analyses of Landscape Views*. Buhmann/Ervin/Pietsch (Eds.): *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2013*, Anhalt University of Applied Sciences. Wichmann Verlag Berlin/Offenbach 2013.

- Ozimek A., Ozimek P., *Visibility method for landscape analyses in historical city center environment*, 8th International Conference on Information Technologies in Landscape Architecture BERNBURG/DESSAU 2007.
- Ozimek P., *Zastosowanie algorytmów światła lokalnego w wyznaczaniu wykresów widoczności*, rozprawa doktorska, 2002.
- Ozimek P., Böhm A., Ozimek A., Wańkowicz W., *Planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych przy użyciu cyfrowych modeli terenu wraz z oceną ekonomiczną*, Politechnika Krakowska im T. Kościuszki, Kraków 2013.
- Robinson, D.G. et al. (eds.), *Landscape evaluation – the landscape evaluation research project 1970-1975*, University of Manchester, 1976.
- Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, PWN, 2013.
- Unwin, K.I., *The relationship of observer and landscape in landscape evaluation*, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1975, No. 66, 130-133.

ZASTOSOWANIE MODELU *BIOGRAFIA – STRUKTURA – WIZERUNEK* DO BADANIA TOŻSAMOŚCI KRAJOBRAZU WSI

Streszczenie: W rozdziale przedstawiono autorski model wieloaspektowych badań krajobrazu, który wyznacza schemat postępowania w procesie jego percepcji, identyfikacji i interpretacji. Model badawczy oparty na trzech poziomach poznawania i rozumienia krajobrazu wsi pozwala na uchwycenie i rejestrację komponentów jego tożsamości. Poza opisem cech krajobrazu uwzględnia też aspekt jego dynamiki, trwałości i wrażliwości na zmiany. Może być stosowany do badań prowadzonych w skali pojedynczych wsi, czyli w granicach obrębów wiejskich, obejmujących tereny zabudowy wraz z należącymi do wsi gruntami (rozłogami), a także do badania większych obszarów (zespołów wsi), o wyraźnych związkach historycznych i kulturowych oraz czytelnych podobieństwach form i cech krajobrazowych. Celem badań prowadzonych w oparciu o model Biografia – Struktura – Wizerunek jest rozpoznanie charakteru krajobrazu oraz identyfikacja cech przewodnich (reprezentatywnych), budujących specyfikę miejsca, jako elementów istotnych dla jego ochrony i kształtowania. Istotą prezentowanego modelu badawczego jest podejście holistyczne, systemowe i interdyscyplinarne.

Słowa kluczowe: krajobraz wsi, percepcja krajobrazu, identyfikacja charakteru krajobrazu, interpretacja śladów historii

Wstęp

Problem zagrożenia tożsamości krajobrazu wiejskiego ze strony współczesnych procesów rozwojowych jest obecnie coraz częściej podnoszony, choć dostrzeżony został zbyt późno, gdy wiele elementów uległo już bezpowrotnej utracie lub deformacji. W niektórych rejonach prawie całkowicie zniknęły charakterystyczne formy, związane z tradycyjną funkcją rolniczą, historyczne układy osadnicze zostały trwale przekształcone, pojawiły się obiekty pozbawione związku z otaczającym krajobrazem i oderwane od lokalnej tradycji budowlanej. Obserwowane tendencje – zmiana, przemijanie i zerwanie z tradycją – nie ograniczają się wyłącznie do krajobrazu. Trzeba je ujmować w kontekście całego zbioru zjawisk i elementów określanych jako „wiejskość”, a dotyczących specyfiki użytkowania przestrzeni, sposobu życia i pracy, typu relacji społecznych, charakteru związków ludzi ze środowiskiem oraz szczególnych cech kultury i tradycji. Przemiany cywilizacyjne, zapoczątkowane przez rewolucję przemysłową i pogłębiane przez późniejsze procesy modernizacyjne, a w ostatnich dekadach wzmocnione przez zespół różnorodnych zjawisk o charakterze globalnym, spowodowały nieodwracalne zmiany nie tylko w sposobie produkcji i dystrybucji żywności, w modelu życia, ale także w organizacji, podziałach i użytkowaniu przestrzeni, a w konsekwencji – w krajobrazie wsi. Zachodzące zmiany nie zawsze są dostrzegane od razu. Niektóre konsekwencje obecnego wysokiego tempa przeobrażeń technologicznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych ujawni w pełni dopiero przyszłość. Jednym z najważniejszych zadań planowania i projektowania krajobrazu jest dzisiaj zachowanie tożsamości krajobrazowej obszarów wiejskich. Pojawiają się jednak podstawowe pytania: Co definiuje tę tożsamość? Jak można ją badać i opisywać? Czym była dla tradycyjnej społeczności wsi, a czym jest dla jej współczesnych mieszkańców i użytkowników? Czy język naukowej analizy jest zrozumiały dla innych odbiorców? Czy badania naukowe mają wartość aplikacyjną w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią wiejską?

Współczesna polityka krajobrazowa, zapisana w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, zwraca uwagę na konieczność poszerzenia zakresu i form ochrony krajobrazu kulturowego. Postulowane jest obejmowanie ochroną nie tylko krajobrazów wyjątkowych, komponowanych założeń parkowych czy też miejsc o szczególnym znaczeniu w skali krajów lub regionów, ale również tradycyjnych krajobrazów wiejskich, stanowiących szczególny zapis historii rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw. Są one cennym zasobem kulturowym i warunkiem zachowania tożsamości kulturowej społeczeństw. Nawet, jeśli dany krajobraz nie przedstawia wybitnych wartości, to może on zostać uznany za cenny w opinii społeczności lokalnej i wart ochrony dla zachowania lokalnej tożsamości. Wiele wsi wciąż jeszcze posiada wyra-

zistą tożsamość krajobrazową. Decyduje o tym czytelna struktura przestrzenna, specyficzne powiązania dziedzictwa kulturowego ze środowiskiem przyrodniczym oraz znaczny stopień zachowania form historycznych. Dzieje poszczególnych wsi wpisują się w dzieje regionu i kraju, ale każda z nich posiada odrębne i sobie tylko właściwe cechy środowiska i miejscowej tradycji kulturowej.

Celem niniejszej publikacji jest prezentacja autorskiego modelu badawczego, ujmującego w sposób holistyczny wszystkie aspekty krajobrazu, wyznaczającego schemat postępowania w procesie identyfikacji i interpretacji krajobrazu oraz stanowiącego bazę dla badań interdyscyplinarnych. Opis modelu został poprzedzony sformułowaniem podstawowych problemów badawczych oraz przedstawieniem założeń teoretycznych i metodologicznych, na których bazuje jego konstrukcja.

1. Wieś i wiejskość – problemy i wyzwania badawcze

Opisanie cech i atrybutów krajobrazu wiejskiego nie jest dzisiaj sprawą prostą i jednoznaczną, tak, jak niełatwe jest samo zdefiniowanie istoty wiejskości. Wiele tradycyjnych poglądów i ujęć teoretycznych utraciło już swoją aktualność, kolejne podlegają krytyce i dyskusji. Pojęcia „wieś” i „wiejskość”, a także kryjące się pod nim treści, do niedawna jeszcze nie budziły wątpliwości, zarówno w szerokim odbiorze społecznym, jak też w naukowym dyskursie prowadzonym w różnych dziedzinach nauki. Obraz wsi tworzyła szczególna i czytelna konfiguracja kilku podstawowych czynników, którymi były: dominujący typ aktywności (praca w rolnictwie), mniejsze niż w miastach zagęszczenie ludności, charakterystyczny typ więzi społecznych (przede wszystkim więzi krewniaczo-sąsiedzkie i długotrwałość współzamieszkiwania), specyficzne cechy kultury (silna rola tradycji oraz stabilny i niezmienny obraz świata)¹. Klasyczne koncepcje są w gruncie rzeczy wariacjami na temat przeciwstawiania społeczeństwa wiejskiego (agrarnego, tradycyjnego) społeczeństwu miejskiemu (przemysłowemu, nowoczesnemu). Określenie „wiejski” funkcjonuje zazwyczaj w odniesieniu do specyficznego stylu życia, odmiennego od miejskiego i realizowanego w odmiennych formach przestrzennych². Tymczasem społeczeństwo wiejskie i przestrzeń wiejska nie mogą być już dłużej uznawane za zjawiska ściśle ze sobą związane. Widoczne zmiany w tym względzie pojawiły się w społeczeństwie przemysłowym w następstwie procesów modernizacji wsi, które doprowadziły do rozluźnienia bardziej czytelnego niegdyś związku między charak-

¹ K. Gorlach, *Socjologia obszarów wiejskich, problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

² M. Kowicki, *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*, Monografia 242. Politechnika Krakowska, Kraków 1997.

terem pracy a sposobem życia³. Obecnie zmiany te coraz bardziej się pogłębiają, waz z pojawianiem się i intensyfikacją zjawisk wcześniej nieznanymi, jakimi są urbanizacja wsi i globalizacja kultury, a także towarzyszący im rozwój mediów i przepływ informacji. Ich konsekwencją jest zmiana charakteru i intensywności związków łączących ludzi z krajobrazem. Dawna głęboka więź z przestrzenią, w której realizowane były wszystkie potrzeby jednostki i wspólnoty, długotrwała izolacja wsi i siła tradycji, zastąpione zostały współczesną mobilnością społeczną, wzrostem znaczenia zewnętrznych czynników rozwojowych i włączeniem w globalną sieć przepływu informacji. Idea wsi jako izolowanej wyspy o własnej specyfice kulturowej stała się anachroniczna.

Poważnym problemem w definiowaniu wiejskości, sygnalizowanym przez socjologów wsi, jest też fakt, że znaki wiejskości stają się coraz bardziej oddzielone od ich znaczenia. Treść kulturowa i symbolika krajobrazu, czytelna dla dawnych mieszkańców wsi, staje się niezrozumiała dla jego współczesnych użytkowników. Co więcej, znak i znaczenie stają się całkowicie rozdzielone od ich geograficznej i fizycznej lokalizacji, czyli przestrzeni wiejskiej⁴. W przeszłości realne formy związane były z konkretnymi miejscami, teraz następuje tworzenie abstrakcyjnych i uniwersalnych form w powierzchowny sposób definiujących kulturę wiejską. To powoduje określone konsekwencje w społecznym postrzeganiu wiejskości i wiejskiego krajobrazu. Możemy też dzisiaj mówić o zainteresowaniu wiejskością, jako swego rodzaju towarem w nowoczesnym przemyśle sprzedaży dziedzictwa kulturowego, gdy jest ona oferowana w formie wykreowanego produktu turystycznego, będącego często pastiszem znaczeń i symboli. Krajobraz staje się przedmiotem konsumpcji, uformowanym zgodnie z utrwalonym w świadomości miejskich konsumentów wyobrażeniem idealnej wsi (wiejskiej idylli)⁵. Podobne problemy związane są z pojawianiem się na obszarach wiejskich nowych mieszkańców. Trudno przesądzać, w jakim stopniu dla poszczególnych osób czy grup powodem ucieczki z miasta jest poszukiwanie alternatywnego środowiska życia, tęsknota za wsią, ekstrawagancja czy pogoń za utopią, a na ile jest to racjonalny wybór czy ekonomiczna kalkulacja. Z perspektywy badań krajobrazu wsi istotne są nie tyle motywy takich decyzji, co ich przestrzenne konsekwencje. Wyobrażenia nowych miesz-

³ A. Kaleta (red), *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.

⁴ K. Halfacree, *Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural*, *Journal of Rural Studies* 9, 1993, s. 1-15.

⁵ E. Raszeja, *Krajobraz wiejski – wartość czy towar? Problemy promocji, komodyfikacji i autentyczności w projektowaniu zagospodarowania rekreacyjnego*, Nauka Przyroda Technologie, Tom 3, Zeszyt 1 #36, Poznań 2009.

kańców o wsi i wiejskości są różne od tych, które funkcjonowały tradycyjnie w społecznościach wiejskich. Otaczający krajobraz często jest dla nich jedynie źródłem doznań estetycznych i obce są im związki z miejscem. Konsekwencją takiej postawy jest często deformacja krajobrazu, a zwłaszcza architektury, jako ważnego elementu tworzącego jego wizerunek. Jako „wymarzone domy w sielskim otoczeniu” powstają obiekty oderwane od miejscowej tradycji budowlanej. Proponowane rozwiązania zacierają zróżnicowanie regionalne i lokalne, często rozpowszechniają fałszywy, powierzchowny wizerunek „wiejskości”. Brak rozpoznania tożsamości krajobrazu prowadzi do nieumiejętnego zagospodarowania rekreacyjnego, a w rezultacie do unifikacji krajobrazu, zacierania jego lokalnej specyfiki i autentyczności

Krajobrazy wiejskie, kształtowane w ciągu wieków przez kulturę rolną, są środowiskiem życia współczesnych mieszkańców, którzy realizują w nich swoje cele i potrzeby. Sposoby użytkowania przestrzeni, a wraz z nimi charakter krajobrazu, uległy zmianie wraz ze zmianami modeli życia i produkcji oraz ustaniem procesów, które determinowały określone formy i cechy przestrzeni. Zachowanie tożsamości krajobrazów o wciąż jeszcze czytelnej i wyrazistej strukturze historycznej, zależy od ich właściwego rozpoznania oraz wskazania kierunków i granic przekształceń. Z punktu widzenia praktyki planistycznej istotna jest identyfikacja charakteru krajobrazu, interpretacja zawartych w nim treści oraz ocena stopnia trwałości, dynamiki przekształceń i odporności na zmiany. Niezbędne jest też uwzględnienie percepcji, uwarunkowanej i modyfikowanej przez określone postawy, wartości i upodobania a także wiedzę, doświadczenia i praktyki życiowe odbiorców. Zrozumienie, w jaki sposób jednostki i społeczności lokalne postrzegają swoje miejsca pozwala nie tylko na zbadanie krajobrazu, ale też na stworzenie lepszych metod i narzędzi jego ochrony.

2. W poszukiwaniu tożsamości wiejskiego krajobrazu – założenia teoretyczne i metodologiczne

Punktem odniesienia dla tych poszukiwań jest Europejska Konwencja Krajobrazowa, która w sposób syntetyczny definiuje krajobraz jako *obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest rezultatem działania i interakcji czynników naturalnych i antropogenicznych*⁶. Ta definicja wskazuje na trzy aspekty, istotne dla badania krajobrazu, a jednocześnie dla jego ochrony, kształtowania i zarządzania:

- 1) **Krajobraz jest dynamiczny, podlega ciągłemu procesowi kształtowania** (formowania się), o zmiennej dynamice i natężeniu. Oznacza to konieczność rozpoznania

⁶ Europejska Konwencja Krajobrazowa, Dz. U. 2006 nr 14 poz. 98, rozdz. I, art. 1.

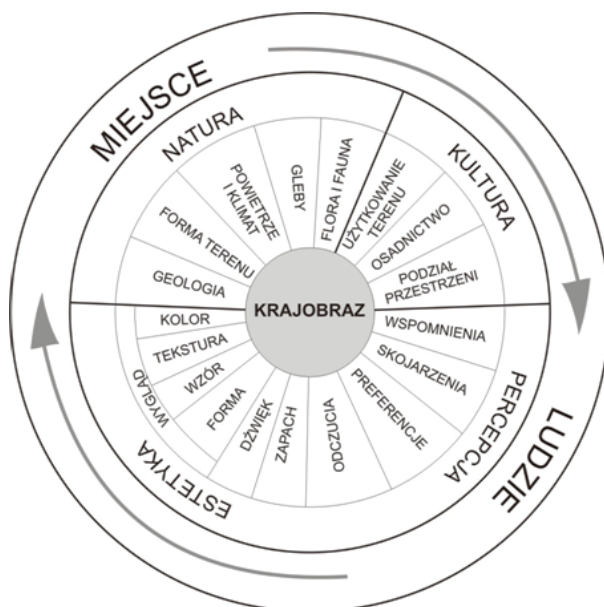
procesów historycznych, które nadały mu konkretne formy w przeszłości, a także tych, które kształtują go obecnie.

- 2) **Krajobraz jest rezultatem skomplikowanych związków natury i kultury** (przyrody i cywilizacji). Ich wyrazem jest indywidualna struktura krajobrazu, której rozpoznanie pozwala na projektowanie krajobrazu dobrze zakomponowanego, a jednocześnie zrównoważonego i stabilnego pod względem ekologicznym.
- 3) **Krajobraz istnieje jedynie w relacji z człowiekiem jako odbiorcą**, którym może być zarówno jednostka, jak i wspólnota – lokalna, regionalna, narodowa. Środowisko staje się krajobrazem jedynie poprzez ludzką percepcję, na którą wpływają złożone uwarunkowania kulturowe i psychospołeczne.

Powyższe tezy tworzą ramy poznawcze dla współczesnych badań tożsamości krajobrazu, wyznaczają ich podstawowe kierunki, nowe perspektywy poznawcze i obszary współpracy między różnymi dziedzinami. Przede wszystkim istotą badań stanowi zrozumienie charakteru krajobrazu, którym jest wyróżniający się i rozpoznawalny wzór elementów, specyficznych dla określonego obszaru. Szczególne powiązania geologii, rzeźby, użytkowania terenu, wzory pól i siedlisk ludzkich tworzą **charakter krajobrazu**, który czyni poszczególne obszary odmienne od innych i określa ich tożsamość w aspekcie strukturalnym. Identyfikacja i opis charakteru krajobrazu wymaga rozpoznania nie tylko jego indywidualnych elementów, ale także sposobu, w jaki one wzajemnie współdziałają (współistnieją). Ważne jest również to, aby analizować krajobraz jako wyraz relacji ludzi z zamieszkiwanymi przez nich obszarami (miejscami). Takie podejście proponuje brytyjska procedura badawcza LCA Landscape Character Assessment (ocena charakteru krajobrazu) będącą kontynuacją i modyfikacją rozwijanego od lat 70. XX wieku i stale doskonalonego programu badań krajobrazu obejmujących cały kraj (Il. 1).

Z punktu widzenia planowania i zarządzania przestrzenią wsi istotna jest identyfikacja struktury i kompozycji krajobrazu oraz ocena jego charakteru, dynamiki, trwałości i odporności na zmiany. Badania LCA nie mają charakteru wartościującego, są ukierunkowane na wydobycie specyfiki obszarów i cech różnicujących oraz określenie integralności i spójności krajobrazu, a także zgodności z jego strukturą ekologiczną i treścią kulturową⁷. Wykształcone w ramach tego programu metody identyfikacji i oceny krajobrazu, silnie zintegrowane z planowaniem przestrzennym, stały się prototypem dla tego typu studiów prowadzonych dzisiaj w innych krajach europejskich.

⁷ C. Swanwick, *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, Countryside Agency, Scottish Natural Heritage 2002.

Il. 1. Idea krajobrazu w brytyjskim programie LCA (Swanwick 2002)

Krajobrazy to struktury przestrzenne, oparte nie tylko na wizualnej percepcji, lecz także mocno związane z systemami społecznymi, kulturowymi i politycznymi, odzwierciedlające system wartości i treść życia zamieszkujących je lokalnych wspólnot. Takie ujęcie problemu jest bardzo ważne, szczególnie dla analizy i zrozumienia istoty krajobrazów wiejskich jako stale ewoluujących struktur, które ukształtowała logika systemów rolniczych i rotacji upraw, sterowanych przez imperatywy środowiskowe i długofalowe procesy kulturowe. Trwałość systemów rolnych, cykliczność zabiegów, rutynowe działania powtarzane z pokolenia na pokolenie pozostawiły trwałe ślady w krajobrazie. Dla mieszkańców wsi – głównie rolników – krajobraz nie był scenérią czy obiektem obserwacji, lecz podstawą egzystencji, miejscem życia i pracy, a jednocześnie konstrukcją społeczną i polityczną zakorzenioną w określonym terytorium. Struktura i organizacja przestrzeni determinowana była przez model życia, pracy i codzienne czynności społeczności wiejskich. Treść kulturowa i symbolika krajobrazu odzwierciedlały wspólny system wartości⁸. Bardzo ważna jest więc **perspektywa historyczna**, która pomaga zrozumieć, w jaki sposób krajobraz zmieniał się na przestrzeni czasów, aby osiągnąć swój

⁸ K.R. Olwig, *Historical aspects of multifunctionality in landscapes* – opposing views of landscape, w: *Multifunctional landscapes; interdisciplinary approaches to landscape research and management*, J. Brandt, B. Tress, G. Tress (red.), Centre for Landscape Research University of Roskilde, Denmark, 133-146.

obecny charakter oraz jak czynniki naturalne i antropogeniczne wzajemnie oddziaływały na siebie w tym procesie zmian. Takie zrozumienie przeszłych procesów i ich skutków jest bardzo istotne w podejmowaniu decyzji dotyczących przyszłych zmian, aby były one umocowane w odpowiednim historycznym kontekście.

Obecny stan krajobrazu jest koegzystencją przeszłości i teraźniejszości, jest ciągłym, zwykle niedostrzeganym procesem narastania kolejnych warstw czasowych. Przeszłość jest w teraźniejszości, jest jej głównym komponentem, jest wszędzie obecna w zamieszkiwanym przez nas krajobrazie. William G. Hoskins, którego publikacje w latach 50. dwudziestego wieku wyznaczyły zasadniczy kierunek badań nad historią krajobrazu wiejskiego twierdził, że „wszystko w krajobrazie jest starsze niż myślimy”⁹. Współczesny krajobraz to kulminacja ludzkiej historii w obecnym momencie i miejscu, nasza historia do teraz. Większość krajobrazów to **palimpsest** o wielu warstwach. Koncepcja palimpsestu, od dawna używana w historii i archeologii, w latach 80. XX wieku została wprowadzona do nauk o przestrzeni przez szwajcarskiego teoretyka urbanistyki André Corboza¹⁰. Opisywał on krajobraz jako tekst, w którym pozostawione ślady kolejnych epok następują po sobie i przeplatają się stopniowo z teraźniejszością, która je nieustannie modyfikuje. Wiele śladów fizycznych zostało pozostawionych w czasie na skutek działań człowieka i natury, kolejne czasy dodawały, zmieniały, zacierały, usuwały je lub nakładały na siebie. Poszczególne formy przestrzenne i architektoniczne były re-interpretowane lub ponownie używane. Niektóre są bardzo trwałe i widoczne we współczesnym krajobrazie (użytkowanie, parcelacja, osadnictwo, drogi, systemy hydrotechniczne). Wiele z nich można odczytać, nawet wówczas, gdy nie są widoczne i ukryte pod powierzchnią, dzięki pamięci, wyobraźni i wiedzy, opartej na specjalnych technikach¹¹.

Kluczowe znaczenie dla badań tożsamości krajobrazu wsi ma idea miejsca. Ten termin odnosi się zarówno do określonej lokalizacji geograficznej, jaką może być pojedyncza wieś lub mikroregion, jak też do określonego poczucia przynależności (własne miejsce na ziemi). Każde **miejsce**, istniejące w kontekście szerszych powiązań przyrodniczych i kulturowych, jest wyjątkowe, ma swój własny zestaw cech wyróżniających. Jest konkretyzacją specyficznych i niepowtarzalnych relacji przyrodniczych i kulturowych. Odbiór krajobrazu jest więc związany ze sposobem odbioru

⁹ W.G. Hoskins, *The making of the English landscape*, Hodder & Stoughton, London 1955.

¹⁰ A. Corboz stworzył koncepcję obszaru (terytorium) jako palimpsestu w ramach toczącej się w latach 80. XX wieku dyskusji na temat przebudowy miast i opisał w swoim eseju *Le territoire comme palimpseste*, opublikowanym w 1983 r. Zob. Scazzosi L., *Reading and assessing the landscape as cultural and historical heritage*, *Landscape Research*, 29, 4, 2004, s. 335-355.

¹¹ Rączkowski W., *Archeologia lotnicza – metoda wobec teorii*, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002.

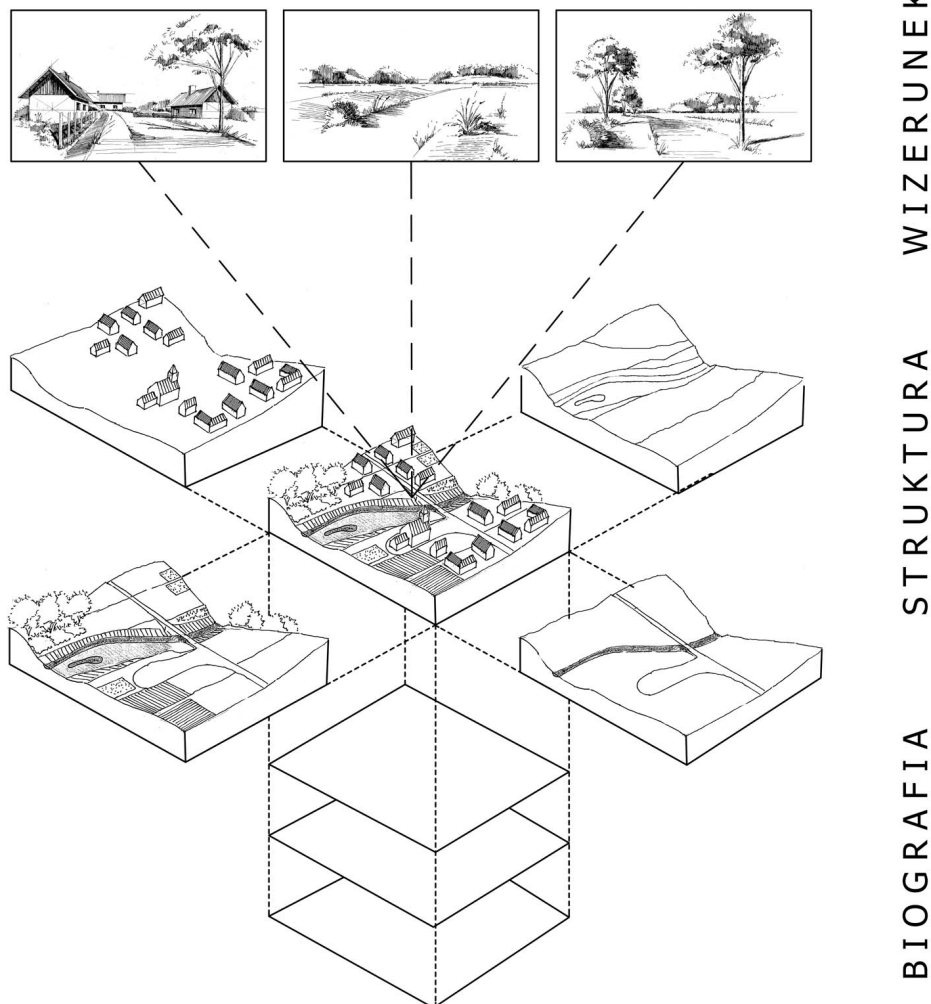
miejsc. Wielu badaczy podkreśla, że przestrzeń jest czymś abstrakcyjnym, natomiast miejsce jest specyficzne, konkretne i pełne określonych znaczeń, nadawanych mu przez niepowtarzalne relacje społeczne, wydarzenia historyczne, tradycję i ludzką percepcję¹².

3. Konstrukcja i zastosowanie modelu Biografia – Struktura – Wizerunek

Dla badania tożsamości krajobrazów wiejskich został opracowany przez autorkę model badawczy BSW (Biografia – Struktura – Wizerunek), który wyznacza ramy poznawcze w procesie percepcji, identyfikacji i interpretacji krajobrazu kulturowego¹³. Model powstał w oparciu o podstawowe założenie, iż określony krajobraz wiejski nie jest wyłącznie bardziej lub mniej atrakcyjnym widokiem (obrazem), lecz przede wszystkim niepowtarzalną strukturą przestrzenną, w której zakodowane są procesy historyczne, relacje geograficzne, symbole i znaczenia kulturowe (Il. 2). Charakterystyka krajobrazu nie polega więc wyłącznie na rejestracji form i elementów, ale również na interpretacji ich struktury przestrzennej poprzez biografię krajobrazu i kontekst historyczny. **Biografia** krajobrazu rozumiana jest jako proces jego kształtowania się pod wpływem tendencji i zjawisk o różnym charakterze i zasięgu. Jest to zwykle proces złożony i niejednostajny, bardzo specyficzny dla poszczególnych miejsc. Efektem procesów historycznych tworzących indywidualną biografię krajobrazu jest jego obecna niepowtarzalna **struktura**, która określa i determinuje specyficzny charakter elementów, ich rozmieszczenie i wzajemne relacje. Parametry przestrzenne i kompozycyjne, charakteryzujące strukturę krajobrazu wpływają z kolei na jego wizerunek i odbiór wizualny, jako pierwszy etap poznawania krajobrazu. **Wizerunek** krajobrazu utrwała się w pamięci obserwatora dzięki cechom i elementom wyróżniającym się. Takie wyróżniki krajobrazu wiejskiego to zarówno pojedyncze elementy architektoniczne lub roślinne, specyficzne formy ukształtowania terenu czy powtarzający się rytm zadrzewień, jak też rozplanowanie osiedli, specyfika upraw i podziały pól.

¹² Y.-F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warszawa 1987, K. Olwig, op. cit.

¹³ Szczegółowy opis modelu badawczego BSW (Biografia – Struktura – Wizerunek) został zawarty w książce autorki. Zob.: E. Raszeja, *Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2013.

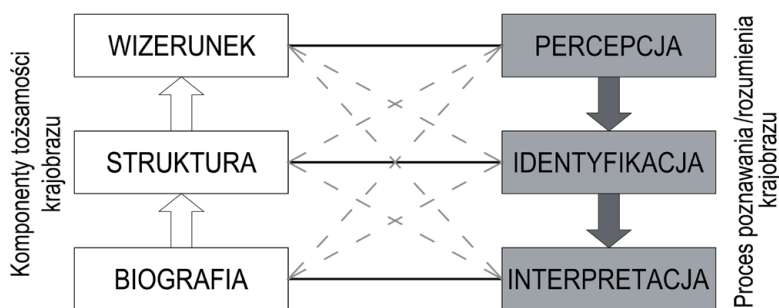

Il. 2. Wzajemna relacja komponentów tożsamości krajobrazu w modelu BSW (Raszeja 2013)

Proces poznawania i rozumienia krajobrazu obejmuje następujące po sobie etapy, którymi są: **percepcja – identyfikacja – interpretacja**. Jest to sekwencja, która określa charakter i „głębokość” wiedzy o krajobrazie. Percepcja krajobrazu, dostępna w zasadzie dla wszystkich odbiorców, jest w istotny sposób warunkowana i modyfikowana zarówno przez indywidualne doświadczenia, poglądy, upodobania estetyczne czy wykształcenie poszczególnych obserwatorów, jak również przez powszechnie uznane systemy wartości, tradycję i kulturę. Dotyczy zarówno jego wymiaru materialnego, złożonego z wielu warstw fizycznych, jak też wymiaru niematerialnego, który tworzą różne warstwy mentalne – od pierwszych wrażeń

i emocji, poprzez skojarzenia i asocjacje zapisane w pamięci i doświadczeniach, tworzących indywidualny bagaż kulturowy, aż po osobiste interpretacje i rozbudowane narracje. Kolejny etap – identyfikacja krajobrazu – zakłada odniesienia do posiadanej wiedzy i doświadczenia. Analiza struktury przestrzennej, charakterystyka poszczególnych elementów i ich wzajemnych relacji poprzez porównanie do znanych wzorców i form, pozwala na określenie typu krajobrazu, a więc jego klasyfikację i wstępną ocenę. Najbardziej zaawansowany etap – interpretacja – prowadzący do zrozumienia istoty krajobrazu, wymaga już wieloaspektowych, specjalistycznych badań, które obejmują studia historyczne, analizy przeszłych i współczesnych procesów gospodarczych oraz zjawisk społecznych i kulturowych, studia z zakresu architektury regionalnej, etnografii, historii sztuki i archeologii. Prowadzenie badań interpretacyjnych wymaga ujmowania zjawisk krajobrazowych w szerszych relacjach przestrzennych, funkcjonalnych, historycznych i społeczno-kulturowych.

Cechą modelu BSW jest wielokierunkowość powiązań. Poza opisanymi wyżej powiązaniem pionowymi, występują też wzajemne związki poziome, określające relacje między poziomami poznawania krajobrazu a komponentami jego tożsamości. Percepcja wiąże się najmocniej z wizerunkiem, identyfikacja z czytelną strukturą, a interpretacja oznacza najczęściej wyjaśnianie znaczeń przez analizę biografii krajobrazu. Jednakże występują też innego rodzaju powiązania, łączące ze sobą poszczególne elementy (Il. 3).

Il. 3. Model BSW (Biografia – Struktura – Wizerunek) – proces poznawanie / rozumienia krajobrazu (Raszeja 2013)

Model badawczy procesu poznawania i rozumienia krajobrazu (*percepcja – identyfikacja – interpretacja*), oparty na analizie komponentów jego tożsamości (*Biografia – Struktura – Wizerunek*) jest szczególnie przydatny dla badań prowadzonych w skali pojedynczych wsi, czyli w granicach obrębów wiejskich, obejmują-

cych tereny zabudowy wraz z należącymi do wsi gruntami (rozłogami). Wieś jest podstawową, historycznie ukształtowaną i trwałą jednostką przestrzenno-krajobrazową o silnych więziach społecznych, gospodarczych i kulturowych. Przedstawiony model jest również przydatny do badania większych obszarów (zespołów wsi) o wyraźnych związkach historycznych i kulturowych oraz czytelnych podobieństwach form i cech krajobrazowych¹⁴.

Podsumowanie

Istotą modelu Biografia – Struktura – Wizerunek jest podejście holistyczne i systemowe. Krajobraz w każdym momencie powinien być widziany jako całość (*Gestalt*) – spójny, chociaż wewnętrznie zróżnicowany zbiór elementów o skomplikowanej sieci wzajemnych powiązań. Wyodrębnianie poszczególnych elementów, będące przejawem podejścia redukcjonistycznego, jest jednym z powodów niepowodzeń w dominującej praktyce ochrony krajobrazu, która często sprowadza się do identyfikacji i ewidencjonowania wybranych elementów uznanych za wartościowe. Model BSW pozwala na identyfikację wszystkich komponentów tożsamości krajobrazu oraz wszystkich możliwych związków pomiędzy nimi. Wysiłek badawczy koncentruje się tu nie na wyizolowanych aspektach i cząstkowych zjawiskach, ale na ujmowaniu wielu czynników i wielu relacji, co umożliwi kompleksowy opis charakteru miejsc i obszarów. Nie należy utożsamiać modelu badawczego z metodą i procedurą badawczą. Model można traktować jako swoisty sposób porządkowania problemów czy też konstrukcję myślową, tworząca bazę dla twórczych poszukiwań. Kolejnym etapem postępowania badawczego jest operacjonalizacja, czyli wyposażenie modelu w szczegółowe procedury i narzędzia badawcze. W teorii i praktyce architektury krajobrazu istnieją dobrze rozwinięte i wciąż doskonałe metody i narzędzia identyfikacji krajobrazu oraz jego analizy i oceny. Wraz z rozwojem badań powstają nowe, w tym narzędzia GIS, które gwarantują czytelność i jednoznaczność zapisów, a także dostępność i możliwość upowszechniania danych. Wobec złożoności i wielowymiarowości krajobrazu, niezwykle istotny jest problem integracji badań. Ma to określone implikacje nie tylko w wymiarze teoretycznym i metodologicznym, ale również praktycznym. Szczególnie w dziedzinie planowania i zarządzania krajobrazem potrzebne są syntezy badawcze, a współpraca interdyscy-

¹⁴ Model badawczy BSW jest wynikiem wieloletnich badań autorki prowadzonych na terenie Wielopolski i Pomorza w ramach indywidualnych i zespołowych (interdyscyplinarnych) projektów badawczych. Stanowi również podstawę autorskiego programu „Analiza cech krajobrazu wsi”, realizowanego przez autorkę od 10 lat na kierunku Architektura Krajobrazu na Uniwersytecie Przyrodniczym w Poznaniu.

scyplinarna jest nieunikniona. Dotychczasowe doświadczenia wskazują na istotne bariery i ograniczenia w tym zakresie – fragmentację wiedzy w ramach różnych dziedzin i dyscyplin zajmujących się badaniami krajobrazu oraz hermetyczność metod, teorii i języka naukowego. W wielu środowiskach następuje jednak przewartościowanie tradycyjnych postaw badawczych, związane z dostrzeganiem nowych obszarów problemowych¹⁵.

Trzeba również zwrócić uwagę na wymiar praktyczny i aplikacyjność badań. Wszechstronne rozpoznanie i zrozumienie istoty krajobrazu tworzy niezbędną podstawę do jego planowania i projektowania, zaś architektów i urbanistów wyposaża w doskonałe narzędzie twórcze. Wieś ma swoją specyfikę przyrodniczą, kulturową, społeczną i gospodarczą, swoją własną historię, zapisaną w przestrzeni i w ludzkiej pamięci. Musi zachować swoją odrębność i na niej budować swoją przyszłość. Historia, poza wymiarem symbolicznym, niematerialnym i emocjonalnym, niesie ze sobą potencjał, który można wykorzystać przy kreowaniu nowej jakości przestrzeni. Jednakże, identyfikacja obecnego charakteru krajobrazu i analiza jego historycznych przekształceń nie dają gotowych rozwiązań w zakresie ochrony i kształtowania. Dla zarządzania krajobrazem kluczową kwestią pozostaje nie tylko odczytanie procesu historycznego, który go ukształtował, ale też zrozumienie warunków jego obecnego funkcjonowania, postaw i oczekiwań społecznych oraz zmian percepcji, determinowanych przez współczesne, nie znane dotychczas procesy. Działania, ograniczające się jedynie do utrzymania lub odtworzenia form historycznych nie są drogą do zrównoważonego zarządzania. Jego istotą jest bowiem tworzenie takich struktur, które będą mogły przyjąć nieuniknione przyszłe zmiany z zachowaniem stabilności i integralności krajobrazu.

Literatura

- Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Dz.U. 2006 nr 14 poz. 98, rozdz. I, art. 1.
- Halfacree K., *Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural*. *Journal of Rural Studies* 9, 1993, 1-15.
- Hoskins W.G., *The making of the English landscape*. Hodder & Stoughton, London 1955.
- Kaleta A. (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.
- Kowicki M., *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*. Monografia 242. Politechnika Krakowska, Kraków 1997.

¹⁵ Potrzebę rozwoju badań interdyscyplinarnych i transdyscyplinarnych dla poszukiwania istoty krajobrazu oraz jego planowania i zarządzania autorka analizowała w innych publikacjach, m.in.: *Raszeja* 2013, op. cit.

- Olwig K.R., „*Historical aspects of multifunctionality in landscapes*” – *opposing views of landscape*. w: Multifunctional landscapes; interdisciplinary approaches to landscape research and management. Red. J. Brandt, B. Tress, G. Tress. Centre for Landscape Research University of Roskilde, Denmark 2000.
- Raszeja E., *Krajobraz wiejski – wartość czy towar? Problemy promocji, komodyfikacji i autentyczności w projektowaniu zagospodarowania rekreacyjnego*. Nauka Przyroda Technologie, Tom 3, Zeszyt 1 #36, Poznań 2009.
- Raszeja E., *Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń obszarów wiejskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2013.
- Rączkowski W., *Archeologia lotnicza – metoda wobec teorii*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002.
- Scazzosi L., *Reading and assessing the landscape as cultural and historical heritage*. Landscape Research, 29, 4, 2004, 335-355.
- Swanwick C., *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*. Countryside Agency, Scottish Natural Heritage, 2002.
- Tuan Y.-F., *Przestrzeń i miejsce*. PIW, Warszawa 1987.

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO NARZĘDZIEM OCHRONY TOŻSAMOŚCI KRAJOBRAZU URBANISTYCZNEGO

Streszczenie: Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na poziomie lokalnym, głównie za pomocą dokumentów planistycznych, na podstawie art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.) należy do zadań własnych gminy. W artykule zaprezentowano sposób działania samorządów terytorialnych, a tym samym sposób wywiązywania się z obowiązków ustawowych dotyczących kreowania przestrzeni. Zaprezentowano również zakres działań i opracowań, które uwzględnione w dokumentach planistycznych, mają wpływać na ochronę tożsamości i elementów regionalizmu funkcjonujących w krajobrazie miasta, czy też wsi, wskazując tym samym iż dokument planistyczny, przy odpowiedniej jego konstrukcji, zgodnie z obowiązującymi przepisami, może stanowić narzędzie ochrony cennych walorów obszarów zabudowanych.

Słowa kluczowe: dokumenty planistyczne, polityka przestrzenna, krajobraz

Wstęp

Krajobraz miast i wsi kształtowany przez stulecia, rozwijał cechy charakteryzujące region. Kolorystyka, akcenty wysokościowe, barwa elewacji budynków, forma ukształtowania linii zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej np. w ramach zagrody, kształtują niewątpliwie pewien kod przestrzeni. W dzisiejszej rzeczywistości, uwzględniając potrzeby w dziedzinie budownictwa, ograniczenie myślenia o przestrzeni do pojedynczego budynku jest niewystarczające. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w myśl obowiązujących przepisów prawa, realizowane jest przede wszystkim za pomocą dokumentów planistycznych, jakimi są studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego¹. W przypadku braku planu miejscowego dokumentem przesądającym o sposobie realizacji zagospodarowania terenu jest decyzja o warunkach zabudowy i zagospodarowaniu terenu². Ustawodawca określa cele, jakie należy osiągnąć gospodarując przestrzenią na poziomie gminnym, przy czym za podstawę tych działań wskazuje ład przestrzenny³ i zrównoważony rozwój⁴, których definicje trudno przełożyć na jednoznaczne, niesubiektywne, matematyczne zapisy.

1. Dokument planistyczny

Istotą zapisów dokumentów planistycznych z założenia, jest ustalenie zasad zagospodarowania i przeznaczenia terenów objętych ich ustaleniami. W większości przypadków jednak zapisy planistyczne stwierdzają fakt występowania obszarów spełniających wymogi określonej przestrzeni np. tereny przedstawiające wartości kulturowe czy historyczne. Nie precyzują jednak ustaleń dotyczących polityki przestrzennej związanej z ich funkcjonowaniem. Daleko im również do rozważań na poziomie nowych idei w planowaniu. Dzisiejsze plany miejscowe w większości wypadków traktowane są jako przeszkoda w potencjalnym rozwoju działalności

¹ Art. 9 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.).

² Art. 50 – art. 61 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j. t. z późn. zm.).

³ *Ład przestrzenny* – należy przez to rozumieć takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszystkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne – art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.).

⁴ *Zrównoważony rozwój* – należy przez to rozumieć rozwój o którym mowa w art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – *Prawo ochrony środowiska* (Dz.U.z 2013 r. poz. 1232 – z późn. zm.).

gospodarczej, mającej przewyciężyć światowy kryzys gospodarczy. Niezależnie, zawiła i zagmatwana procedura realizacji planów skutecznie przesłoniła mieszkańcom gmin sens polityki przestrzennej. Pakiety nakazów i zakazów, ograniczających swobodę gospodarowania przestrzenią, utrudniają cel ww. działań, jakim jest poprawa jakości życia mieszkańców poprzez racjonalne gospodarowanie przestrzenią⁵, czy ochronę wartości kulturowych i historycznych, jednak w odniesieniu do tego problemu warunkiem koniecznym osiągnięcia sukcesu wydaje się świadomość społeczna.

Przepisy prawa wskazują na elementy, które plan miejscowy powinien uwzględniać obowiązkowo. Należą do nich między innymi: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, zasady kształtowania zabudowy oraz wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalną i minimalną intensywność zabudowy, jako wskaźnik powierzchni całkowitej zabudowy w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, minimalny udział procentowy powierzchni biologicznie czynnej, w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, maksymalną wysokość zabudowy, minimalną liczbę miejsc do parkowania i sposób ich realizacji oraz linie zabudowy i gabaryty obiektów⁶.

2. Wybrane przykłady

Analiza obowiązujących dokumentów planistycznych realizowanych na poziomie gminy wykazuje między innymi brak, głównie z uwagi na niedopowiedzenia w kwestii zakresu obowiązków, programów opieki nad zabytkami, studiów krajobrazu kulturowego, dokumentów strategicznych wskazujących na obszarową ochronę dziedzictwa kulturowego gmin. Zapisy dokumentów planistycznych, kształtujących politykę przestrzenną miast i wsi pomijają tematykę związaną z ochroną krajobrazu w zakresie dotyczącym między innymi: ochrony panoram, stref ochrony konserwatorskiej, perspektywy, ekspozycji widokowych, przedpoła zespołu zabudowy jako elementu do objęcia ochroną, a w odniesieniu do zabudowy istniejącej, przedstawiającej wartości historyczne: kompozycji zabudowy, ochrony gęstości i intensywności zabudowy, ochrony pierwotnej siatki ulic, linii zabudowy,

⁵ Mironowicz I., *Nowe idee w planowaniu*, w: Problemy planistyczne, Zeszyt 4/11, Zachodnia Okręgowa Izba Urbanistów z siedzibą we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 27.

⁶ Art. 15 ust. 2 ustawy z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j. t. z późn. zm.)

dominant, formy i gabarytów budynków⁷. Zauważyć należy że wszystkie wyżej wymienione elementy, wprowadzone w zakres ustaleń dokumentu planistycznego – miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, czy w skrajnych wypadkach decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu – jej analizy urbanistycznej, nie stoją w sprzeczności z obowiązującymi przepisami prawa, wskazującymi na zakres ustaleń tychże dokumentów.

Analizując treści dokumentów planistycznych przyjąć należy za pewnik, iż nigdy nie zaspokoją one wszystkich wymogów dotyczących sposobu kształtowania przestrzeni. Nie są w stanie, głównie z tego powodu, iż podobnie jak w architekturze, w kształtowaniu przestrzeni, do jej wykończenia, nadania ostatecznego wyglądu, należy posłużyć się wyczuciem i smakiem.

Pojmując plan miejscowy w kategoriach sztuki, mówić należy o kształtowaniu przestrzeni z wykorzystaniem barwy, która odzwierciedlać powinna cechy środowiska istniejącego, w którym tworzymy. Lokalny koloryt, powstający na tle charakterystycznych cech geograficznych, klimatycznych czy przyrodniczych regionu którego plan dotyczy. Dopełnienia wyglądu wnętrz urbanistycznych szukać należy z uwzględnieniem barwy lokalnie występującej roślinności, czy intensywności światła. Analiza liczby dni słonecznych, warunków klimatycznych, a przy tym wskazanie kąta nachylenia połaci dachowych i koloru materiału stanowiącego pokrycie dachowe, czy kolorystyki elewacji dopełnić powinny całości aranżacji. Kolorystyka wnętrza ulicy, placu miejskiego, koloryt przestrzeni to, w odpowiedniej skali wykonywanych analiz również dobór materiałów, wybór farb oraz lokalna tradycja i upodobania. Barwa to tło wielu doznań estetycznych, w tym również doznań przestrzennych towarzyszących człowiekowi⁸.

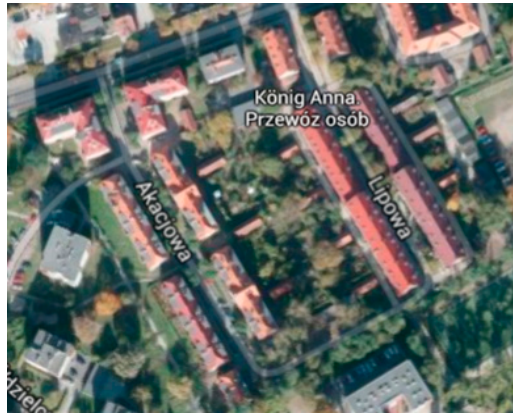
W opisywanej skali, w której realizowany jest plan miejscowy, za podstawowe elementy kompozycji przestrzeni uznać należy: podłogę, sufit i ściany. A wchodząc głębiej w tego typu rozważania, za wyjściowe uznać należy ustalenia dotyczące: osi kompozycyjnej, ekspozycji widokowej, kompozycji zabudowy, linii zabudowy, dominanty, punktu widokowego, płaszczyzny prowadzącej, zatrzymującej i wyprowadzającej wzrok, czy też formy, bryły i jej gabarytu a wreszcie i rytmu w przestrzeni. Wszystkie powyżej wymienione elementy, można przypisać jako pojęcia dotyczące

⁷ A. Bazan-Krzywoszańska, *Ochrona wartości kulturowych i krajobrazowych w dokumentach planistycznych gminy na podstawie obowiązujących przepisów prawa*, w: *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka* Nr 29, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej 2013, s. 25-32.

⁸ K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1974.

obiektu w rozumieniu architektonicznym. Podstawowym czynnikiem warunkującym sposób myślenia w tym wypadku jest skala opracowania⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, autorka dokonała analizy zapisów dokumentów planistycznych dla wybranego obszaru miasta Zielona Góra, zlokalizowanego w rejonie ul. Akacjowej i ul. Lipowej – osiedla o cenionym przez mieszkańców klimacie¹⁰, zbudowanego w formie zamkniętych enklaw urbanistycznych, wykazującego walory historyczne i kulturowe (Il. 1. i Il. 2.).

Il. 1. Wnętrza urbanistyczne ul. Lipowej w Zielonej Górze

(źródło: <https://www.google.pl/maps/place/Zielona+G%C3%B3ra/@51.9450503,15.5025606,959m/data=!3m1!1e3!4m2!3m1!1s0x470613d95c7424c9:0xd459243a658363d16m1!1e1> (dostęp: 14.05.2015))

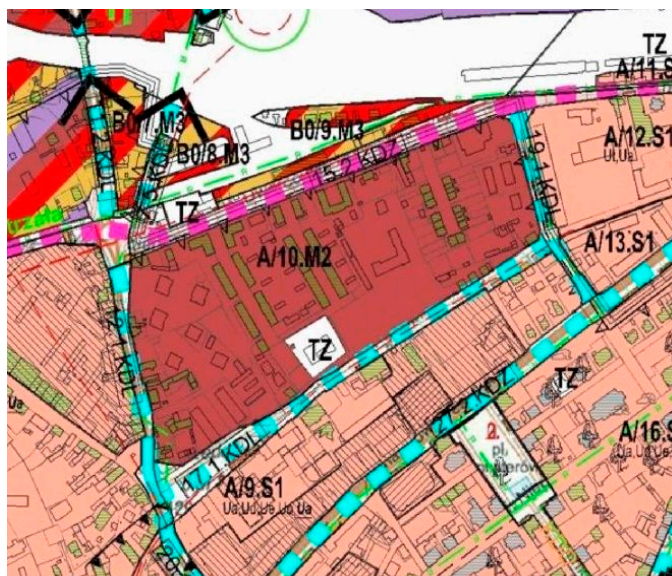

Il. 2. Wnętrze urbanistyczne ul. Akacjowej w Zielonej Górze (fot. A. Bazan-Krzywoszańska)

⁹ A. Bazan-Krzywoszańska, *Ochrona krajobrazu w aspektach rozwoju źródeł energii odnawialnej i polityki przestrzennej gminy, na przykładzie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Krotoszyce, województwo dolnośląskie*, Przegląd budowlany Nr 12, Warszawa 2011, s. 54-58.

¹⁰ E. Bagiński, *Preferencje mieszkaniowe ludności miasta średniej wielkości (na podstawie Zielonej Góry)*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1992.

W ramach ww. przestrzeni układ budynków umożliwia wytworzenie wspólnie użytkowanego placu, obsadzonego zielenią. Wytworzona pomiędzy budynkami przestrzeń, na potrzeby rekreacyjnie, z czasem ulega przekształceniom w parkingi, których niewystarczająca ilość stanowi osobny problem miasta. Niemniej, ta typowo społeczna przestrzeń, powoduje, że każdy obcy – „niemieszkaniec” czuje się w niej intruzem¹¹. Dokumenty planistyczne obowiązujące dla tego terenu, tj. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (Il. 3) oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (Il. 4) pomijają praktycznie wszystkie elementy kompozycji, zasługujące na wyszczególnienie. W skali planu miejscowego wskazane zostały jedynie: strafa pośredniej ochrony konserwatorskiej, w ramach której wyznaczono strfę ochrony założeń osiedli mieszkaniowych oraz obowiązująca linia zabudowy.

Il. 3. Wyrys ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra dla terenu w rejonie ul. Lipowej i ul. Akacjowej¹²

(źródło: http://www.zielona-gora.pl/binary/planowanie/zm_studium_2014.jpg (dostęp: 14.05.2015))

¹¹ M. Skiba, A. Bazan-Krzywoszańska, *Tożsamość miasta pod presją gospodarki rynkowej na przykładzie Zielonej Góry*, w: *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka* Nr 23, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej 2011, s. 57-67

¹² Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra, uchwała Rady Miasta Zielona Góra nr XVIII.139.2015 z dnia 30 czerwca 2015 r.

Il. 4. Wyrys z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu w rejonie ul. Lipowej i ul. Akacyjowej w Zielonej Górze¹³

(źródło: http://bip.zielonagora.pl/system/obj/39838_MPZP_obowiazujace_ZG.pdf (dostęp: 14.05.2015))

Innym przykładem poddanym analizie jest teren zlokalizowany przy ul. gen. W. Sikorskiego i Al. Konstytucji 3 Maja w Zielonej Górze, biorąc pod uwagę widok na wieżę ratuszową, poprzez wąskie wnętrza ul. gen. W. Sikorskiego (Il. 5) oraz ten sam widok, po realizacji inwestycji związanej z adaptacją i przebudową byłego Kina Wenus na potrzeby Centrum Nauki Keplera w Zielonej Górze (Il. 6).

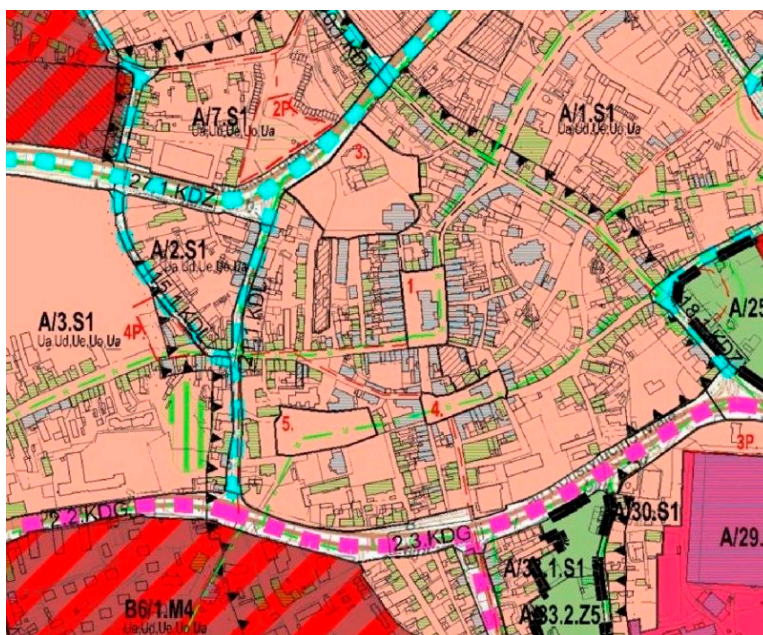

Il. 5. Widok na wieżę Ratusza od strony ul. gen. W. Sikorskiego w Zielonej Górze. Rok 2013
(źródło: <https://www.google.pl/maps/@51.935545,15.506222,3a,75y,90t/data=!3m4!1e1!3m2!1sSa2oUtzSsKGwmXXlRaXZUQ!2e0> (dostęp: 14.05.2015))

¹³ Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Śródmieścia i miasta Zielona Góra, uchwała nr LXIV/792/10 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 30 marca 2010 r.

Il. 6. Widok na wieżę Ratusza od strony ul. gen. W.Sikorskiego w Zielonej Górze. Rok 2015
(fot. A. Bazan-Krzywoszańska)

Il. 7. Wyrys ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra dla terenu byłego Kina Wenus w Zielonej Górze¹⁴
(źródło: http://www.zielona-gora.pl/binary/planowanie/zm_studium_2014.jpg, dostęp: 14.05.2015)

¹⁴ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra, uchwała Rady Miasta Zielona Góra nr XVIII.139.2015 z dnia 30 czerwca 2015 r.

Il. 8. Wyrzys z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu byłego Kina Venus w Zielonej Górze¹⁵

(źródło: http://www.zielona-gora.pl/binary/planowanie/zm_studium_2014.jpg, (dostęp: 14.05.2015))

W ramach ustaleń miejscowego planu podjęta została próba ochrony kompozycji wnętrza ulicy, mająca na celu zachowanie widoku wieży Ratusza ze skrzyżowania ul. gen. W. Sikorskiego z Al. Konstytucji 3 Maja, jednak wprowadzenie zapisów dotyczących nieprzekraczalnej linii zabudowy w ramach jednostki oznaczonej na rysunku planu symbolem „U3”, przy specyficznym ukształtowaniu ul. gen. W. Sikorskiego dało katastrofalne w skutkach, odwrotne od zamierzonych rezultaty (Il. 6 i Il. 8). W wyniku realizacji inwestycji – Centrum Nauki Keplera w Zielonej Górze, biorąc pod uwagę jej gabaryty, ukształtowanie i przebieg elewacji od strony ul. gen. W. Sikorskiego, zastosowane materiały oraz kolorystykę utracono element kompozycji, który miał podlegać ochronie.

3. Lokalne nie-planowanie – skutki

Wybrane na potrzeby niniejszego artykułu przykłady dokumentacji planistycznej wskazują na proces, w ramach którego obszary miast i wsi ulegają przekształceniom, w większości wypadków bez uwzględnienia faktu, iż działania te wpływają na wizerunek tychże miejscowości. Polityka przestrzenna samorządów, bez żadnych

¹⁵ *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w Zielonej Górze – Śródmieście 9*, uchwała nr LXXVII.709.2014 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 23 grudnia 2014 r.

ograniczeń kształtuje nową przestrzeń, przy czym przyjmujący to prawo w większości wypadków nie mają świadomości skutków swych działań. Wieś przekształca się w osiedle wielofunkcyjne, na podobieństwo struktury miejskiej biorąc pod uwagę jej formę oraz cechy zabudowy, czy sposób zagospodarowania przestrzeni, zataczając tym samym elementy charakteryzujące region, co w konsekwencji prowadzi do zaniku kultury, tradycji miejsca¹⁶.

Realizacja planu miejscowego w mieście, ograniczona do zalegalizowania nowopowstającej inwestycji, daje swoje skutki. Postrzeganie obiektu ze względu na jego relacje z otoczeniem, głównie za sprawą skutków finansowych, związanych z realizacją dokumentu planistycznego, praktycznie nie istnieje. Analizy aspektów i skutków przestrzennych realizacji poszczególnych inwestycji w widokach wewnętrznych wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych, czy zewnętrznych, eksponujących panoramę układu praktycznie nie istnieje. Ze względu na przyjęcie modelu polityki przestrzennej podporządkowanej presji gospodarki rynkowej nie działają również inne mechanizmy wpływające na kształt krajobrazu kulturowego, a przez to wpływające na zachowanie tradycji miejsca, należą do nich między innymi: selekcja widoków i wyszczególnienie punktów widokowych, analiza topograficzna terenu, ochrona krajobrazów otwartych i domkniętych, wysokość zabudowy i jej harmonijne połączenie z zielenią uzupełnione przez akcenty architektoniczne, wyróżniające i identyfikujące przestrzeń¹⁷.

Podsumowanie

Wychodząc z powyżej przedstawionych analiz, treść dokumentów planistycznych, uwzględniająca rozwiązania mające wpływ na sposób funkcjonowania i wykończalność realizowanych inwestycji, stanowi jedynie wstęp do rozważań o przestrzeni.

Plan miejscowy stanowi odzwierciedlenie stanu systemu cywilizacyjnego. Ważnym jest jednak, aby nie zatracił w swej treści celu, jakim jest poszanowanie wartości kulturowych, a tym samym poszanowanie użytkowników przestrzeni, której dotyczy.

Istotnym jest, by plany miejscowe, jako narzędzie polityki przestrzennej w gminie, były właściwie konstruowane, a przez to właściwie wykorzystane. Plany miejscowe powinny uwzględniać nieistniejące w obecnym stanie prawnym np. studia

¹⁶ I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Kuriata, *Architektura krajobrazu w programie odnowy wsi polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 11-14.

¹⁷ K. Czyńska, *Zabudowa wysoka a harmonijne kształtowanie krajobrazu miejskiego*, http://www.pif.zut.edu.pl/pif-13_pdf/D-02_Czynska.pdf

krajobrazu kulturowego, wskazujące na obszarową ochronę dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem formy, jaką jest ochrona panoram, ekspozycji widokowych, przedpola. Dodatkowo dokumenty planistyczne winny akcentować elementy przestrzeni typu zadrzewienia, aleje, czy szpalery drzew. Natomiast dobra kompozycja zabudowy to kompozycja uwzględniająca gęstość i intensywność zabudowy, oparta na charakterystycznej dla danej przestrzeni siatce ulic, z uwzględnieniem myślenia o komunikacji, jako o systemie.

Patrząc na dokumenty kształtujące przestrzeń, jak na sztukę przyjąć należy, iż planowanie przestrzenne stanowi podstawę tworzenia kultury materialnej, a tym samym skutkuje architekturą przestrzeni, w pełnym tego słowa znaczeniu. Nie odniesie ona jednak pożądanego sukcesu, jako akceptowalny i honorowany przepis prawa, wytworzonego dla potrzeb lokalnej społeczności jeżeli nie uwzględni jej potrzeb np. w ramach procesu bottom-up, tak aby mieszkańcy mieli możliwość aktywnego udziału w procesie realizacji ustaleń dotyczących zagospodarowania np. przestrzeni wspólnych – publicznych.

Biorąc pod uwagę powyższe, przyjąć należy iż miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, jako prawo miejscowe, może być rozpatrywany w kategorii narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego, czy urbanistycznego, niezależnie od korekt w obowiązujących przepisach prawa, pod warunkiem że jego realizację poprzedzą działania mające na celu wskazanie uwarunkowań i wniosków z przeprowadzonych analiz, mające na celu optymalizację zagospodarowania przestrzeni z uwzględnieniem tradycji miejsca i potrzeb samych mieszkańców, a sam związek struktury zespołu urbanistycznego/ruralistycznego z otaczającym terenem niezabudowanym, kształtowany będzie zgodnie z logiką układów przestrzennych.

Literatura

- Bagiński E., *Preferencje mieszkaniowe ludności miasta średniej wielkości (na podstawie Zielonej Góry)*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1992.
- Bazan-Krzywoszańska A., *Ochrona krajobrazu w aspektach rozwoju źródeł energii odnawialnej i polityki przestrzennej gminy, na przykładzie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Krotoszyce, województwo dolnośląskie*, Przegląd budowlany Nr 12, Warszawa 2011, 54-58.
- Bazan-Krzywoszańska A., *Ochrona wartości kulturowych i krajobrazowych w dokumentach planistycznych gminy na podstawie obowiązujących przepisów prawa*, w: Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka Nr 29, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej 2013, 25-32.
- Czyńska K., *Zabudowa wysoka a harmonijne kształtowanie krajobrazu miejskiego*, *Przestrzeń i Forma* 2013, s. 267-280, http://www.pif.zut.edu.pl/pif-13_pdf/D-02_Czynska.pdf.

- Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z., *Architektura krajobrazu w programie odnowy wsi opolskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2010, 11-14.
- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Śródmieścia i miasta Zielona Góra, uchwała nr LXIV/792/10 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 30 marca 2010r.
- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w Zielonej Górze – Śródmieście 9, uchwała nr LXXVII.709.2014 rady Miasta Zielona Góra z dnia 23 grudnia 2014 r.
- Mironowicz I., *Nowe idee w planowaniu*, w: Problemy planistyczne, Zeszyt 4/11, Zachodnia Okręgowa Izba Urbanistów z siedzibą we Wrocławiu, Wrocław 2011, 27.
- Skiba M., Bazan-Krzywoszańska A., *Tożsamość miasta pod presją gospodarki rynkowej na przykładzie Zielonej Góry*, w: Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka Nr 23, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej 2011, 57-67.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra, uchwała Rady Miasta Zielona Góra nr XVIII.139.2015 z dnia 30 czerwca 2015 r., http://www.zielona-gora.pl/binary/planowanie/zm_studium_2014.jpg (dostęp: 14.05. 2015).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 – z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j. t. z późn. zm.).
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1974.

KRAJOBRAZ I OCHRONA JEGO TOŻSAMOŚCI W DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH MIASTA ŁODZI

Streszczenie: Dokumenty planistyczne w postaci miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnosząc się do przestrzeni dotyczą również krajobrazu. Zróżnicowana skala i charakter tych dokumentów pozwalają tworzyć wielostopniowy system ochrony krajobrazu. Począwszy od ujęcia całościowego, ale za to mniej szczegółowego, gdzie tworzona jest strategia i zasady spójne w skali całego miasta, aż do skali bardziej dokładnej, szczegółowej. Dbłość o ład przestrzenny, pośrednio możemy rozumieć jako ochronę i kształtowanie „obrazu miejsca”, obrazu indywidualnego odzwierciedlającego historię i tożsamość lokalnej społeczności.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, krajobraz, krajobraz kulturowy, studium krajobrazowe, tożsamość miejsca, jednostki krajobrazowe, waloryzacja krajobrazu.

Wstęp

Łódź jako miasto poprzemysłowe zmagają się dziś z wieloma problemami, dotyczącymi zarówno krajobrazu kulturowego śródmieścia, jak i kulturowo-naturalnego w strefie obrzeżnej miasta. Jednym z istotnych zagadnień i wyzwań jest zapewnienie ochrony dla obu wymienionych typów krajobrazu przy równoczesnym zagwarantowaniu możliwości dalszego rozwoju miasta. W ostatnich latach podejmowane są w Łodzi różnorodne działania zmierzające do pogodzenia obu tych potrzeb, a jednym z nich jest wykorzystanie narzędzi planistycznych.

Ochronę krajobrazu kulturowego możemy realizować z udziałem form ustawowych, w tym z zakresu ochrony zabytków, ochrony przyrody ale także planowania przestrzennego. W obowiązujących aktach prawnych mamy cały katalog narzędzi, które w sposób pośredni lub bezpośredni mogą chronić walory krajobrazu oraz poszczególnych jego komponentów. Przedmiotem wypowiedzi są narzędzia planistyczne stosowane na szczeblu gminnym. Są to po pierwsze dokumenty strategiczne, opracowywane dla całego obszaru miasta m.in.: **studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego**, po drugie dokumenty szczegółowe, stanowiące prawo lokalne takie jak **miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego**.

1. Krajobraz miasta w projekcie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi

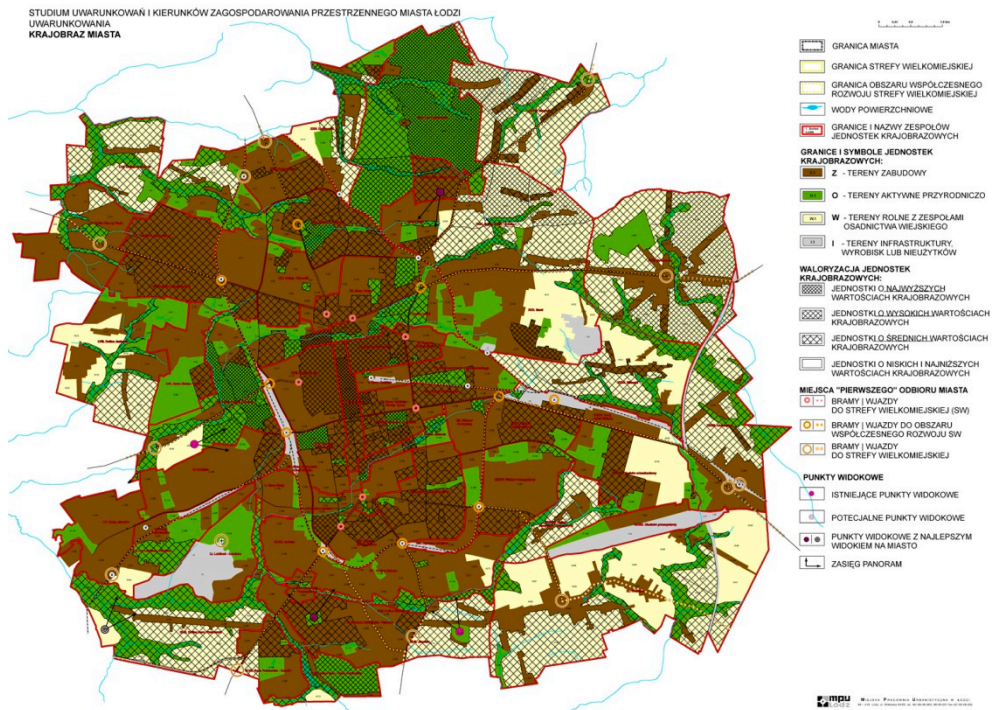
Aktualnie, w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej, opracowywane jest nowe *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla miasta Łodzi* (dalej zwane w skrócie *studium ...*). W celu rozpoznania i oceny krajobrazu miasta, a także przygotowania wytycznych do jego ochrony lub kształtowania zostało zlecone opracowanie **studium krajobrazowego**¹. Elementy opracowania, które znalazły swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w części *uwarunkowań* dokumentu to: wyznaczenie jednostek krajobrazowych i zespołów tych jednostek, ich waloryzacja, a także ocena wizualna głównych wjazdów i „bram” do Miasta (Il. 1).

Wykorzystując w znacznym stopniu metodologię profesora Bogdanowskiego², teren miasta podzielono na **jednostki krajobrazowe**, jednorodne pod względem:

¹ Opracowanie pn. *Studium krajobrazowe miasta Łodzi, cz. I: Studium jednostek krajobrazowych, studium widokowo-kompozycyjne głównych wjazdów i „bram” do Miasta*, Pracownia Projektowa URBIOSIS, 2014.

² J. Bogdanowski, *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, Kraków, 1999; Flagorowska L., *Metody studialne i projektowe w: Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, pod red. J. Bogdanowskiego, Kraków, 1976.

ukształtowania terenu, jego pokrycia, nawarstwień historycznych i kompozycji. W wyniku takiego podziału wyróżniono cztery typy terenów: 1) zabudowane, 2) aktywne przyrodniczo, 3) rolne z zespołami osadnictwa wiejskiego oraz 4) infrastruktury, wyrobisk i nieużytków.

Il. 1. Plansza *studium* ... – etap uwarunkowań projektu dokumentu (rys. MPU 2014 r.)

W celu wskazania najbardziej charakterystycznych elementów budujących krajobraz miasta, jednostki połączone w 62 zespoły, wyodrębniając m.in.: dolinę rzeki Łódki (wraz z obszarem Starego Miasta), posiadła wodno-fabryczne (w dolinie rzeki Jasień), ulicę Piotrkowską (wraz z przyległymi kwartałami), tereny położone wzdłuż kolei obwodowej podkreślające jej przebieg, czytelne układy wsi i osad wraz z towarzyszącymi im rozłogami pól w strefie obrzeżnej³.

Ważnym etapem była **waloryzacja** jednostek. Przyjęto sześć głównych kryteriów waloryzacji:

³ Granice zespołów jednostek krajobrazowych wyznaczają jednocześnie jednostki urbanistyczne, na których oparto główne wytyczne do projektu struktury przestrzennej w części *Kierunków studium*...

1. zróżnicowanie rzeźby terenu,
2. czytelność układu przestrzennego,
3. występowanie elementów komponowanych,
4. występowanie elementów dziedzictwa kulturowego,
5. występowanie zróżnicowanych elementów środowiska przyrodniczego,
6. harmonijność w odbiorze wizualnym.

Zestawienie tabelaryczne wszystkich jednostek wraz z nadaniem im wartości punktowych (tj. oceny końcowej stanowiącej sumę punktów uzyskanych zgodnie z ww. kryteriami) posłużyło do scharakteryzowania jednostek oraz do oceny stanu krajobrazu.

Waloryzacja jednostek krajobrazowych wykazała, że najwyższą wartość krajobrazową w Łodzi posiadają zarówno dobrze zachowane struktury tkanki miejskiej w śródmieściu (m.in. północna część z ul. Piotrkowską od placu Wolności do al. Piłsudskiego – jednostka Z.125), jak i obszary zlokalizowane na obrzeżach, gdzie stopień antropogenicznego przekształcenia środowiska jest stosunkowo niewielki (np. Las Łągiewnicki – jednostka O.34). Na uwagę zasługują również zachowane układy dawnych wsi z rozłogami pól, włączone w XX w. w granice administracyjne Łodzi.

Taki obraz miasta wskazuje wyraźnie na konieczność dwukierunkowej ochrony najcenniejszych jego obszarów. Z jednej strony poprzez ochronę konserwatorską obszarów śródmiejskich (wraz z określeniem zasad dot. uzupełnień zdewastowanej struktury w centrum) z drugiej strony poprzez zachowanie charakteru otwartego niezabudowanych terenów obrzeżnych (np. wraz z utrzymaniem dotychczasowego rolnego zagospodarowania).

Najniższa wartość krajobrazowa cechuje jednostki nieczytelne i niespójne. Jednostki te wskazują się w *studium...* do dalszej urbanizacji lub przekształceń. Są to w głównej mierze tereny położone pomiędzy *Strefą Wielkomiejską* a obszarami obrzeżnymi miasta. Występuje tu największe zagrożenie dla ładu przestrzennego: zabudowa wkraczająca w sposób bezplanowy na tereny dotychczas niezurbanizowane. Niebezpieczeństwo to dotyczy także dolin rzecznych, tak istotnych dla tożsamości krajobrazu Łodzi. Doliny są wciąż stosunkowo dobrze czytelne w krajobrazie miasta, dzieląc jego obszar na mniejsze zespoły i stanowiąc kanwę dla terenów zieleni o różnym stopniu zagospodarowania⁴.

Drugą część opracowania miała na celu **ocenę krajobrazu widzianego z głównych ulic wjazdowych oraz miejsc „bramowych”**. Obejmowała waloryzację natę-

⁴ Jednostki, których nie zaliczono do obszarów o wysokich lub niskich walorach krajobrazowych, traktuje się jako neutralne i zakłada się możliwość kontynuacji dotychczasowego sposobu ich zagospodarowania.

żenia elementów wywołujących wrażenia pozytywne, negatywne lub obojętne. Oceniono takie aspekty, jak: harmonijność skomponowania elewacji budynków; stopień uporządkowania przestrzeni pomiędzy budynkami, jednorodność skali i charakteru zabudowy oraz jej poziom estetyczny i stan techniczny; obecność i rodzaj nośników reklamowych i ekranów akustycznych; występowanie i rodzaj zieleni wysokiej; obecność dominant architektonicznych i innych obiektów historycznych.

W wyniku analizy krajobrazu widzianego z pociągu zaskakującym jest fakt, iż Łódź sprawia wrażenie „zielonej”. Spowodowane to jest lokalizacją terenów ogrodów działkowych wzdłuż kolei obwodowej, które stanowią pewnego rodzaju „zielony ring” wokół *Obszaru Współczesnego Rozwoju Strefy Wielkomięskiej*.

W rozdziale pn. *Uwarunkowania wynikające z oceny stanu krajobrazu miasta* znalazły się również: analiza sylwety miasta widzianej z punktów widokowych, ocena estetyczna przestrzeni publicznych oraz wskazanie najważniejszych obiektów wyróżniających się w krajobrazie miasta (Il. 1).

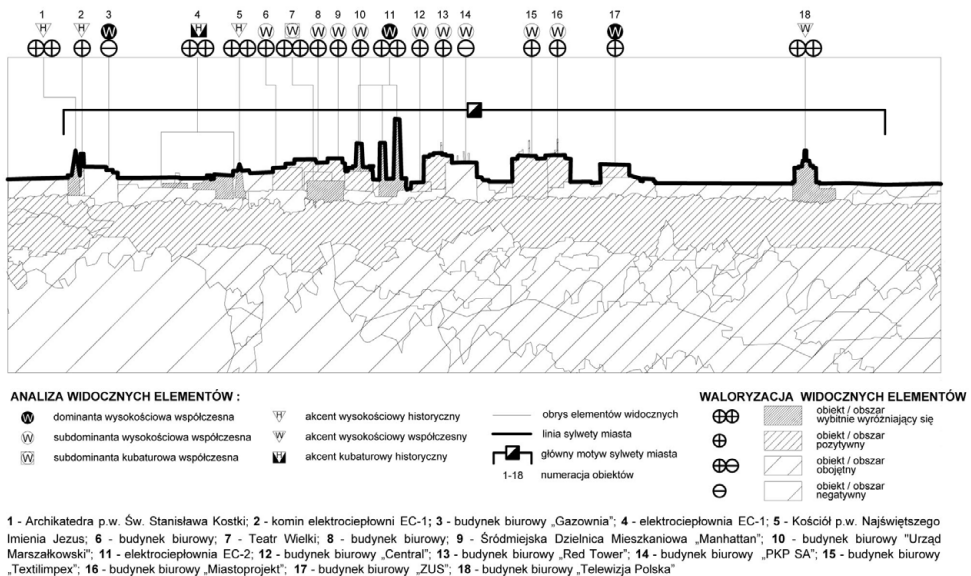
Il. 2. Panorama miasta z Górki Rogowskiej (fot. I. Hałucha)

Wskazano trzy **zewnętrzne punkty widokowe** na terenie Łodzi⁵, charakteryzujące się najciekawszym widokiem na **sylwetę miasta**. Analiza panoram widocznych z tych punktów pozwoliła na wskazanie najcenniejszych obiektów tworzących sylwetę miasta oraz obszarów, które podnoszą wartość panoram⁶ (Il 2 i Il. 3). Zach-

⁵ K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1984, s. 39.

⁶ Uwzględniono w tym względzie opracowanie Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, *Analiza panoram Miasta na potrzeby „Studium Lokalizacji Obiektów Wysokościowych”*,

wanie i ochrona opisanych walorów jest jednym z celów opracowywanego *studium*... np. poprzez wskazanie zasad zagospodarowania przestrzeni.

Il. 3. Analiza panoramy miasta wykonanej z Górkę Rogowskiej
(rys. MPU na podst. oprac. Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej)

Istotnym uwarunkowaniem i zarazem wytyczną do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego jest wskazanie w *studium*... powiązań widokowych z punktów i ciągów ekspozycji czynnej na wartościowe obiekty i obszary w mieście. Jest to informacja, której często nie można uzyskać na poziomie sporządzania planów miejscowych, z uwagi na przyjęte granice obszaru objętego planem, które nie uwzględniają zachodzących powiązań widokowych.

O tym jak dużą rolę w określaniu zagospodarowania przestrzennego mają opracowania krajobrazowe (w szczególności widokowe) przekonano się również w Łodzi. W obowiązującym *studium*... z 2010 r., dla południowej części Łodzi zaprojektowano dużą rezerwę terenową pod funkcję przemysłową, na terenach dotychczas rolniczych. Kierowano się przede wszystkim dobrym dostępem z planowanej drogi krajowej nr 14, pomijając powiązania widokowe (Il. 4). Dopiero po jej wybudowaniu ukazała się widokowa wartość tego terenu, który stanowi doskonały

Etap I – Wyznaczenie punktów i ciągów widokowych oraz elementów tworzących panoramy, Łódź 2012, uzupełnione o własną analizę panoramy z Górkę w Łaskowicach.

obszar ekspozycji biernej i jednocześnie przedpole widokowe dla sylwety miasta. W aktualnie przygotowywanym projekcie *studium...* zrezygnowano z funkcji przemysłowej w tym miejscu, wskazując na konieczność zachowania rolniczego charakteru przedmiotowego obszaru. Opisany przykład potwierdza konieczność rozszerzania analiz urbanistycznych o opracowania krajobrazowe oraz uwzględnienie wynikających z nich wniosków w ustaleniach dokumentów strategicznych oraz ustaleniach planów miejscowych.⁷

Il. 4 – Analiza sylwety miasta od strony drogi krajowej nr 14 (fot. I. Hałucha)

Opisane przykłady i konieczność uwzględnienia zagadnień krajobrazowych w planowaniu i gospodarowaniu przestrzenią wydaje się nie być wyborem fakultatywnym, ale koniecznością, która znajduje również swoją podstawę prawną w obowiązującej na terenie Polski *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*. W konwencji tej stwierdza się, że *”krajobraz jest kluczowym elementem dobrobytu całości społeczeństwa i jednostek oraz że jego ochrona, a także gospodarka i planowanie niesie*

⁷ K. Budziłło, *Krajobraz urbanizowany*, w: *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, pod red. J. Bogdanowskiego, Kraków, 1976, s. 115.

w sobie prawa i obowiązki dla każdego człowieka”⁸. Rozszerzając wynikające z konwencji zobowiązania na jednostki samorządu terytorialnego (działające w imieniu wspólnego dobra lokalnych społeczności) należy wnioskować, że również na tych jednostkach spoczywa obowiązek właściwego gospodarowania zasobem krajobrazowym. Zaś racjonalne gospodarowanie powinno mieć miejsce w oparciu o ustalenia dokumentów strategicznych. Na poziomie gminnym taką rolę mogą spełniać przede wszystkim dokumenty planistyczne – *studium*... oraz miejscowe plan zagospodarowania przestrzennego.

W Łodzi, w ramach prac nad nowym *studium*... zakończono etap uwarunkowań i rozpoczęto prace kierunkowe. W części kierunkowej dokumentu rozważa się dwutorowe podejście do krajobrazu całego miasta (obejmującego swym zasięgiem cały obszar w granicach administracyjnych)⁹. Po pierwsze wyznacza się obszary najbardziej wartościowe pod względem krajobrazowym, które powinny podlegać ochronie. Po drugie określa się wytyczne kształtowania krajobrazu. Zakłada się, że wytyczne powinny dotyczyć takich kwestii, jak: układ, wysokość i intensywność zabudowy, forma dachów i kolorystyka elewacji, forma zieleni w przestrzeniach publicznych, forma i miejsce lokalizacji reklam i ekranów akustycznych.

Aspekty ochronne odnoszą się do dwóch zasadniczych kategorii terenów: o wysokich walorach kulturowych (często objętych również ochroną konserwatorską) oraz o wysokich walorach przyrodniczych (często objętych formami ochrony przyrody). W celu uniknięcia powielania kilku odrębnych kategorii i rodzajów stref ochronnych, (mając świadomość, że zapisy dla tychże stref w pewnych zakresach mogłyby się powielać¹⁰) uznano za zasadne podjęcie próby stworzenia wspólnych stref ochronnych. Wstępnie ustalono, aby obszary cennych krajobrazów kulturowych o wysokim stopniu nasycenia elementami zabytkowymi (w tym w szczególności obszary wpisane do rejestru czy ewidencji zabytków) objąć strefami ochrony konserwatorskiej. Do ustaleń tych stref wprowadzone zostaną zapisy dotyczące zarówno aspektów przestrzennych, krajobrazowych jak i konserwatorskich. Dla obszarów kulturowo – naturalnych oraz naturalnych wprowadzone zostaną strefy

⁸ Akt obowiązujący w Polsce od 29 stycznia 2006 r. <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/Polish.pdf>, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU.2006014.0098> (dostęp: 05.05.2015).

⁹ Uznano, że poszczególne formy i typologie krajobrazu nie są zależne od granic administracyjnych i analizowano je w szerszym zakresie. Jednak ze względu na specyfikę prawną dokumentu *studium*..., ostateczne ustalenia, w tym również krajobrazowe, są sporządzane dla obszaru wydzielonego granicami administracyjnymi gminy.

¹⁰ Np. nakaz pierzejowego kształtowania zabudowy, lub zachowania dawnych kominów fabrycznych (dominant wysokościowych) mogą być zarówno warunkiem konserwatorskim jak i krajobrazowym.

ochrony i kształtowania krajobrazu. Strefy te będą zawierały ustalenia dotyczące ochrony aspektów przyrodniczych, widokowych oraz „dobrego sąsiedztwa” dla obszarów cennych kulturowo, jak i określały zasady kształtowania harmonijnego krajobrazu.

2. Rola planów miejscowych w ochronie krajobrazu kulturowego oraz zabytków na przykładzie miasta Łodzi

Drugim typem dokumentów są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (nazywane równorzędnie planami miejscowymi). W 2009 r. podjęto w MPU kilkanaście uchwał dotyczących sporządzenia tzw. „interwencyjnych” planów miejscowych dla obszarów o wysokich wartościach kulturowych. Większość podjętych wówczas tematów obejmowała niezbyt duże obszary miasta, gdzie znajdowały się dobrze zachowane, XIX-wieczne zespoły fabryczne, mieszkaniowe, lub charakterystyczne, wielofunkcyjne kwartały zabudowy śródmiejskiej. Podstawowym celem wymienionych planów miejscowych stało się zapewnienie ładu przestrzennego oraz ochrony zabytków wraz z ich otoczeniem oraz ekspozycją. Prawie wszystkie wymienione plany są już opracowane i uchwalone stając się obowiązującym prawem lokalnym. Z uwagi na specyfikę zabytków i krajobrazu miejskiego, jak również mały zakres obszarowy – przedmiotowe plany cechuje duża szczegółowość ustaleń oraz wysoki stopień ochrony konserwatorskiej i krajobrazowej. Odnosi się ona zarówno do sposobu lokalizacji obiektów, ich gabarytów i formy, ale również do elementów widokowych (m.in.: dominant, wnętrza krajobrazowych i architektonicznych, obszarów ekspozycji, ciągów widokowych), a także kolorystyki obiektów zabytkowych i nowej zabudowy, detalu architektonicznego i konstrukcyjnego, obiektów małej architektury, ogrodzeń, reklam. Szczególny rodzaj ustaleń ww. planów dotyczył elementów ginącego, lub utraconego dziedzictwa, które kiedyś współtworzyło krajobraz miasta i jego genius loci (wyburzone budynki i kominy fabryczne, dawne synagogi, elementy małej architektury itp.)¹¹. Poprzez ustalenia planów dopuszczono odtworzenie wymienionych elementów lub zasady uczytelnienia ich śladów w przestrzeni miasta.

¹¹ O metodologii ustalenia zakresu ochrony konserwatorskiej i krajobrazowej w planach miejscowych dla zabytków Łodzi w artykule: M. Dankowska, *Ustalenie przedmiotu i zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego na podstawie analiz historyczno-przestrzennych*, w: *Zakres i granice ingerencji konserwatorskiej w adaptacji obiektów i zespołów przemysłowych*, Prorevida – 2010, Łódź, 2010, s. 235-251.

3. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta dziewiętnastowiecznego na przykładzie planu miejscowego obowiązującego w rejonie ulic: Próchnika, Zachodniej, Więckowskiego i Wólczańskiej

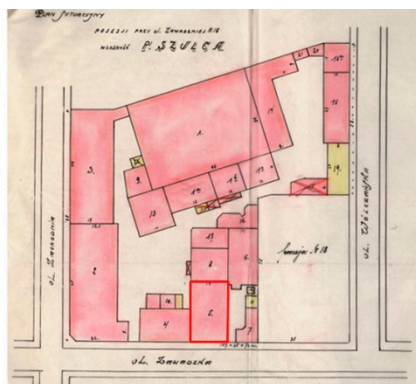
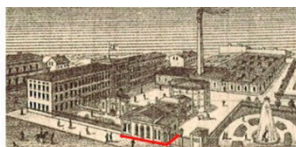
Jednym z podstawowych celów sporządzenia planu miejscowego jest, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustalenie przeznaczenia terenów oraz określenie sposobów ich zagospodarowania i zabudowy. Dodatkowym celem opisywanych przykładowych planów była ochrona dziedzictwa kulturowego oraz zabytków znajdujących się na ich terenie. Określenie zakresu ochrony zostało poprzedzone wykonaniem przez zespół autorski **analiz historyczno-przestrzennych**. W wyniku przeprowadzonych analiz wykazano, że bardzo ważnym elementem, który powinien podlegać ochronie na równi z obiektami zabytkowymi są **walory ekspozycyjne**¹². Jednym z obszarów objętych sporządzeniem planu miejscowego był kwartał zabudowy śródmiejskiej w Łodzi zlokalizowany pomiędzy ulicami: Próchnika, Zachodnią, Więckowskiego i Wólczańską. Jest to obszar gdzie w sposób charakterystyczny dla Łodzi miesza się zabudowa mieszkaniowa i usługowa (kamienice) z zabudową przemysłową (zespół dawnej farbiarni i wykończalni Pawła Szulca, przy ul. Próchnika 16), ponadto do II wojny światowej w obszarze tym znajdowała się synagoga (przy ul. Wólczańskiej), a niedługo po zakończeniu wojny, na ulicę Więckowskiego przeniesiono Teatr Nowy.

W ramach analizy obszaru określono wytyczne i postulaty konserwatorskie, w tym:

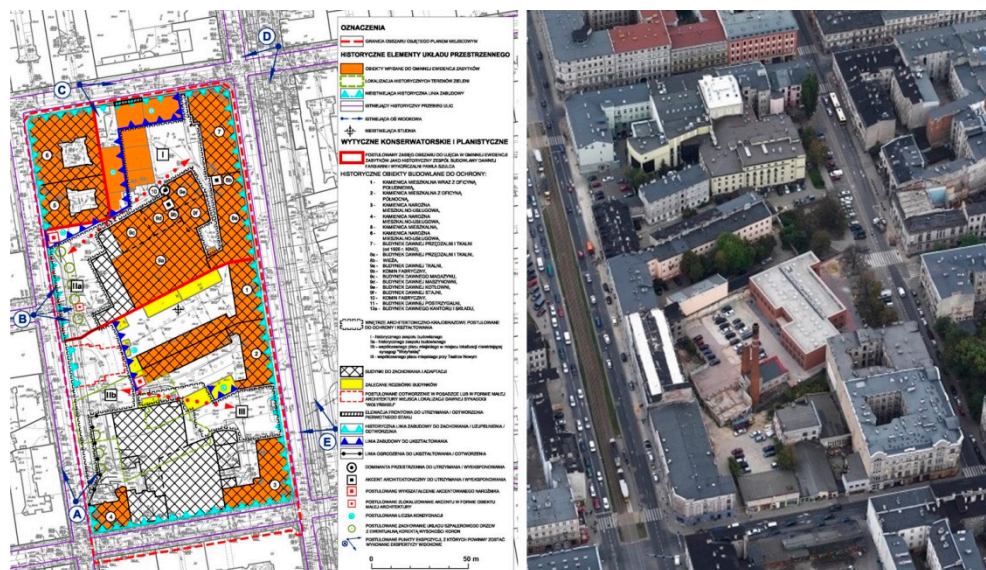
- zakres ochrony konserwatorskiej, wraz ze wskazaniem imiennym i graficznym zespołu fabrycznego i obiektów budowlanych do ochrony, określeniem zasad i elementów podlegających ochronie (Il. 5 – analiza materiałów archiwalnych, Il. 6 – obiekty wymagające ochrony konserwatorskiej oznaczono kolorem pomarańczowym),
- zakres ekspozycyjny (krajobrazowy) zabytkowego zespołu w postaci ciągów i punktów widokowych (Il. 6) wraz z ustaleniem nakazu wykonania ekspertyz widokowych z określonych miejsc,
- elementy dziedzictwa „utraconego” stanowiącego niegdyś o tożsamości i krajobrazie analizowanego obszaru – tj. wyburzonej w czasie II wojny światowej Synagogi przy ul. Wólczańskiej (Il. 7), wraz z wprowadzeniem postulatu uczynienia miejsca jej dawnej lokalizacji (np. w postaci ukształtowania terenu, zagospodarowania elementami małej architektury, konstrukcją budowlaną itp.).

¹² W tym zakresie, również ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje na potrzebę ochrony otoczenia zabytków.

PRZEDMIOT OCHRONY - DAWNY KANTOR (FASADA KANTORU)
W ZESPOLE HISTORYCZNO - BUDOWLANYM
DAWNEJ FARBARNI I WYKOŹCZALNI PAWŁA SZULCA
W ŁODZI PRZY UL. PRÓCHNIKA 16

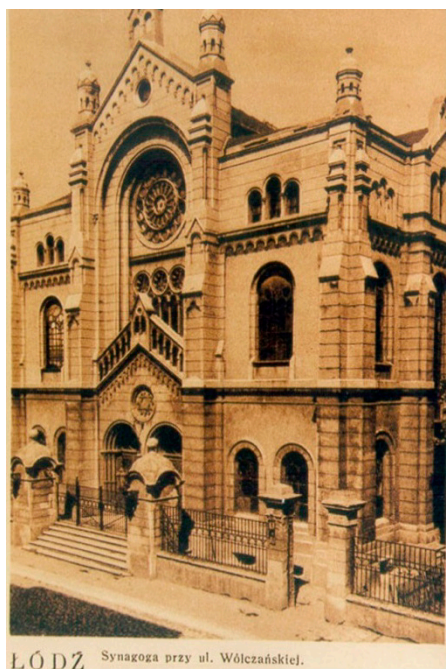
Il. 5. Analiza historyczno-przestrzenna zespołu fabrycznego Pawła Szulca (MPU 2012)

Il. 6. Postulaty konserwatorskie i krajobrazowe – wytyczne do planu miejscowego dla kwartału zabudowy zlokalizowanego pomiędzy ulicami: Próchnika, Zachodnią, Więckowskiego i Wólcząską (oprac. MPU 2012 r., oraz zdjęcie skośne obszaru – 2013 r., zlecenie MPU)

Wypracowane postulaty i wnioski, w znacznym stopniu wprowadzone zostały do ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W trakcie opracowywania planu oraz w czasie, gdy przeprowadzano procedurę jego uchwalenia inwestor działający na jednej z nieruchomości w obszarze objętym planem, uzyskał decyzję administracyjną o pozwoleniu na budowę (w oparciu o wydaną wcześniej decyzję o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu). W rezultacie, mimo wejścia w życie planu miejscowego, powstała inwestycja odbiegająca od ustaleń

planistycznych oraz rekomendacji opracowania historyczno – przestrzennego. Przykład ten zilustrowano zestawieniem rysunku wytycznych i postulatów konserwatorskich i krajobrazowych oraz zdjęciem skośnym pokazującym stan po zrealizowaniu opisanej inwestycji (Il. 6). Z zestawienia obu rysunków widać, że niektóre zaznaczone kolorem pomarańczowym obiekty fabryczne, które powinny podlegać ochronie zostały częściowo wyburzone. Pozostała jedynie część ściany obwodowej budynku, a w jego miejscu zlokalizowano parking oraz nową zabudowę. Natomiast utrzymano kominy fabryczne – lokalne dominanty wysokościowe – jedne z ostatnich świadków fabrycznego krajobrazu Łodzi dziewiętnastowiecznej. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na uwarunkowania procesu planistycznego oraz dość długą procedurę towarzyszącą przyjęciu dokumentu, która może zniweczyć skuteczność przyjętych rozwiązań przestrzennych i krajobrazowych.

Il. 7. Nieistniejąca synagoga przy ulicy Wólczańskiej
 (fot. archiwalna; źródło: <http://www.gimkol1.edu.pl/juden/images/synagoga5.jpg>,
 plan archiwalny ze zbiorów APŁ, Akta Tow. Kred. sygn. 932)

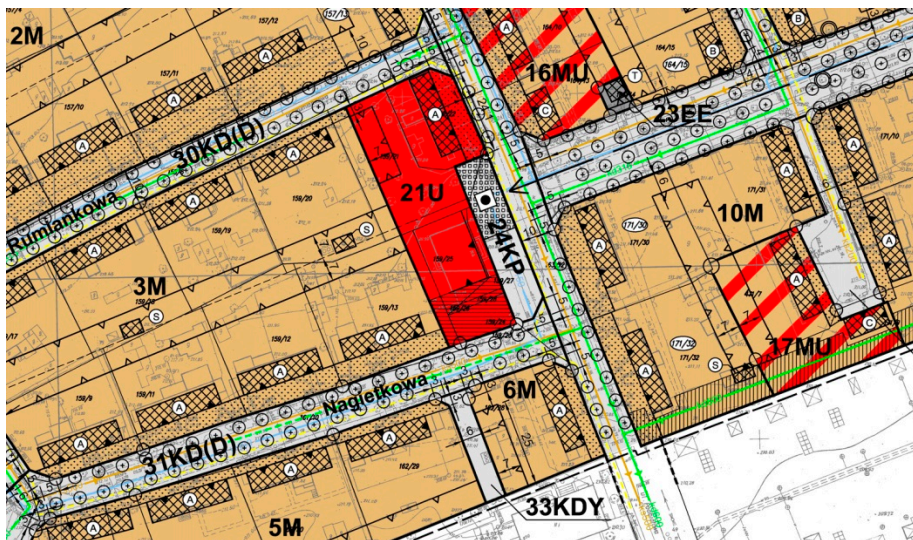
4. Ochrona i kształtowanie zabytkowego osiedla mieszkaniowego „Helenówek” w planie miejscowym

Jeden z opracowywanych w Łodzi w ostatnich latach planów miejscowych objął zlokalizowane na obrzeżach miasta, wpisane do gminnej ewidencji zabytków osiedle mieszkaniowe „Helenówek”. Osiedle obejmuje zespół jednolitej zabudowy z okresu okupacji niemieckiej położony w rejonie ulic: Trawiastej, Żywokostowej, Nagietkowej, Ziołowej i Piołunowej (Il. 9). Dla przedmiotowego obszaru wykonano opracowanie analityczne poprzedzające sporządzenie planu miejscowego.¹³ Na podstawie analizy dostępnych planów kartograficznych oraz materiałów udostępnionych przez dotychczasowych badaczy osiedla określono walory konserwatorskie i krajobrazowe osiedla. Analiza stanów technicznych poszczególnych budynków (często pozostających w złej, lub zaledwie dostatecznej kondycji technicznej) zmusiła do ustalenia nietypowego zakresu ochrony konserwatorskiej. Odstąpiono od ochrony poszczególnych obiektów budowlanych, na rzecz ochrony układu przestrzennego osiedla, podstawowych elementów jego kompozycji przestrzennej (np. oś widokowa i kompozycyjna ulicy Ziołowej podkreślona poczwórnym szpalerem drzew), sposobu usytuowania zabudowy, charakterystycznych gabarytów budynków, rodzaju i kolorystyki materiałów wykończenia elewacji i pokrycia dachowego (fragment planu miejscowego przedstawia Il. 8). W tym celu ustalono strefę ochrony konserwatorskiej w której przedmiotem ochrony są:

- a) historyczny układ urbanistyczny poniemieckiego osiedla mieszkaniowego wybudowanego w ramach akcji budowy mieszkań dla poszkodowanych w wyniku bombardowań w czasie II wojny światowej,
- b) historyczny zespół budowlany poniemieckiego osiedla mieszkaniowego jw.,
- c) wchodzące w skład historycznego zespołu budowlanego budynki:
 - typu A – mieszkalne,
 - typu B – mieszkalne,
 - typu C – mieszkalne,
 - typu S – dawniej sanitarne,

¹³ Wykorzystano w tym względzie: trzyczęściowe opracowanie pn: inwentaryzacja stanu istniejącego terenu opracowania (tom I, wrzesień 1999 r.), analizę stanu istniejącego terenu opracowania – koncepcje wariantowe (tom II, listopad 1999 r.) wraz z propozycją ustaleń ogólnych i szczegółowych dla terenu opracowania (tom III, grudzień 1999 r.) autorstwa: dr inż. arch. Elżbiety Muszyńskiej oraz mgr inż. arch. Barbary Brzezińskiej-Kwaśny, doktorat pana dr inż. arch. Tomasza Bolanowskiego pt.: „Nowe zespoły mieszkaniowe w niemieckich planach przebudowy Łodzi w latach 1939-45”, Łódź 2001. (T. Bolanowski opisał m.in. przedmiotowe osiedle w książce opracowanej na podstawie ww. doktoratu: T. Bolanowski, *Architektura okupowanej Łodzi, niemieckie plany przebudowy miasta*, Księży Młyn, Łódź 2013.)

- typu T – pierwotnie stację transformatorową.

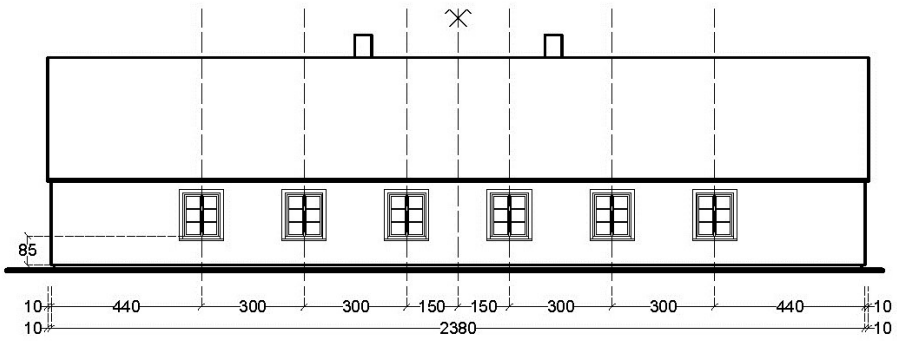
Il. 8. Fragment planu miejscowego dla obszaru „osiedla Helenówek”

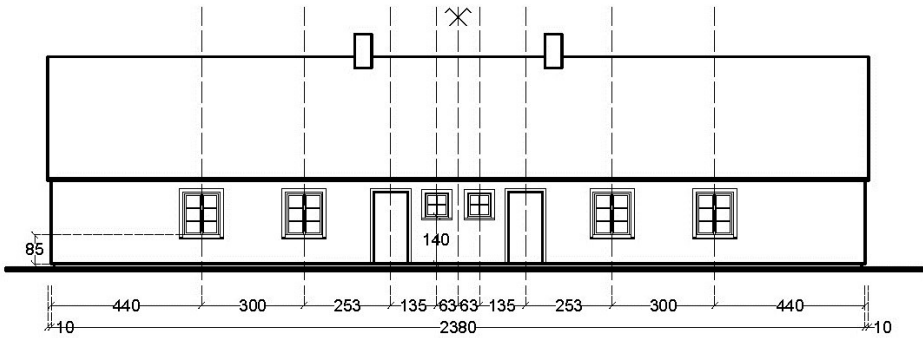
Il. 9. „Osiedle Helenówek” – ulica Trawiasta (fot. M. Dankowska)

Dopuszczono zarówno działania budowlane polegające na remontach jak również odbudowie budynków – jednak z zastrzeżeniem ich lokalizacji w tym samym miejscu co budynek rozebrany (odbudowywany) oraz zgodnie z takimi samymi gabarytami i formą jak budynek pierwotny (odbudowa w ramach określonych na

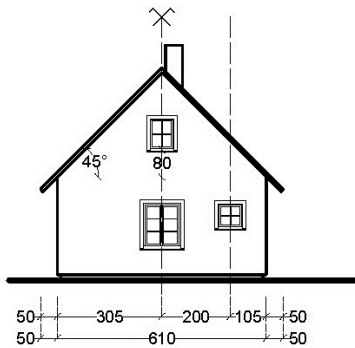
rysunku planu typów budynków, oraz gabarytach zawartych w schematach stanowiących załączniki do planu – np. Il. 10 – schemat odbudowy budynku typu A).

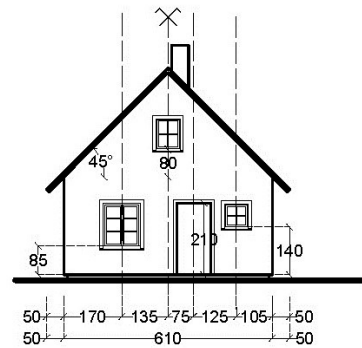
Elewacja kalenicowa frontowa

Elewacja kalenicowa tylna

Elewacja szczytowa - wariant 1

Elewacja szczytowa - wariant 2

Il. 10. Załącznik do planu miejscowego, schemat dopuszczalnej odbudowy budynku mieszkalnego typu A „osiedla Helenówek” (oprac. MPU)

W celu ochrony jednorodności zagospodarowania osiedla określono również zasady lokalizacji i kształtowania zabudowy gospodarczej zlokalizowanej w głębi kwartałów (obecnie niektóre budynki gospodarcze, z uwagi na ich wielkość zaczynają stanowić „konkurencję” dla zabudowy frontowej). Ochronę planistyczną nałożono również na strefę ogródków frontowych, gdzie zakazano montażu skrzynek przyłączy infrastruktury technicznej, określono rodzaj i charakter ogrodzeń (niskie, drewniane płoty – nawiązujące do „sielskiego” małomiasteczkowego charakteru osiedla) oraz określono rodzaj roślinności (zakaz roślin iglastych).

Plan został uchwalony w listopadzie 2013 roku i stał się skutecznym narzędziem ochrony krajobrazu tej części miasta. Z relacji korzystających z ustaleń planu miejskich służb konserwatorskich wynika że, choć ustalenia i specyfika zapisu tego planu nie są łatwe, a zakres ustaleń bardzo szczegółowy, to plan spełnia swoje zadanie i pomaga chronić krajobraz kulturowy zabytkowego osiedla.

Podsumowanie

Krajobraz miasta może stanowić o jego odrębności i unikatowości. Jest to jednocześnie zasób łatwo podlegający przekształceniom, gdyż każde kolejne pokolenie odciska na nim piętno wprowadzając zmiany, budując drogi, wznosząc nowe budynki i konstrukcje inżynierskie, sadząc lub wycinając drzewa oraz prowadząc wiele innych działań, mających na celu dostosowanie przestrzeni i otoczenia do swoich potrzeb funkcjonalnych i użytkowych. Jednocześnie bardzo ważnym jest przeprowadzenie waloryzacji krajobrazu oraz wskazanie elementów i obszarów, które bezwzględnie powinny podlegać zachowaniu i ochronie. W ten sposób wyraża się nasz szacunek dla wyjątkowego dziedzictwa naturalnego oraz dla historii i przejawów działalności poprzednich pokoleń. Ochrona krajobrazu ma również na celu przekazanie świadectwa o wyglądzie i sposobie funkcjonowania miasta przyszłym pokoleniom. Z drugiej strony waloryzacja ma prowadzić do określenia możliwych i pożądanых przekształceń krajobrazu w tym zdefiniowania zasad gospodarowania przestrzenią, umożliwiając w ten sposób dalszy rozwój i funkcjonowanie miasta we współczesnych realiach. Takie podejście do krajobrazu odzwierciedla zapisy *Rekomendacji o Historycznym Krajobrazie Miasta*¹⁴, gdzie ochrona wartości jest jednym z uwzględnianych czynników w postępowaniu z miastem historycznym, zaś **celem jest zrównoważony rozwój miasta**¹⁵.

¹⁴ W skrócie *Rekomendacja HUL* (Historic Urban Landscape Recommendation) przyjęta w listopadzie 2011 roku przez Zgromadzenie Generalne UNESCO.

¹⁵ Na podst. B. Szmygin, *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych*, *Budownictwo i Architektura* 12(4) (2013) s. 117-126.

Dokumenty planistyczne opracowywane przez gminy mają możliwość kompleksowego traktowania krajobrazu uwzględniając zarówno aspekty ochronne jak również zawierając wytyczne w zakresie zasad zagospodarowania przestrzennego oraz kształtowania ładu przestrzennego. Z drugiej strony jest to narzędzie, które dając podstawy i zasady gospodarowania przestrzenią oraz określając warunki prowadzenia inwestycji, nie określa czasu rozpoczęcia konkretnych działań przestrzennych, nie wyznacza podmiotu, który te działania miałby podjąć¹⁶, ani też samo z siebie ich nie podejmuje. Podkreślić należy zatem rolę całego systemu planowania i działań, które należy podjąć i wdrożyć w celu skutecznej ochrony i kształtowania krajobrazu (działań rządowych, samorządowych, podmiotów gospodarczych i osób indywidualnych). Niniejszy artykuł jest więc jednocześnie apelem do wszystkich tych, którzy w różnym zakresie podejmują decyzje i działania mające wpływ na kształt krajobrazu (w ramach własnych kompetencji i możliwości) – apel o rozwagę w gospodarowaniu krajobrazem, o troskę o stopień zachowania (przekształceń) oraz formę i estetykę krajobrazu. Jest to zasób niepowtarzalny, nieodnawialny lub trudnodnawialny, zatem korzystajmy z tego dobra w sposób przemyślany i oszczędny.

Literatura

- Bogdanowski J., *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, Kraków 1999.
- Bolanowski T., *Architektura okupowanej Łodzi, niemieckie plany przebudowy miasta*, Księży Młyn, Łódź 2013.
- Bolanowski T., *Nowe zespoły mieszkaniowe w niemieckich planach przebudowy Łodzi w latach 1939-45* [doktorat niepublikowany], Łódź 2001.
- Budzillo K., *Krajobraz urbanizowany w: Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, pod red. J. Bogdanowskiego, Kraków 1976.
- Dankowska M., *Ustalenie przedmiotu i zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego na podstawie analiz historyczno-przestrzennych*, w: *Zakres i granice ingerencji konserwatorskiej w adaptacji obiektów i zespołów przemysłowych*, Prorevida – 2010, Łódź 2010.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000, <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/Polish.pdf>; <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20060140098>
- Flagorowska L., *Metody studialne i projektowe w: Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, pod red. J. Bogdanowskiego, Kraków 1976.

¹⁶ Wyjątkiem mogą być przestrzenie publiczne, których wyznaczenie i wskazanie w planie skutkuje przejęciem zobowiązań za tę przestrzeń przez samorząd lokalny lub organy administracji rządowej.

Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, 2011, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/rekomenkrajobraz.pdf.

Szmygin B., *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych*, w: *Budownictwo i Architektura* 12(4), 2013.

Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1984.

ZARYS PROCESU PRZEMIAN KRAJOBRAZU GORCZAŃSKIEJ WSI – NA PRZYKŁADZIE OCHOTNICZY – W 600-LECIE LOKACJI

Streszczenie: Ochotnica to wielka terytorialnie, śródgórska wieś o specyficznym procesie przemian dziejowych, odzwierciedlonym w jej krajobrazie. 600-lecie lokacji wsi (1416 r.) jest okazją do podkreślenia wyjątkowości cech krajobrazu wsi, uważanej za modelowy przykład osadnictwa wołoskiego w Polsce. Celem artykułu jest próba ukazania przyczyn, kierunków, tempa i punktów zwrotnych tych przemian; zarysowania ich systematyki.

Ochotnica jest obecnie częścią gminy Ochotnica Dolna, w powiecie nowotarskim, w województwie małopolskim. Gmina składa się z 4 sołectw: osobnej, starszej wsi Tylmanowa (lokacja w 1336 r.) w dolinie Dunajca; Ochotnicy Górnej i Dolnej (siedziby gminy) w dolinie rzeki Ochotnicy (Ochotniczanki) oraz pierwotnego przysiółka Ochotnicy – Młynnego w dolinie potoku o tej samej nazwie.

Rozwój wsi ewoluował od okresu pionierskiego, związanego z kształtowaniem krajobrazu pasterskiego, przez okres pastersko-rolniczy w warunkach funkcjonowania wsi królewskiej, poprzez recesywną epokę gospodarki folwarcznej; tworzenia austriackich dóbr kameralnych, parcelacji, uwłaszczenia chłopów – następnie powolną modernizację w realiach autonomii galicyjskiej, aż po niezwykle, dramatyczne, doniosłe i pełne ponadlokalnego znaczenia – przemiany XX i XXI wieku.

Słowa kluczowe: krajobraz naturalno-kulturowy Karpat, osadnictwo wołoskie, przemiany krajobrazu wsi, tożsamość wsi.

*„Najważniejsze, by istniało gdzieś to, czym się żyło. I zwyczajnie. I zapachy.
I dom pełen marzeń. Najważniejsze, by żyć dla powrotu”.*

(Antoine de Saint-Exupéry, *Ziemia planeta ludzi*)

*„Gorce chmurne i dżdżyste,
zielone manowce,
Smreki, szalasy kryte szerniałymi deski,
Piargi, liche kartofle i chude owieski,
Musujące potoki i skubiące owce.”*

(Leopold Staff, *Gorce*)

1. Ochotnica – scena czy ołtarz dziejów?

Role wstępu do opracowania z dziedziny architektury krajobrazu jest przede wszystkim określenie terytorialnego i czasowego zakresu rozważań. Zakres terytorialny – to obszar wielkości 3-4 kilku wsi średniej wielkości z centralnej Polski, wyraźnie wyznaczony geograficznie zlewnią największej rzeki płynącej wewnątrz masywu Gorców – pasma Beskidu Zachodniego, które, wraz z Beskidem Wyspowym i Myślenickim oddziela Kraków od Tatr. Gorce, które zajmują miejsce wyjątkowe „wisząc” ponad Spiszem i Równią Nowotarską; górując wyraźnie nad Pieninami – eksponują niezrównane, najpełniejsze i najwspanialsze w Polsce panoramy Tatr. Zbieżne grzbiety Gorców mają swą kulminację w szczycie Turbacza (1314 m n.p.m.) – oprócz jednego, długiego ramienia południowego, dążącego do kulminacji Lubania (1225 m n.p.m.), usytuowanego skrajnie, na południowo-wschodnim ich krańcu. Stromo obrywający się ku Dolinie Dunajca Lubań tworzy największe w Beskidach przewyższenie względne. Tam, gdzie u jego stóp rzeka Ochotnica wpada do Dunajca – tam kończy się Tylmanowa i zaczyna Ochotnica. Tylmanowa, rozwinięta wzdłuż dawnego traktu węgierskiego, zawsze towarzyszyła głęboko wciętemu Dunajcowi; Ochotnica zajęła wielki obszar pomiędzy głównym masywem Gorców a ich południowym, oddzielonym Przełęczą Knurowską (...) grzbietem Lubania. Do grzbietów walnych dochodzą pod różnymi kątami grzbiety oddzielające 17 głównych dopływów Ochotnicy. Jest to, więc rodzaj śródgórskiego mikroregionu, jedynego zanurzonego całkowicie w krajobrazie Gorców. Pozostałe wielkie wsie gorczańskie zawsze. „po sąsiedzku” sięgają w Beskid Sądecki, Wyspowy; w Dolinę Dunajca, ku Pasmu Orawsko-Podhalańskiemu, Spiszowi, czy, jak mawia się w górach, „ku Miastu” – czyli ku Nowemu Targowi. Znaczenie odrębności kultu-

rowej ochotnickiego mikroregionu – spostrzegane przez wielu badaczy – czeka dopiero na pełne zdefiniowanie z punktu widzenia etnografii i geografii.

Zakres czasowy rozważań rozpoczyna symbolicznie rok 1416, co wcale nie oznacza, że nie było tu wcześniejszych, być może udanych prób osadniczych. Ślady osadnictwa na terenie Gminy Ochotnica sięgają neolitu i zostały odnalezione w Tylmanowej i Kłodnem. Pierwsza historyczna próba osadnictwa to kolonizacja cysterska i lokacje klarysek w wieku XIV. Akcja osadnicza powiodła się jedynie połowicznie, ze względu na trudne warunki górskie. Lokacja Ochotnicy na prawie średzkim dotyczyła osadników niepasących owiec; pasterzy zaś obowiązywało prawo wołoskie¹. W dniu 20 marca 1416 roku Ochotnica uzyskała lokację od króla Władysława Jagiełły², zasadzcą był Dawid Wołoch. Za najstarszą jednostkę osadniczą Ochotnicy Dolnej uważane jest osiedle Rola. Nazwa wsi pochodzi od „ochodnika” czyli obejścia, skrótu drogi królewskiej z Nowego Targu do Nowego Sącza z pominięciem cła („brony”), znajdującej się w Czorsztynie. Opanowywanie wielkiego obszaru (dziś obszar gminy to 141 km²) przebiegało nierównomiernie (w niniejszym opracowaniu spróbowano podzielić go na 8 umownych etapów), było złożonym procesem wielokulturowym z wieloma zewnętrznymi, pozaekonomicznymi bodźcami, a jednak wytworzyło krajobraz o czytelnych cechach genetycznych, swoistych, wskazujących na ciągłość tradycji i silną tożsamość miejsca. Cechy te nie są skondensowane, ewidentne poprzez swą podręcznikową czytelność. *„Krajobraz, który jest nośnikiem informacji i znaczeń, ...zaś zrozumienie procesów jakie w nim zachodzą wymaga umiejętności „czytania krajobrazu” – „...rozumianego jak przyrodniczo kulturowe dziedzictwo oraz jako tło i wynik dziejów. Dopiero ta umiejętność pozwoli zrozumieć genius loci krajobrazów, ich kształtowaną przez stulecia strukturę, pozwoli dostrzec prawdziwe wartości zapisane w przestrzeni, a co za tym idzie stworzy podstawy kształcenia postaw szacunku o odpowiedzialności za wartości przestrzeni, którymi powinniśmy umiejętnie zarządzać i którą powinniśmy nauczyć się chronić”*³.

Czytanie krajobrazu jest elementarnym narzędziem współczesnej architektury krajobrazu⁴ punktem odniesienia i definiowania modeli krajobrazowych. Artykuł

¹ *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, W. Antosiewicz (red.), 1959, tom IV s. 30.

² Dokument lokacyjny wsi Ochotnica (odpis oryginału) został odnaleziony w Archiwum Akt Dawnych przy ulicy Siennej w Krakowie. Odnalazł go w 1967 w czasie kwerendy doktorant Stanisław Czajka, ochotniczanin, badacz i autor późniejszej monografii Ochotnicy [skansen Studzionki].

³ U. Myga-Piątek, *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju w: Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, 2010, vol. 5, no 1, p. 95-108.

⁴ I.S. Black, *(Re)reading Architectural Landscapes*, in: *Studying Cultural Landscape*, ed. I. Robertson, P. Richards, London 2003, s. 19-46. Za Myga-Piątek U., *Przemiany krajobrazów kulturowych...*

jest, zapewne niewolną od błędów i nadmiernych uogólnień, próbą ułożenia wstępnego słownika, pomocnego w rozczytaniu krajobrazowego i dziejowego, „ochotnickiego krajobrazowego manuskryptu”, który jednak przypadkowym palimpsestem (tym nośnym porównanie pieczętuje się obecnie wiele zespołów zabytkowych) – nie jest. Zauważywszy tendencje, kształtujące powoli, z konsekwencją i bezwzględnością ruchów tektonicznych, krajobraz gorczańskiej wsi-mikroregionu, wskazawszy ich granice terytorialne i czasowe, warto na koniec wstępu poddać pod rozważę jeszcze jedno, może nadmiernie modne i nośne przez swoją łatwą obrazowość porównanie, nazywające tak określone tereny – areną lub sceną wydarzeń. Powaga i majestat – przyrody, ludzkiego wysiłku, nadziei, ofiar; dramat trwania w zmienności – wielu pokoleń góralskich rodów, trudno przyrównać do spektaklu – odgrywanego w sposób krwawy, jak na arenie, lub bezkrwawy, jak na teatralnej scenie – ku czyjejkolwiek ucieście lub zachwytowi. Być może bardziej adekwatne byłoby nazwanie wielkiego koliska między Turbaczem a Lubaniem – ołtarzem?

2. Ochotnica – legenda „cudownej pustki”

Rozległość obszaru Ochotnicy i specyficzne więzi społeczne – mocne w obrębie osiedli i potoków, słabsze pomiędzy poszczególnymi częściami wsi spowodowały równie specyficzny przepływ informacji; został on jakby powielony w sferze łączności pomiędzy tymi, którzy nieraz znaczną część życia poświęcili na profesjonalne czy też miłośnicze badania swej wsi. Powoduje to mylny obraz, iż stan badań na temat Ochotnicy jest niewielki, zaś wielki obszar gorczańskiej wsi-regionu stanowi nadal badawczą „*terra incognita*”. W istocie sporemu zasobowi badań przyrodniczych, etnograficznych, architektonicznych i architektoniczno-krajobrazowych (przy rzeczywistym niedostatku badań archeologicznych) brakuje zebrania, podsumowania, aktualizacji i promocji. Wiele prac wyszło w niskonakładowych wydawnictwach; brak im wznowień. Ochotnica posiada monografię historyczną z 1987 r. autorstwa ochotniczanina Stanisława Czajki⁵. Podjęte niedawno, przed 600-leciem prace historyczne dr Przemysława Stanko⁶ dadzą zapewne w przyszłości nową monografię dziejów wsi. Ważne badania z dziedziny burzliwych, wojennych dziejów Ochotnicy od 1939 aż po początek lat 50 XX w. prowadzone były przez Oddział Nowy Targ Polskiego Towarzystwa Historycznego (pod kierunkiem mgr

⁵ S. Czajka, *Ochotnica – dzieje gorczańskiej wsi 1416-1986*, Karkonoskie Towarzystwo Naukowe, Jelenia Góra 1987.

⁶ P. Stanko, *600 lat lokacji Ochotnicy, cz. 1, Początki osadnictwa (do początku XV wieku)* w: „Dziennik Lokacyjny Ochotnicy 1416-2016”, s. 4-11; tegoż: *Kalendarium dziejów Ochotnicy 1416-2016*, tamże, s. 12-23.

Roberta Kowalskiego), przynosząc m.in. źródłowe opracowanie Michała Maciaszka⁷; badania rozwija pracownik Instytut Pamięci Narodowej, ochotniczanin, mgr Dawid Golik⁸; wojenne dzieje Ochotnicy zgłębia też Marek Zapała⁹ i Krzysztof Wielgus¹⁰. Przestrzenny aspekt wydarzeń wojennych i z czasów walk z Niemcami oraz pomiędzy władzami komunistycznymi i ich przeciwnikami jest katalogowany i ewidencjonowany we wspólnym programie, prowadzonym przez Oddział Nowotarski PTH, Gorczański Park Narodowy oraz Instytut Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej pn. „Gorczańskie Cienie”.

Prace przyrodnicze z terenów Ochotnicy (z podkreśleniem roli roślinności kserotermicznej) to przede wszystkim dzieła prof. Anny Medweckiej-Kornaś¹¹, Stefana Michalika¹² i Urszuli Janickiej-Krzywdy¹³. W zakresie etnografii i budownictwa regionalnego posiada sporą, choć rozproszoną literaturę; dzieła m.in: Elżbiety Dąmbskiej-Śmiałowskiej i Aleksandra Nikodemowicza¹⁴, Wojciecha Śliwińskiego¹⁵, Jana Władysława Rączki¹⁶, Piotra Patoczki¹⁷, Marka Kurzeja¹⁸ ostatnio zaś Grzegorza

⁷ M. Maciaszek, *Od „Orla” do „Zawiszy”*. Gorce 1943, PTH, Nowy Targ 2010.

⁸ D. Golik, *Partyzanci „Lamparta”*, Kraków 2014.

⁹ M. Zapała, *Bohaterska Ochotnica 1939-1945*, b.m.w., 2014.

¹⁰ K. Wielgus (red., współautorstwo rozdziałów), *Liberator w Gorcach*, Kraków 2001.

¹¹ A. Medwecka-Kornaś, *Doliny potoków Jaszcze i Jamne w Gorcach studium przyrody, zagospodarowania i ochrony terenów górskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1970.

¹² S. Michalik, *Gorce, przyroda Polska*, „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1989 (Łódź: ŁZG). Tegoż: *Rezerwat „Turbacz” im. Władysława Orkana w Gorcach (przewodnik botaniczny)*, Państwowe Wyd. Naukowe, 1967.

¹³ U. Janicka-Krzywda, *Na gorczańskich halach*, *Almanach Ziemi Limanowskiej*, 20, 2005, s. 22-29.

¹⁴ E. Dąmbska, A. Nikodemowicz, *Budownictwo pasterskie w Gorcach redakcja Jan Kurek*, Instytut Projektowania Budowlanego PK, Kraków 2014.

¹⁵ W. Śliwiński, *Szałasy pasterskie w Gorcach*, Sądecka Oficyna Wydaw. Woj. Ośr. Kult., Nowy Sącz 1986.

¹⁶ J.Wł. Rączka, *Podstawy rewaloryzacji architektury w regionach krajobrazowych: wartości i zagrożenia, rozważania nad metodą, cechy regionalne, problemy rewaloryzacji*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, 1985.

¹⁷ P. Patoczka, *Pojęcia stosowane w architekturze krajobrazu*, *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajoobr. – OL PAN*, 2012, VIII/1, 116-123.

¹⁸ M. Kurzeja, *Gospodarstwa wzorowe w Gorcach*, *Wierchy*, nr 73, rocznik 2007, por. T. Twardzicki, 1936, *Pierwsza próba „halowania” czyli wypasu na halach żeńskiej młodzieży zarodowej bydła czerwonego polskiego w r. 1935 w Gorcach*, *Rolnik. Tygodnik Organu Małop. Tow. Rolniczego*, Lwów, s. 1-46. M. Kurzeja, *Obozowiska AK w Gorcach*, mps, Biblioteka GPN, Poręba Wielka 2009; M. Kurzeja, M. Maciaszek, *Obozy oddziałów partyzanckich Józefa Kurasia „Orla”, „Ognia” w Gorcach*, w: R. Kowalski (red.) *Wokół legendy „Ognia”. Opór przeciw zniewoleniu: Polska, Małopolska, Podhale 1945-1956*, PTH, Nowy Targ 2008, s. 363-388.

Graffa i Barbary Skoczeń-Marchewka¹⁹. Istotne zjawiska prób powrotu mieszkańców Ochołnicy próbuje interpretować prof. Ewa Nowicka w swym opracowaniu z 2014 roku²⁰. Na uwagę zasługuje strona internetowa „Skansen Studzionki” redagowana przez Natalię i Wojciecha Muletów. Dotąd jest ona jedyną próbą skompletowania wirtualnego, popularnonaukowego, ochotnickiego kompendium²¹. Wyjątkowym dziełem jest monografia siłowni wodnych – młynów, foluszy, tartaków, poświęcona przede wszystkim dolinie Ochołnicy, autorstwa Stanisława Januszewskiego²². Próbą skatalogowania polan gorczańskich w Ochołnicy Górnej, jako wnętrza architektoniczno-krajobrazowych zaowocowały badania krajobrazowe, prowadzone przez autorów niniejszego artykułu²³. Prowadzone były one w ramach programu Leader+ Lokalnej Grupy Działania „Gorce-Pieniny” latach 2006-2007 i kontynuowane później w ramach praktyk studenckich. Sporządzona w formie kartoteki inwentaryzacja krajobrazowa stała się podstawą projektu i realizacji odcinka pilotażowego Szlaku Kultury Wołoskiej. Ważną rolę w propagowaniu wiedzy o gorczańskiej wsi spełniała Kwartalnik „Ochołnica”, wydawany w latach 2007-2011 przez Wiejski Ośrodek Kultury w Ochołnicy Górnej (red. Jarosław Buczek i inni); niestety edycja tego poszukiwanego pisma lokalnego została zawieszona.

Niniejszy pobieżny przegląd stanu badań przeczy wrażeniu badawczej pustki w odniesieniu do równie legendarnej „cudownej pustki” wielkiego, górskiego obszaru wsi między Lubaniem a Kiczorą.

¹⁹ G. Graffa, B. Skoczeń-Marchewka, *Górale ochotniccy. Wybrane elementy kultury ludowej*, w: „Dziennik Lokacyjny Ochołnicy 1416-2016”, s. 24-32.

²⁰ E. Nowicka, A. Wrona, *Regionalizm czy Nowa Etniczność? Wieś podhalańska w XXI w.*, Kraków 2015.

²¹ skansen-studzionki.pl (red. Natalia i Wojciech Mulet, projekt: Weronika Krasoń i Wojciech Ziółek).

²² S. Januszewski, *Siłownie wodne między Białką, Dunajcem a Kamienicą*, Wrocław 2011.

²³ J. Środulska-Wielgus, Z. Błachut, K. Wielgus, *Eksploracja przestrzeni historycznej Gorców dla potrzeb turystyki kulturowej* w: *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 12 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2009, s. 233-247; J. Środulska-Wielgus, M. Maciasz, *Szlak kultury wołoskiej. Ochołnica – początek drogi*, w: *Rozwój turystyki kulturowej i przyrodniczej na pograniczu polsko-słowackim*, PPWSZ, Nowy Targ 2012, s. 153-162, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus, *Szlak Kultury Wołoskiej w: Turystyka przyjazna środowisku. Poradnik wdrażania w Polskich Karpatach*, Wyd. UNDEP-GRID, Stow. Ekopsychologia, Warszawa-Kraków 2009, s. 78-79; J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus, *Szlak Kultury Wołoskiej w Gorcach, teoria i praktyka*, 22-23 września 2014, Spała, II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kulturowa i cywilizacyjna tożsamość Polaków – osiągnięcia i sukcesy – pod patronatem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego – 25-lecie Wolności.

3. Krajobraz wołoski

Kolonizacja wołoska pozostawiła niezatarte ślady zarówno w tradycjach, jak i układzie przestrzennym Ochotnicy. W chwili kolonizacji Gorce były nieprzebytą puszcza, a pasterze walczyli o pastwiska²⁴ wypalając lasy i stosując wypas leśny²⁵. W Gorcach najdłużej przetrwała tradycja wspólnego – dla całej wsi wypasu wołów, owiec w jednym stadzie, natomiast pasący zmieniali się. System ten został przejęty z Rusi Zakarpackiej²⁶.

Początki krajobrazu dzisiejszej najdłuższej i najbardziej rozproszonej wsi w Polsce, związane z jej lokacją na prawie wołoskim – najprawdopodobniej stworzyły najpierw niewielką i stosunkowo zwartą liniową strukturę zabudowy; być może istniała ona w okolicach zbiegu dzisiejszego potoku Rolnickiego i głównej doliny rzeki Ochotnicy. Wyobrażenie o formie ówczesnego krajobrazu – stosunkowo jednolitej wyspy pól uprawnych i pastwisk wyciętych w pierwotnej puszczy w poprzek doliny, z powolną ekspansją wyrabianych, izolowanych polan szczytowych – daje odwołanie się do zasad formowania wsi lokowanych na prawie wołoskim, a także na innych zasadach prawnych, lecz w terenach górskich. Miały charakter wsi łańowych, a zwane były wsiami łańów leśnych, albowiem, kiedy były tyczone nie było jeszcze pól ani łąk a tylko las. Łany wołoskie ciągnęły się pomiędzy wzniesieniami, przecinając rzekę i drogę. Z lotu ptaka wieś łańowa przypomina unerwienie liścia grabu²⁷. Na terenach Polski najbardziej zachowawczą strukturę osadniczą zaobserwować można na terenie Małopolski i Śląska.

Jednostką gruntową była rola, nazwa ta w Beskidach znana była w XV wieku i odpowiadała łańowi a później zarębkowi. Łan zawierał 70 do 100 morgów. Wtórnych podziałów, rozdrobnienia i rozrzucenia gruntów nie sposób tłumaczyć jedynie samym faktem ich dziedziczenia, lecz ekonomiką sposobu podziałów łańów a także etapami podziałów – pierwotnych i wtórnych. Łany dzielono je tak, aby zapewnić potomkom równe szanse w pozyskiwaniu opału, miejsc wypasu, pól uprawnych, dostępu do wody itp. Łany dzielono więc pierwotnie na pasy po ich długości. Jednak, kiedy łań podzielono już na, osiem czyli „na ośm” części, zwykle dzielono je także poprzecznie, według jakości gleb. Każdy ze spadkobierców otrzymywał, zatem kilka lub kilkanaście działek różnych kategorii – leśnych, paśnych, rolnych i rzecznych, już nie w ramach jednego pasma, lecz rozrzuconych w ramach

²⁴ *Pasterstwo Tatr Polskich...*, op. cit. tom IV, s. 11.

²⁵ *Ibidem*, tom IV, s. 59.

²⁶ *Pasterstwo Tatr Polskich...*, op. cit., tom IV, s. 156.

²⁷ A. Pokropek, A. Kuszczynska, E. Fryś-Pietraszkowa, *Sztuka ludowa w Polsce*, wyd. I, Warszawa 1988, wyd. II Warszawa 1991.

całej, pierwotnej roli. Tłumaczy to, pozornie chaotyczny i nielogiczny z współczesnego punktu widzenia, krajobraz rolniczy będący emanacją sprawiedliwego podziału dóbr.

4. Krajobraz królewskiej wsi

Obszar wsi Ochotnica ustalił się na przełomie XVI i XVII wieku i wynosił 10.612 ha. stanowi to przekazany w ręce pasterzy i rolników mikroregion, stanowiący niezbędny zasób ziemi dla rozwoju wsi i jej samowystarczalności. Charakterystyczne dla pasterstwa Ochotnicy (podobnie jak w Zawoi i Osturii) było nie wychodzenie z wypasem poza granice wsi²⁸. Należy przypuszczać, że w tym okresie utrwaliły się odcinkowe struktury łańcuchowej odcinki zabudowy dolinnej; daleko jednak było do ich zrastania się. Rozwój gospodarki pasterskiej i rolniczej na terenach po za dnem i zboczami doliny walnej spowodował rozwój migracji krótkodystansowych. Migracje krótkodystansowe osiągały 20-30 kilometrów. W strukturze osadniczej skutkowało to powstaniem i utrwaleniem w Gorcach całorocznych zagród polaniarskich w XIX wieku²⁹. Można przypuszczać jednak, iż znaczenie głównych siedzib pozostało przy utrwalających się, odcinkowych osiedlach dolinnych, zaczynających odgrywać rolę lokalnych ośrodków osadniczych. Dyspersja zarówno zabudowy jak i znaczenia osiedli – z przenoszeniem ich na rozrzucone i trudno dostępne osady i gospodarstwa samotnicze nastąpiło dopiero w kolejnej epoce, naznaczonej nieszczęściami wieku XVII. Tymczasem już w 1566 roku chłopci wraz z sołtysem Walentym Ochotnickim zbudowali drewniany kościół, choć parafia pozostała nadal w Tylmanowej i tak trwać miało aż do... 10 maja 1925 roku, dopiero wtedy erygowana została parafia w Ochotnicy Dolnej³⁰. Tenże sołtys przyczynił się do założenia Ochotnicy Górnej, która nosiła pierwotnie nazwę Babieniec. W języku serbskim oznacza to hałę wypasową, co wskazuje na wołoską tradycję pasterską, utrwaloną w miejscowym nazewnictwie. Dawne nazewnictwo zachowało się też w nazwie jednego ze szczytów – Wierchbabieniec (pisany, wymawiany i odmieniany łącznie). Na Wierch Babieńcu występowało niegdyś rzadkie i archaiczne zjawisko budowania szałasów z kamienia, przyniesione przez Wołochów z obszaru Bałkanów. W wieku XVI widać jednak być może rodzaj stabilizacji i utrwalania struktury wsi. Ochotnica miała tytuł do uprawnień tzw. zwierzchności gminnej. Przywilej ten dawał prawo do własnego samorządu, kasy gminnej, udzielania pożyczek i zaciągania zobowiązań.³¹ Ustrój wsi oparty został o łąny leśne o długości 3-4

²⁸ Ibidem, tom IV, s. 113.

²⁹ Ibidem, tom IV, s. 112.

³⁰ Protokół dostępu luty 2015.

³¹ *Pasterstwo Tatr Polskich...*, op. cit., tom 2, s. 99.

kilometrów i powierzchni 100 lub więcej ha³². Ochotnica, jako łańcuchówka, a miejscami, jako ulicówka powstała z połączenia ról, podobnie jak Lubomierz, Konina, Kasina Wielka³³, a w z początkiem XVII wieku jej centralna część stanowiła ciągły organizm.

5. Krajobraz „zbójnicki”

Nazwa ta, pisana w cudzysłowie jest oczywistym skrótem myślowym, pozwalającym jednak na próbę szybkiego ujęcia przyczyn i skutków nieszczęśliwego okresu, który trwał prawdopodobnie dłużej niż wiek i nazaczył krajobraz Ochotnicy w sposób być może bardziej istotny i wyrazisty, niż mogłoby się wydawać z perspektywy badawczej przełomu XX i XXI wieku. Potwierdzenie lub obalenie tej tezy wymaga jednak badań – w tym badań archeologicznych – i to w dziedzinie archeologii krajobrazu. Zmiany ekonomiczne – próby wprowadzania gospodarki folwarcznej, wzrost zależności od starostwa czorsztyńskiego, wzrost obciążeń w obliczu najpierw wzrostu prosperity na płody rolne a następnie nieszczęśliwych wojen, pustoszących kraj przez praktycznie cały wiek XVII i znaczną część wieku XVIII, spowolniły rozwój wsi, lecz przede wszystkim zaburzyły status bezpieczeństwa i poczucia stabilności jej mieszkańców. Daleki od naiwno-romantycznego wizerunku, epizod zbójnictwa zaczął się w Ochotnicy zapewne pod koniec wieku XVI (w zbójceckich „towarzystwach”, aktywny udział brali m.in. Kłęb z Ochotnicy i Bródka z Tylmanowej). W wieku XVII działał Balcer, syn sołtysa Macieja Ochotnickiego, zaś zbójnikiem o najdłuższym, niespotykanym w zbójceckim „fachu”, 16-letnim stażu, okazał się Andrzej Sawka, któremu pierwsze pasmo występów zatarto w imię jego zasług podczas walk ze Szwedami; i tak jednak trafił przed oblicze kata. Apogeum roli zbójnickiego matecznika przypadło Ochotnicy w pierwszej połowie wieku XVIII, za sprawą najślawniejszego z beskidzkich zbójników – Józefa Baczyńskiego, rodem ze Skawicy (w roku 2016 badacz i regionalista, Wojciech Mulet potwierdził dzięki pracom terenowym zwyczajową nazwę jednej z ról w osiedlu Młynne–Bacyńskiula). Reakcją były liczne ekspedycje karne, m.in. daleki rajd harników żywieckich, którzy w okolicach Ochotnicy otoczyli i ujęli Wojciecha Niżnika, pomimo iż te tereny nie podlegały jurysdykcji Państwa Żywieckiego. Zbójnictwo to tylko jedno z obliczy bliżej nierozpoznanego, burzliwego okresu, naznaczonego także przemarszami wojsk, samowolą grup grasantów i maruderów, jednostek stających na hibernę lub ukrywających się dezserterów. Paradoksalnie, zaludniająca się góry traktowane były, jako rezerwuuar, często iluzorycznego, bez-

³² Ibidem, tom IV, s. 112.

³³ Ibidem, tom IV s. 185.

pieczeństwa dla grup unikających kontaktu z tak lub inaczej rozumianym prawem. Najbardziej bezpieczeństwa, i przed tymi, którzy prawo łamali, jak i tymi, którzy starali się je wprowadzać, poszukiwali jednak sami mieszkańcy. Być może wtedy właśnie nastąpiło przeniesienie ciężaru znaczeń z gospodarstw, tworzących tradycyjne zespoły osiedleńcze w dolinie walnej a następnie jej dopływów – na gospodarstwa samotnicze, zarębki i osiedla w położeniach stokowych a nawet grzbietowych, jakby „zawieszonych” ponad dolinami (często w dawnych lejach osuwiskowych) – niewidocznych z dna doliny. Wołoski, pastersko-rolny aspekt „dwudomowości”, krótkodystansowych migracji sezonowych, a nawet „nieoficjalnego” wyrabiania lasu dla własnych potrzeb otrzymywał drugi, istotny faktor – dyktowany wprost instynktem samozachowawczym. Pozornie oczywisty paradygmat dostępności komunikacyjnej był wręcz niepożądany – w początku XXI wieku większość wysoko położonych osiedli (np. Osobie, Skałka, Studzionki) jest obiektywnie nadal trudno dostępnych. Dopiero dalsze badania wykażą, czy trafne okaże się wiązanie z tym właśnie, relatywnie długim okresem, powstawanie wysoko położonych struktur paraobronnych – gospodarstw i gruntów otoczonych wysokimi, kamiennymi murami (dziś porośnięte lasem ich relikty widoczne są zarówno na stokach Lubania w górnej części potoków Lubańskiego i Rolnickiego w Ochothnicy Dolnej, jak i ponad Potokiem Jaszczce w Ochothnicy Górnej). Poważne ślady i poszlaki zdają się potwierdzać okresowe zamieszkiwanie tzw. „Tatarskiej Dolinki” – naturalnie obronnego leja osuwiskowego na odludnym, stromym północnym stoku Lubania. Właśnie funkcja refugialna, tworzenie swoistego „osadnictwa alternatywnego i alternatywnej ekonomii”, budowa wielkiego „obszaru rozproszenia”, jeśli nie wręcz replikacja osadnictwa dolinnego w odległych, podszczytowych położeniach kosztem ograniczania osadnictwa dolinnego – to hipotetyczny model krajobrazowy Ochothnicy XVII i XVIII wieku.

6. Krajobraz „józefiński”

Pierwszy rozbiór Polski, wraz z wcześniejszą prewencyjną penetracją cesarstwa austriackiego na tereny starostw nowotarskiego, czorsztyńskiego, nowosądeckiego pod pretekstem budowy kordonu sanitarnego od strony Polski ogarniętej walkami Konfederacji Barskiej, przyniósł dla Ochothnicy rodzaj obcej, lecz jednak stabilizacji. Niedługo później zaczęły się eksperymenty osadnicze, będące próbą implantacji oświeceniowych wzorców gospodarki i zarządzania.

Zabudowa wsi kształtowała się, jako zespół dwóch łańcuchówek wzdłuż dolin Dunajca i Ochothnicy oraz kilku przysiółków o zabudowie wielodrożnej i łańcuchowej. W roku 1784 przy ochothnickim kościele 1784 roku zamieszkał na stałe kapłan,

aby prowadzić regularne duszpasterstwo, ale, ze względu na brak uposażenia, parafii tutaj nie utworzono.

W dniu 17 września 1781 r. cesarz Austrii Józef II podpisał patent cesarski, który rozpoczął kolonizację na szeroką skalę. Dokument ten, dopuszczał, oprócz osadnictwa miejskiego, także kolonizację rolniczą. Kolonizacja miała na celu zagęszczenie zabudowy; nowo lokowane części wsi były kontynuacją już istniejących układów ulicowych.³⁴ Oficjalnym celem akcji miało być przyjsie krajowi z pomocą w podniesieniu stanu gospodarki. Jako tereny dla przyszłych osadników przeznaczono głównie tereny dawnych królewskich i dobra kościelne. W roku 1811 starostwo czorsztyńskie przestało istnieć, wieś przeszła w posiadanie skarbu austriackiego, tzw. „dóbr kameralnych”, jednak trudna sytuacja finansowa zmusiła Austriaków do ich wyprzedaży. Południowe stoki zostały sprzedane Maksymilianowi Drohojowskiemu, Emanuelowi Homolacowskiemu i Sebastianowi Stadnickiemu³⁵. XVIII wiek przyniósł zmiany w zabudowie wsi, zapewne jej ograniczone, lecz jednak dogęszczanie, nieco większą dbałość o drogi a także początki zmian w użytkowaniu ziemi. Zaczęto na szerszą skalę uprawę lnu zarówno na płótno jak olej lnianny. Tłoczenie oleju z lnu prawdopodobnie przyszły z Rusi Szlacheckiej, jego rozwój związany był z rozwojem znaczenia siłowni wodnych.

Począwszy od końca XVIII wieku, na podstawie przywileju starosty czorsztyńskiego, chłopcy uzyskali możliwość stawiania własnych młynów wodnych w zamian za roczną opłatę³⁶. Na terenie Ochotnicy na przełomie XVIII i XIX w. istniały trzy folusze: na os. Bełk i Dłubacze w Ochotnicy Dolnej oraz na os. Piszczkówka w Ochotnicy Górnej³⁷. Rozwój przemysłu opartego o wykorzystanie energii wodnej zmienił oblicze doliny rzeki Ochotnicy, wprowadzając liczne wielkogabarytowe budowle. W latach 1828-1868 wieś kilkakrotnie zmieniła właściciela, w 1828 wieś kupił M.A. Kołodziejcki, jednak w wyniku zadłużenia Ochotnica została sprzedana A. Tetmajerowi.

O przemianach wsi pod panowaniem Habsburgów wiele mówią historyczne mapy wojskowe. One też pośrednio pozwoliły na podzielenie tej epoki na dwa mocno różniące się okresy. Wojsko austriackie przeprowadziło trzy inwentaryzacyjne zdjęcia terenu na terenie Galicji i Bukowiny: pierwszy w latach 1763-87, drugi 1806-69 i trzeci w latach 1869-1887. Pierwsza inwentaryzacja zaowocowała odwzo-

³⁴ H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772-1790*, Lwów 1938.

³⁵ M. Kurzeja, *Historia osadnictwa w Gorcach* (dostęp: luty 2015).

³⁶ skansen-studzionki.pl (dostęp: luty 2015).

³⁷ A. Ziemianek, K. Ligęza, *Pozostałości po dawnych siłowniach wodnych na tle zmian morfologii potoku Ochotnica*, *Zeszyty Naukowe – Inżynieria Lądowa I Wodna W Kształtowaniu Środowiska* Nr 12, 2015, s. 16-37.

rowaniem ukształtowania terenu. Mapa z lat 1806-69 wskazuje na trzy zagęszczenia zabudowy wylotu Młynnego, u wylotu Jamnego i Jaszczego i na Ustrzyku. Mapa z lat 1869-87 wskazuje na znaczne dogęszczenie zabudowy oraz rozwój zabudowy szałańniczej na polanach³⁸.

7. Krajobraz trudnej autonomii i jeszcze trudniejszej niepodległości

Połowa wieku XIX jawi się, jako okres bardzo trudny dla Ochotnicy, mimo reformy uwłaszczeniowej. Fundamentalne przemiany cesarstwa w federacyjną, dualistyczną monarchię konstytucyjną, nazywaną w skrócie Austro-Węgry, przyniosły w dwudziestoleciu następującym po roku 1867 powolne, lecz istotne i doniosłe przemiany w krajobrazie i życiu gorczańskiej wsi. Oznaczały powolny wzrost liczby ludności, z jednej strony z efektami przeludnienia i silnego rozwarstwienia społecznego (rozrost klasy bezrolnych komorników); z drugiej – z rezultatami emigracji i reemigracji, w tym niedocenianej, krótkoterminowej i prac sezonowych, ze wzrostem kultury rolnej, świadomości społecznej, z początkami oświaty i spółdzielczości a także społecznej i wychowawczej roli Kościoła Katolickiego. „Zagłębiem” zatrudnienia dla Ochotniczan wcale nie okazał się Kraków ani odległy Lwów, lecz miasta w królestwie Korony świętego Stefana (czytelne i dziś pojęcie wyjazdu do pracy „do Pesztu”, „do Preszburka” czyli Bratysławy, a także bliżej, „do Kieżmarku” czy „Mikulasia”). Także ci, którzy z „szifkartą” udawali się z Hamburga do dalekiej „Hamariki” nie zrywali kontaktu z ojczystą wsią, przesyłali rodzinom ciężko zarobione pieniądze, zaś miarą powodzenia ekonomicznego była reemigracja i powroty pod Lubań, Magurki i Kiczorę ludzi bywałych w świecie, światłych i w pewien sposób zamożnych. Początkom oświaty, zarówno szkolnej, jak i rolnej, szerzonej także z pomocą księży, towarzyszyła, dyskusyjna z dzisiejszego punktu widzenia, lecz niewątpliwa, podstawowa edukacja, w tym higieniczna i...lingwistyczna, jakiej z konieczności podlegali poborowi, trafiający do nowosądeckiego, c.i.k. galicyjskiego pułku piechoty nr 20 „Księcia Henryka”. Pułk był zauważalny w mozaice armii podwójnej monarchii, dzięki dobremu wyszkoleniu i prezencji, zaś nazywany po prostu „Goralen”. Tradycyjnie, jeden z batalionów pułku służył w odległych garnizonach monarchii; podróż urlopnika z tak odległych stron trwała by zbyt długo, dlatego to ochotnickie rodziny odwiedzały służących tam swych synów, przywożąc ze świata nowe idee i sposoby gospodarowania. Stąd, niezależnie od promieniowania architektury rządowej czy uzdrowiskowej (Szcawnica, Krościenko) zwłaszcza w Ochotnicy Dolnej, pojawiło się wiele tyrolskich motywów architektonicznych.

³⁸ Historical Maps of the Habsburg Empire (dostęp: lipiec 2015).

Dachy szczytowe „z pazdurem” praktycznie wyparły tradycyjne, karpackie dachy przyczółkowe. Jednak powolny wzrost zamożności a przede wszystkim poczucia stabilizacji przypadł dopiero na pierwszą dekadę 20 wieku. Znakiem tego może być powstanie kościoła, (choć jeszcze nie parafii) wraz z plebanią, szkoły oraz budynku zwanego „karcma”, lecz w istocie spółdzielczego ośrodka wiejskiego w Ochotnicy Górnej w latach 1909. Okres ten zaowocował znaczną rozbudową wsi, wprowadzaniem (aczkolwiek opornym) drogiego i luksusowego urządzenia, jakim był piec, wprowadzaniem chałup o symetrycznym rzucie a nawet pokrywaniem dachów niepalnym eternitem. Góry podlegały jednak nadmiernemu wylesianiu, nie tylko z uwagi na poszerzanie terenów wypasowych, lecz przede wszystkim z uwagi na wyrąb dla potrzeb przemysłowych. Znaczna część lasów gorczańskich pozostawały w rękach hr. Starzeńskiego, Spółki Aukcyjnej Fabryki Celulozy z Żylinie oraz Węgłowej Spółki Aukcyjnej w Sosnowcu. Wszystkie te czynniki spowodowały zmiany krajobrazu – wylesienie, a także rozwój gospodarki kapitalistycznej. Skutki rabunkowej działalności spółek oraz intensyfikacja wypasu zaowocowały zakazem wypasu leśnego w młodym drzewostanie, dla możliwości zabezpieczenia odnowy drzewostanu w 1927 roku.³⁹ W roku 1900 wieś liczyła 5038 mieszkańców; gruntów wypasowych było 5071 ha. Z początkiem okresu międzywojennego było 10 800 owiec 570 sztuk bydła rogatego – w 29 szałasach owczych i 16 wolarniach w paśmie Ochotnickim oraz 9 szałasów owczych i 9 mieszanych oraz 11 wolarni w paśmie Lubania⁴⁰. Rozwój Ochotnicy, jako wielkiej, powoli zrastającej się wsi o coraz mocniejszej roli przemysłu wiejskiego, o znaczącej roli samorządu i spółdzielczości, a co najważniejsze – nieperyferyjnej pod względem społecznym, został zahamowany przez wybuch I wojny światowej. Załamanie ekonomiczne i reorientacja granic i utrata rynków zbytu (zamknięcie drogi na południe) odegrały zapewne większą rolę niż straty demograficzne Ochotniczan na frontach Wielkiej Wojny. Przyjęta entuzjastycznie niepodległość Polski przyniosła większe, pozytywne zmiany moralne i społeczne, niż ekonomiczne. Po za implantacją form zakopiańskich do architektury, nieśmiałoemu zaczątkowi funkcji letniskowych i początkiem zalesień nadmiernie ogołoconych zboczy (implantacja sosny) okres międzywojenny nie przyniósł znaczących przemian ekonomicznych; ludność zaczęła osiągać z powrotem dochód z ok. 1913 roku dopiero w przeddzień kolejnej, straszliwej wojny. Natomiast dzięki wychowawczej roli nauczycieli, księży, działaczy spółdzielczych i wzrostowi świadomości patriotycznej – ludność Ochotnicy zdała dobrze najtrudniejszy egzamin – zagrożenie wielowątkową i wieloetapową demoralizacją, jaką przyniosła

³⁹ M. Kurzeja, *Historia osadnictwa w Gorcach* (dostęp: luty 2015).

⁴⁰ Ibidem, tom II, s. 123.

wojna, okupacja, akcja „Goralenvolku”, zagłada Żydów, z którą to społecznością Ochotniczanie żyli w realnej symbiozie, czy też długotrwała, podjazdowa wojna domowa, która trwała na tym terenie praktycznie do 1949 roku.

8. Krajobraz po (najdłuższej) bitwie

Zarówno refugialna rola Gorców, jak i patriotyczne nastawienie ludności Ochotnicy uczyniły z nich obszar intensywnej działalności podziemnej, najpierw w latach 1939-42 kurierskiej, a następnie partyzanckiej. Rola partyzanckiej „Wolnej Republiki Ochotnickiej” (w istocie jesienne miesiące 1944 roku), zakończona Krwawą Wigilią – pacyfikacją Młynnego dnia 23 grudnia 1944; kilkudniowa „Bitwa Ochotnicka” – seria potyczek partyzantów AK, walczących tu wspólnie ze zgrupowaniem sowieckim przeciwko Niemcom, uratowanie załogi zestrzelonego bombowca amerykańskiego, zaś w latach 1946-47 epopeja największego w południowej Polsce oddziału antykomunistycznego mjr. Józefa Kurasia „Ognia” i sukcesyjnego oddziału „Wiarusów” (do 1949 r.) przyniosła po wojnie szereg działań represyjnych oraz głęboką nieufność i podejrzliwość władz lokalnych, paradoksalnie cofając Ochotnicę do pozycji izolowanej wsi „gdzieś w górach”; ponieważ po za zapomnianą już granicę czasową początków galicyjskiej autonomii. Z jednej strony zmusiło to mieszkańców do ogromnej, prywatnej aktywności; do ponownej, niedalekiej emigracji, tym razem nie na Węgry, lecz na tzw. „ziemie odzyskane”; z drugiej – pozostawiło niezatarte do dziś piętno izolacji, kompleksów, wykluczenia; odwojowywane dopiero na naszych oczach dzięki powrotowi do góralskiej dumy i tradycji. Niespodziewanym dowodem zaradności i przemian przestrzennych, cywilizacyjnych i technicznych była bitwa Ochotniczan i ich własną elektryfikację. Począwszy od lat 30. XX wieku powstawały małe elektrownie wodne dzięki instalowaniu turbin Francisa oraz małych generatorów prądu. Po 1945 roku ta tendencja gwałtownie nasiliła się. Wznoszono w dużej liczbie budowle hydrotechniczne wyłącznie w celu generowaniu energii elektrycznej (np. elektrownia wodna Wiktora Czajki z 1947 roku w Ochotnicy Górnej-Jamnem, Franciszka Krzyński w Ochotnicy Jaszczce). Urządzenia te dostarczały energię elektryczną na potrzeby gospodarstwa bądź kilku najbliższych gospodarstw. Pracowały w nich turbinki, generatory i inny sprzęt, przywieziony z ziem zachodnich. Ta sytuacja miała się zmieniać się dopiero w 1974 roku, kiedy po interwencji byłego partyzanta radzieckiego Iwana Zołotara u władz PRL, Ochotnica doczekała się elektryfikacji.

Lata 50. XX wieku to także odejście od tradycyjnego budownictwa zapoczątkowane ustawą przeciwpożarową. Nowe materiały i preferowane w katalogach gotowych projektów formy zmieniły nie tylko kształt zabudowy, ale także tradycyjny

układ budynków na działce siedliskowej. Pomimo częściowej wymiany formy architektonicznej ogólne cechy krajobrazu kulturowego doliny Ochotnicy zostały zachowane. Zanikał jednak masowo wypas owiec. Po II wojnie światowej wypas utrzymał się w jeszcze Gorcach w rejonie Turbacza, (zniknęło z Beskidy Wyspowego, Myślenickiego). Ograniczenie wypasu spowodowało zarastanie polan wypasowych, zanik roślin synantropijnych. Do 1950 nazewnictwo pasterskie było powszechnie znane i rozumiane, po 1965 odnotowano znikomą znajomość nazewnictwa i wrogie nastawienie do wypasu owiec⁴¹. Okres niestabilności, podejrzliwości władz i izolowania Ochotnicy zamknąć można data 1965 roku, choć szybszy rozwój wsi nastąpił dopiero ok. 10 lat później.

9. Krajobraz rozrostu

Elektyfikacja w 1974 symbolicznie otworzyła nowy rozdział w rozwoju wsi. W istocie praca Ochotniczan w Hucie im. Lenina czy też na Śląsku, wzrost zamożności, lepsza możliwość przepływu środków od rodzin w USA spowodowały wzrost zamożności a zatem zagęszczenie zabudowy przy zachowaniu charakteru wsi łańcuchowej. Wyraźnie nastąpiło ono dopiero w latach 80-90. XX wieku. Początkowo pomimo wymiany substancji budowlanej (budynki murowane) nie oznaczało ono nadmiernej inwazji obcych form. Dopiero praktycznie w latach 80. nastąpiła eksplozja trudnych do wykończenia, ogrzania i wyjątkowo agresywnych budynków typowych, z płaskimi dachami, przerabianymi często samowolnie na dachy dwu lub czterospadowe. Są to lata największej atrofii zabudowy drewnianej, w istocie dekada która zniszczyła drewnianą Ochotnicę lecz nie pozwoliła dokończyć Ochotnicy murowanej i betonowej. W lata transformacji ustrojowej wieś weszła w formie rozrośniętego, pozornie wiecznego *infinitum*, bez szans na dokończenie. Paradoksalnie, ten trudny do akceptacji twór krajobrazowy ciągle służył rolnictwu. Zmiany w krajobrazie wsi to nie tylko zmiany form zabudowy, ogrodzeń czy budynków gospodarczych to także zmiana w roślinach towarzyszącym działkom siedliskowym. Rozległe sady, ogrody kwiatowo-ziolowe wypierane są stopniowo przez gatunki zimozielone obcego pochodzenia. *Estetyczna degradacja krajobrazu wsi to wynik „utruty pamięci”. Jest wyrazem niezdolności wspólnoty, do rozpoznania znaczenia własnych tradycji i nieumiejętności ich kontynuowania oraz wierne naśladownictwo form obcych*⁴². Ta diagnoza przemian krajobrazu wsi polskiej w odnosi się także czesioowo do Ochotnicy. Okres lat 90. wprowadził kolejne obce formy budownic-

⁴¹ Ibidem, tom IV, s. 262.

⁴² A. Górka, *Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2011, s. 248-258.

stwa, które były wynikiem obserwacji i zdobywania doświadczeń budowlanych podczas wyjazdów zarobkowych. W tym okresie trudno też mówić o rozwoju turystyki w Ochojnicy. Miało to, paradoksalnie, pozytywny wymiar krajobrazowy, gdyż poza budynkiem ośrodka wypoczynkowego „Mostostalu” w Tylmanowej z początku lat 70. XX w. nie powstał żaden wielkogabarytowy obiekt, który na trwale wprowadziłby dysharmonię w krajobraz (taki jak np. budynki ośrodków wypoczynkowych w Szczawie). Dopiero w drugiej połowie lat 80. XX wieku nastąpił rozwój prywatnych pensjonatów, czasem tylko miejsc noclegowych; ich standard zaczął szybko i intensywnie wzrastać 10 lat później.

10. Krajobraz powrotu

Początek lat dwutysięcznych to osiągnięcie w postaci miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zahamowały one częściowo zalew obcych form dachów i fatalnych proporcji budynków, dyscyplina zabudowy jest większa, co nie odnosi się do obcych detali, kolorystyki, zabudowywania terenów tradycyjnie rolniczych, np. tzw. „rówienek” – rozszerzeń w dnach dolin potoków. Trwa jednak etap powolnego powrotu do dachów dwuspadowych, użycia tradycyjnych materiałów a także do tradycyjnej kolorystyki związanej pierwotnie ze stosowanymi lokalnymi materiałami budowlanymi. Stopniowe zwiększanie dochodu z turystyki wiejskiej stało się katalizatorem do wprowadzenia w 2010 roku owiec na gorcezańskie polany, proces wykasania polan, odbudowy szałasów pasterskich. Było to możliwe dzięki uzyskaniu funduszy z programu Leader+ oraz „Karpaty łączą – mechanizm konsultacji i współpracy dla wdrażania Konwencji Karpackiej”⁴³. Jest to projekt współfinansowany przez Szwajcarię w latach 2012-2015 w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej. Projekt jest realizowany w województwach małopolskim i podkarpackim i jest skierowany do lokalnych samorządów, organizacji pozarządowych, lokalnych przedsiębiorców i rolników oraz przedstawicieli środowisk naukowych, służb ochrony przyrody i turystów⁴⁴.

Z początkiem XXI stulecia, zrodziła się idea Szlaku Kultury Wołoskiej z myśli wielkich polskich regionalistów, orędowników wspólnych korzeni kultury Karpat – Jana Fudali i Teofila Wałacha, w środowisku ogniskowanym przez Wiejski Ośrodek

⁴³ „Wsparcie zrównoważonego rozwoju Karpat poprzez turystykę przyjazną środowisku”, realizowanego przez Centrum UNEP/GRID-Warszawa, Stowarzyszenie Ekopsychologia i ANPED-Northern Alliance for Sustainability, przy wsparciu przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię i poprzez dofinansowanie ze środków MFEOG i Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

⁴⁴ <http://karpatylacza.pl> (dostęp: luty 2015).

Kultury w Ochothnicy Górnej, przy wsparciu miejscowego Oddziału Związku Podhalan oraz środowisk akademickich Politechniki Krakowskiej. Plany nakreślono dzięki działalności Lokalnej Grupy Działania „Gorce-Pieniny” w ramach Projektu Leader+. Koncepcja otrzymała w 2010 r. główną nagrodę w konkursie „Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Przyjaznej Środowisku w Rozwoju Karpat”. Jest przygotowywana do rozwinięcia w transgraniczny szlak europejski m.in. wysiłkiem Porozumienia Karpackiego „Karpaty naszym Domem”.

Posłużyła dla stworzenia odcinka pilotażowego, realizowanego w roku 2015 przez Gminę Ochothnica Dolna i jej partnerów w ramach wielkiego projektu dofinansowanego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego, o nazwie: „Enklawa aktywnego wypoczynku w sercu Gorców – szlaki turystyki rowerowej, pieszej i narciarskiej w Gminie Ochothnica Dolna”. Jest dowodem współczesnej, innowacyjnej działalności dla dobra natury i kultury, nawiązującej do organizacji wołoskiego sałasza – wspólnego gospodarowania. W działania te wpisuje się działalność Gorczańskiego Parku Narodowego, który wyremontował wykupione szałas na polanach: Stawieniec, Jankówki, Przehybka, Borysówka, Pańskie Skole. Szałas położone przy szlakach turystycznych i ścieżkach edukacyjnych, są udostępnione dla turystów.

Podsumowanie

Krajobraz jest przestrzenią turystyczną – Przestrzeń turystyczna powinna być miejscem prawdziwych działań społecznych. Impulsów do jej kreowania należy poszukiwać w obrębie żywej kultury wsi a nie na peryferiach życia społecznego, jak dzieje się w przypadku inspirowanych tylko z zewnątrz wydarzeń⁴⁵. W Ochothnicy właśnie działania oddolne ukierunkowane na utrwalanie pamięci, tradycji i tożsamości, doprowadziły do otwarcia w 2006 roku stałego punktu ekspozycyjnego, ukazującego w skali 1:1 chałupę góralską sprzed ponad 100 lat; przygotowywane są pomieszczenia dla warsztatów ginących zawodów. W osiedlu Studzionki od ponad 40 lat funkcjonuje prywatna ekspozycja etnograficzna, założona przez miłośnika Gorców, krakowskiego muzyka, a w czasie okupacji żołnierza AK – Zygmunta Stypę. Powrót do gospodarki pasterskiej, odzyskiwanie utraconych i zaniechanych pastwisk, szlak kultury wołoskiej, który jest utrwaleniem tożsamości pasterskiej Gorców⁴⁶. Coroczne spotkania twórców ludowych łuku Karpat, warsztaty ginących

⁴⁵ A. Górka, *Zarządzanie krajobrazem w czasach konsumpcji zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2008.

⁴⁶ K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus, *Szlak Kultury Wołoskiej w Gorcach, teoria i praktyka*, 22-23 września 2014, Spała, II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kulturowa i cywilizacyjna tożsamość Polaków – osiągnięcia i sukcesy – pod patronatem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego –

zawodów skierowane do młodzieży Gminy, to uzupełnienie pozornie powszechnych walorów tej gorceńskiej gminy jakimi są przestrzeń, czyste powietrze, cisza i zieleń, które są dziś takimi dobrami rzadkimi⁴⁷.

Istota turystyki obszarów wiejskich opiera się na zasadzie 4H: habitat, heritage, history, handcraft, czyli środowisko mieszkania, dziedzictwo, historia i rękodzieło. Najczęściej promowane są zabytki architektury drewnianej – świeckiej i kościelnej, rzemiosło oraz dziedzictwo etnograficzne⁴⁸. W ofercie turystycznej brak promocji dziedzictwa technicznego, inżynierskiego oraz krajobrazu, rozumianego szerzej niż piękny widok. Braki te są, paradoksalnie, szansą; swoistą niszą, w którą wchodzi, konstytuujący się program udostępnienia przestrzeni historycznej Gorców. Odmianą turystyką, która dotyczy także terenów wiejskich jest turystyka kulturowa. Charles J. Metelka z Uniwersytetu Stanowego Wisconsin South zdefiniował turystykę kulturową jako tę „...w której zainteresowanie podróżujących koncentrują się na bogatej przeszłości ludzi bądź obszarów, zachowanej i odzwierciedlonej w zabytkach, historycznych okolicach, tradycyjnej architekturze i rękodzielach”.

Rok 2002 charakteryzował się największą pustką, porzuceniem gór – i przez rolników czy pasterzy, i przez turystów. Dzięki splotowi wielu czynników – z których najważniejsze jest zrozumienie faktu przez mieszkańców i władze Ochotnicy, iż krajobraz jest także przestrzenią turystyczną, następuje obecnie odwrót od zanie-

25-lecie Wolności, Środulska-Wielgus J., *Kształtowanie krajobrazu poprzez zrównoważoną turystykę kulturową na przykładzie idei szlaku kultury włoskiej*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2012, VIII/2, 120-135 J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus, M. Maciaś, *Szlak kultury włoskiej. Ochotnica – początek drogi, Rozwój turystyki kulturowej i przyrodniczej na pograniczu polsko-słowackim*, PPWSZ, Nowy Targ 2012, s. 153-162, M. Fedas, K. Fidyk, K. Śliwa-Martinez, K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus, B. Zawilińska, *Koncepcja rozwoju Szlaku Kultury Włoskiej Ekspertyza opracowana w ramach grupy roboczej ds. Zrównoważonej Turystyki projektu „Porozumienie Karpackie „Karpaty Naszym Domem” aktywnym partnerem dialogu obywatelskiego” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego*, Kraków 2013, K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus, Z. Błachut, *Eksploracja przestrzeni turystycznej w Gorcach, Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 12 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2009, s. 233-247.

⁴⁷ A. Górka, *Zarządzanie krajobrazem w czasach konsumpcji zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2008.

⁴⁸ Dziedzictwo przekazywane z pokolenia na pokolenie jest spuścizną którą żyjemy i przekazemy naszym dzieciom, za: Z. Kruczek, *Polska Geografia atrakcji turystycznych*, Kraków, 2007, s. 12. Hewison definiuje dziedzictwo jako „to co przeszłe generacje ocaliły i przekazały nam i co znacząca część populacji pragnie ocalić dla przyszłości”, za: R. Hewison, *Heritage and interpretation* w: red. D.I. Uzzell, *Heritage interpretation. The natura and mutli enviromment*, Londyn 1989, s. 6.

chania niegdyś żywicielskich gór i od bezwzględnego rozrostu substancji budowlanej. Są to zjawiska, które należy ocenić, pomimo wszelkich błędów i zagrożeń, jako bardzo pozytywne; Ochotnica długo i mozolnie odnajduje swoją odwieczną, krajobrazową tożsamość.

Il. 1. Układ zabudowy Ochotnicy Górnej wraz z charakterystycznym rozłogiem pól – widoczny ze szczytu Majcherka (fot. J. Środulska-Wielgus)

Il. 2. Przykład dolinnego zespołu osadniczego w typie odcinka łańcuchówki. Osiedle w dolinie potoku Jaszcze z widocznym postępowaniem zabudowy na dawnych terenach rolnych w dnie doliny (fot. K. Wielgus)

Il. 3. Przykład zespołu podszczytowego zespołu osadniczego – panorama osiedla Skalka ponad doliną potoku Jamne (fot. M. Hajda)

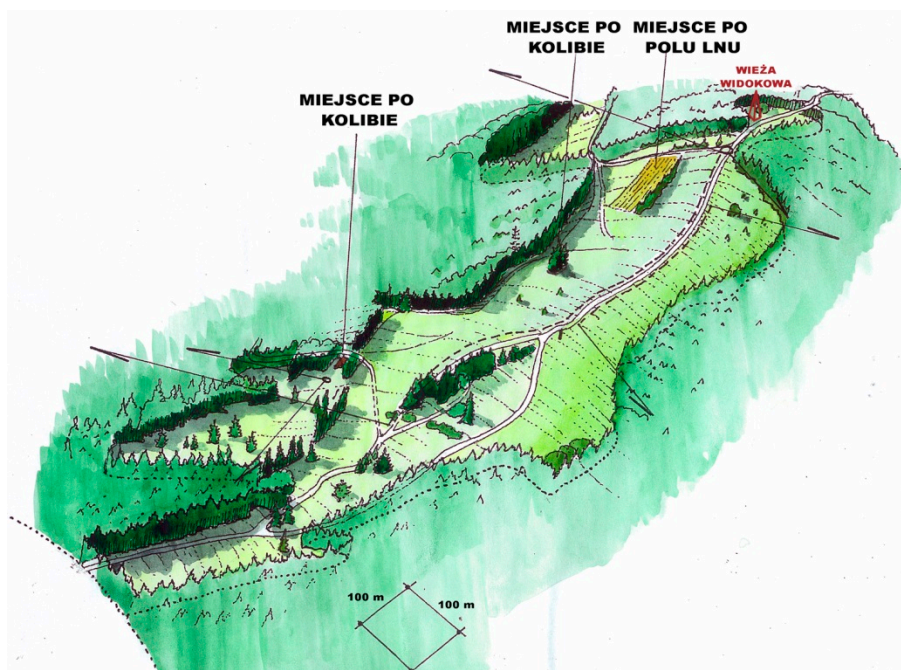
Il. 4. Granica rolno-leśna, odzwierciedlająca sposób wyrabiania łańców leśnych na stokach Skalistego Gronika nad doliną potoku Jaszczce (fot. K. Wielgus)

Il. 5. Tarasowy układ pól na zboczach Zdżaru nad osiedlem Młynne (fot. K. Wielgus)

Il. 6. Koliba Królczyków pośród kwietnej łąki na tle pasma Lubania – jeden z najpiękniejszych widoków w Gorcach, współczesny znak, wołoskiego dziedzictwa Karpat (fot. J. Śródulski-Wielgus)

Il. 7. Uproszczone widok Polany na Magurkach w ujęciu z północnego wschodu, z zaznaczonymi miejscami dawnych kolib i otwarciami widokowymi (rys. K. Wielgus, J. Śródulski-Wielgus)

Il. 10. Budynek o historycznej, późniejszej formie dachu – chałupa w osiedlu Gołdyny, w dolinie potoku Młynne, datowany na rok 1867 (fot. K. Wielgus)

GORCZAŃSKIE CIENIE

DOKUMENTACJA MIEJSC HISTORYCZNYCH
NA TERENIE GORCZAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

OCHOTNICA GÓRNA

DOM PARAFIALNY

ELEWACJA FRONTOWA

AUTORZY: MAGDALENA MITURA, MAŁGORZATA SAGAN - IV ROK KIER. ARCH. KRAJOBRAZU

KIOWNICTWO NAUKOWE: DR INŻ. ARCH KRZYSZTOF WIELGUS

Il. 11. Elewacja domu parafialnego w Ochotnicy Górnej, z 1910 r.
(rys. Małgorzata Sagan, Magdalena Mitura, w ramach inwentaryzacji miejsc historycznych w Gorcach – projektu „Gorczańskie Cienie”)

Il. 12. Stylowy i pięknie utrzymany dom Królów w dolinie potoku Forendówki, będący przykładem przenikania w okresie międzywojennym wzorów zakopiańskich do Ochotnicy (fot. K. Wielgus)

Il. 13. Odbudowany współcześnie szałas („koliba”) Królczyków na polanie szczytowej Magurek (fot. J. Środulska-Wielgus)

Literatura

- Antosiewicz W., *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, PAN, tom I-IV 1959.
- Czajka S., *Ochotnica – dzieje gorceńskich wsi 1416-1986*, Karkonoskie Towarzystwo Naukowe, Jelenia Góra 1987.
- Dąbska E., Nikodemowicz A., *Budownictwo pasterskie w Gorcach*, red. Jan Kurek. Kraków: Instytut Projektowania Budowlanego PK, 2014.
- Fedas M., Fidyk K., Śliwa-Martinez K., Środulska-Wielgus J., Wielgus K., Zawilińska B., *Koncepcja rozwoju Szlaku Kultury Wołoskiej*, Ekspertyza opracowana w ramach grupy roboczej ds. Zrównoważonej Turystyki projektu „Porozumienie Karpackie „Karpaty Naszym Domem” aktywnym partnerem dialogu obywatelskiego” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Kraków 2013.
- Golik D., *Partyzanci „Lamparta”*, Kraków 2014.
- Górka A., *Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2011.
- Górka A., *Przestrzeń turystyczna w krajobrazie kulturowym wsi, Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 12, 2009.
- Górka A., *Zarządzanie krajobrazem w czasach konsumpcji, Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2008.
- Graff G., Skoczeń-Marchewka B., *Górale ochotnicy. Wybrane elementy kultury ludowej*, w: „Dziennik Lokacyjny Ochotnicy 1416-2016”, 24-32.
- Hewson R., *Heritage and interpretation, Heritage interpretation. The natura and mutli enviroment*, red. D.I. Uzzell, Londyn 1989.
- Janicka-Krzywda U., *Na gorceńskich halach, Almanach Ziemi Limanowskiej*, 20, 2005, 22-29.
- Kurzeja M., *Gospodarstwa wzorowe w Gorcach*, Wierchy, nr 73, rocznik 2007, por. Twardzicki T., 1936, *Pierwsza próba „halowania” czyli wypasu na halach żeńskiej młodzieży zarodowej bydła czerwonego polskiego w r. 1935 w Gorcach*, Rolnik. Tygodnik Organu Małop. Tow. Rolniczego, Lwów, 1-46.
- Kurzeja M., *Obozowiska AK w Gorcach*, mps, Biblioteka GPN, Poręba Wielka 2009.
- Kurzeja M., Maciaszek M., *Obozy oddziałów partyzanckich Józefa Kurasia „Orla”, „Ognia” w Gorcach*, w: R. Kowalski (red.) *Wokół legendy „Ognia”. Opór przeciw zniewoleniu: Polska, Małopolska, Podhale 1945-1956*, PTH, Nowy Targ 2008.
- Kruczek Z., *Polska Geografia atrakcji turystycznych*, Kraków 2007.
- Medwecka-Kornaś A., *Doliny potoków Jaszczce i Jamne w Gorcach studium przyrody, zagospodarowania i ochrony terenów górskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1970.
- Maciaszek M., *Od „Orla” do „Zawiszy”. Gorce 1943*, PTH Nowy Targ 2010.
- Michalik S., *Gorce, przyroda Polska Warszawa: „Wiedza Powszechna”*, 1989 (Łódź: ŁZG); tegoż *Rezerwat „Turbacz” im. Władysława Orkana w Gorcach (przewodnik botaniczny)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Nowicka E., Wrona A., *Regionalizm czy Nowa Etniczność? Wieś podhalańska w XXI w.*, Kraków 2015.

- Patoczka P., *Pojęcia stosowane w architekturze krajobrazu*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2012, VIII/1, 116-123.
- Pokropek M., Kuszczynska A., Fryś-Pietraszkowa E., *Sztuka ludowa w Polsce*. wyd. I Warszawa 1988, wyd. II Warszawa 1991.
- Rączka J.Wł., *Podstawy rewaloryzacji architektury w regionach krajobrazowych: wartości i zagrożenia, rozważania nad metodą, cechy regionalne, problemy rewaloryzacji*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, 1985.
- Stanko P., *600 lat lokacji Ochotnicy, cz. 1, Początki osadnictwa (do początku XV wieku) w: Dziennik Lokacyjny Ochotnicy 1416-2016, 4-11; tegoż: Kalendarium dziejów Ochotnicy 1416-2016, tamże, 12-23.*
- Śliwiński W., *Szalały pasterskie w Gorcach. Nowy Sącz, Sądecka Oficyna Wydaw. Woj. Ośr. Kult.* 1986.
- Środulska-Wielgus J., *Kształtowanie krajobrazu poprzez zrównoważoną turystykę kulturową na przykładzie idei szlaku kultury wołoskiej*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2012, VIII/2, 120-135.
- Środulska-Wielgus J., Wielgus K., Maciaś M., *Szlak kultury wołoskiej. Ochotnica – początek drogi, Rozwój turystyki kulturowej i przyrodniczej na pograniczu polsko-słowackim*, PPWSZ, Nowy Targ 2012, 153-162.
- Wielgus K., Środulska-Wielgus J., *Szlak Kultury Wołoskiej w Gorcach, teoria i praktyka, 22-23 września 2014, Spała, II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kulturowa i cywilizacyjna tożsamość Polaków – osiągnięcia i sukcesy – pod patronatem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego – 25-lecie Wolności, Lublin 2014.*
- Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Błachut Z., *Eksploatacja przestrzeni historycznej gorców dla potrzeb turystyki kulturowej*, w: *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 12 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2009.
- Wielgus K., *Liberator w Gorcach* Kraków 2001.
- Zapała M., *Bohaterska Ochotnica 1939-1945*, b.m.w., 2014.
- Ziemianek A., Ligęza K., *Pozostałości po dawnych siłowniach wodnych na tle zmian morfologii potoku Ochotnica*, w: *Zeszyty Naukowe – Inżynieria Lądowa i Wodna W Kształtowaniu Środowiska* Nr 12, 2015, 16-37.

Źródła internetowe

<http://karpatylacza.pl/> protokół dostępu luty 2015

<http://www.ochotnica.pl/pl> na podstawie tablic edukacyjnych, które zostały umieszczone także na stronie internetowej Gminy Ochotnica Dolna. Opracowanie: P. Sadowski, M. Kurzeja, K. Wielgus, S. Bednarz, D. Golik, J. Środulska-Wielgus (dostęp: marzec 2015).

<http://skansen-studzionki.pl> (dostęp: luty 2015).

<http://gorczanski-park.pl> (dostęp: luty 2015).

Tożsamość krajobrazu to cykl pięciu monografii pod wspólną redakcją dr. inż. arch. Macieja Kłopotowskiego i dr. inż. arch. Doroty Gawryluk z Politechniki Białostockiej. Zamieszczono w nim czterdzieści osiem odrębnych publikacji prezentujących wyniki badań sześćdziesięciu pracowników naukowych, którzy wywodzą się z osiemnastu krajowych i dwóch zagranicznych uczelni wyższych oraz specjalistycznych pracowni projektowych. W gronie autorów poszczególnych rozdziałów znaleźli się zarówno uznani profesrowie jak i rozpoczynający swą naukową karierę doktoranci. Poszczególne tomy cyklu systematyzują tematykę badawczą naukowców:

TOM 1 - O WARTOŚCIACH WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono problematyce metodologii badań i wartościowania krajobrazu oraz jego ochrony w dokumentach planistycznych, ponadto podjęto w nim problematykę legislacji w zakresie architektury krajobrazu.

TOM 2 - O DZIEDZICTWIE PRZESZŁOŚCI W KRAJOBRAZIE – poświęcono problematyce tożsamości miejsca kształtowanej przez obiekty architektoniczne i krajobrazowe, zaprezentowane badania dotyczyły analiz w skalach: obiektu, miasta i metropolii.

TOM 3 - O TERENACH ZIELENI W WSPÓŁCZESNYM MIEŚCIE – poświęcono problematyce terenów zieleni w miastach, podjęto w nim zagadnienia parków i ogrodów historycznych oraz współczesnych, w tym związanych ze środowiskiem mieszkaniowym, problematykę tę poszerzono o zagadnienia ochrony zieleni w mieście.

TOM 4 - O RÓŻNORODNOŚCI WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono szerokiej problematyce różnorodności współczesnego krajobrazu, odniesiono się w nim do związku człowieka z jego otoczeniem, poruszono zagadnienia identyfikacji i akceptacji działań człowieka w przestrzeni.

TOM 5 - O KRAJOBRAZIE ZACHOWANYM I PRZEKSZTAŁCANYM – poświęcono zagadnieniom oceny i waloryzacji krajobrazu, zaprezentowano problemy związane z jego przekształcaniem oraz ochroną, wskazano przykłady rozwiązań modelowych.

Reasumując należy stwierdzić, iż tak szerokie spektrum autorów oraz prezentowanych przez nich tematów badawczych odzwierciedla i dokumentuje stan zainteresowań naukowych środowiska Architektury Krajobrazu w połowie drugiego dziesięciolecia dwudziestego pierwszego wieku.